

परिच्छेद एक

शोधपरिचय

१. विषय परिचय

‘मोदिआइन’ (२०४०) विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला (वि.स. १९७१-२०३९) द्वारा रचित उपन्यास हो । कोइराला वि.सं १९९२ सालमा चन्द्रवदन कथाबाट नेपाली साहित्यमा उदाएका महान आख्यानकार हुन । उनले नेपाली साहित्यमा उपन्यास, कथा, आत्मवृत्तान्त, जेलजर्नल जस्ता विधाहरूको रचना गरेका छन् । उनका महत्वपूर्ण विधा मध्ये उपन्यास पनि एक हो । उपन्यास विधामा एउटा छुट्टै विशेषता भएको उपन्यासका रूपमा मोदिआइनलाई चिन्न र चिनाउन सकिन्छ । मोदिआइन उपन्यास महाभारतको योद्धाको जीवन चरित्र र संस्कृतिसँग सम्बन्धित छ । उपन्यासमा कोइरालाले महाभारतकालीन संस्कृतिलाई देखाएका छन् । मोदिआइन उपन्यास मनोविश्लेषणात्मक उपन्यास हो । यस उपन्यासमा मानवचेतना, लैङ्गिक विषय, प्रतिरोध र क्षतिपूर्तिको अवस्था, स्वपीडन र परपीडनका सम्भावनालाई निकै सन्तुलित र व्यवस्थित ढङ्गले देखाइएको छ ।

विश्व साहित्यको पछिल्लो चरणमा साहित्यको समालोचनाका सिद्धान्तहरूमा देखा परेका चिन्तनमध्ये अभिघात पनि एक नयाँ चिन्तन हो । घात अर्थात् प्रहार, चोट, चाबुक, ठक्कर, धक्का जस्तो अर्थ सम्प्रेषण गर्ने ‘घात’ शब्दका अधिल्लिर ‘अभि’ उपसर्ग लागेर अभिघात शब्द निर्माण हुन्छ । अथवा अभिघात शब्द व्युत्पादन हुन्छ । मान्छेले सृष्टिको आरम्भदेखि अभिघातको सहन गर्दै आएको छ । अभिघातका दुई तहहरू देखिएका छन् । पहिलो बाह्य अभिघात र दोस्रो आन्तरिक अभिघात । पहिलो वस्तु अथवा विभिन्न बाह्य साधनका कारणबाट शारीरिक अभिघात र दोस्रो आन्तरिक तहमा लाग्ने चोटका कारण जन्मिने मानसिक अभिघात । पहिलो शस्त्राभिघात हो भने दोस्रो आत्माभिघात । पहिलो अभिघातमा मान्छे बाह्य आक्रमणको सिकार बन्दछ भने दोस्रो अभिघातमा आन्तरिक भयको सिकार बन्दछ । मानव समुदायमा राजनीतिक सन्तुलन बिग्रैका कारण, सामाजिक सद्भाव बिथोलिएका कारण, पारिवारिक सन्तुलन गडबडिएका कारण बाह्य अभिघातको जन्म हुन्छ । मनोवैज्ञानिक अध्ययन गरिने परम्पराको आरम्भ भएपछि फ्रायडको मनोचिकित्स तर्फ यसको महत्ता स्थापित बन्न पुग्यो । विशेषतः सन् १९७५ पछिका वर्षहरूमा साहित्यमा अलग सिद्धान्तका रूपमा स्थापित हुन लागेको हो ।

मानसिक सङ्घातको उपयोगका सीमामा सृजित साहित्यको सैद्धान्तिक पहिचानका निम्ति आज अभिघात समालोचना सिद्धान्त (Trauma Theory) का नाममा स्थापित बनेको छ । उत्तरआधुनिकताको साहित्य चिन्तनमा विकसित बनेको यो सिद्धान्त समालोचना चिन्तनको एक नौलो धारका रूपमा परिचित बन्दै आएको छ । यसर्थ अभिघात अध्ययन एक किसिमको मनोविश्लेषणत्मक अध्ययन हो । यसकै आधारमा मोदिआइन उपन्यासमा अभिघात अध्ययन गर्नका लागि निश्चित किसिमको विश्लेषणको ढाँचा तयार गरी र त्यसैको आधारमा मोदिआइन उपन्यासको अध्ययन गरिएको छ ।

१.२. समस्या कथन

मोदिआइन उपन्यास विशिष्ट संरचनामा बुनिएको सुन्दर उपन्यास हो । यो उपन्यास उपन्यासकार कोइरालाको उत्कृष्ट रचनामध्ये एक हो । यो उपन्यासलाई विभिन्न दृष्टिकोणले अध्ययन गर्न सकिन्छ । यस सम्बन्धमा थुप्रै अध्ययनहरू भइसकेका छन् । यहाँ मोदिआइन उपन्यास अभिघातलाई आधार बनाई अध्ययन गरिएको छ । यहाँ उपन्यासको अध्ययन गर्ने महत्वपूर्ण कोण भनेको अभिघातपरक अध्ययन हो । विभिन्न कारणले हुने मानसिक पीडा र सन्त्रासको चरम अवस्थालाई अभिघात भनिन्छ । यस उपन्यासमा पात्रहरूमा सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक आदि कारणले अभिघात भएको पाइन्छ । मोदिआइन उपन्यासका पात्रहरूमा भएको अभिघातको कारणलाई व्यवस्थित र वैज्ञानिक विधिद्वारा अध्ययन गर्नु नै यसको मुख्य समस्या हो । यसमा अन्तर्निहित शोध प्रश्नलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- क) मोदिआइन उपन्यासमा अभिघातका प्रकारको प्रयोग कसरी भएको छ ?
- ख) मोदिआइन उपन्यासमा अभिघातका कारणहरू के कस्ता रहेका छन् ?
- ग) मोदिआइन उपन्यासमा अभिघात र संरचनातत्वको प्रयोग कसरी भएको छ ?

१.३. शोधको उद्देश्य

माथि उल्लिखित समस्या कथनमा प्रस्तुत गरिएको शोध समस्यामा केन्द्रित रही निम्न लिखित उद्देश्य प्राप्तिका लागि प्रस्तुत शोध कार्य गरिएको छ :

- क) मोदिआइन उपन्यासमा अभिघातका प्रकारको प्रयोगलाई आधार बनाई विश्लेषण गर्नु ।

ख) मोदिआइन उपन्यासमा अभिघातका कारणहरूको विश्लेषण गर्नु ।

ग) मोदिआइन उपन्यासमा अभिघात र संरचनातर्फको सम्बन्धलाई विश्लेषण गर्नु ।

१.४. पूर्वकार्यको समीक्षा

अभिघात सिद्धान्त विश्वमै सन् १९७५ पछि मात्र विकसित भएको हुनाले नेपाली समालोचना र शोधका क्षेत्रमा यो नितान्त नवीन सिद्धान्त हो । उपन्यासलाई हेर्ने विविध कोणहरू छन् । तीमध्ये अभिघात अध्ययन पनि एक हो । नेपाली साहित्य समालोचनामा साहित्यलाई अभिघातका आधारमा अध्ययन विवेचना गर्ने परम्परा कमै रहेको पाइन्छ । साहित्यलाई अभिघातपरक पक्षबाट अध्ययन गर्ने प्रयत्न हुँदै नभएको चाहिँ होइन । मनोवैज्ञानिक पक्षबाट गरिएका त्यस्ता अध्ययनमध्ये अधिकांश अध्ययनहरू अभिघातको सामान्य चिन्तनमा आधारित देखिन्छन् । परम्पराभन्दा भिन्न यस अध्ययनमा उपन्यासमा अभिव्यक्त भएको अभिघातलाई हेर्ने प्रयत्न गरिएको छ । साहित्यिक अध्ययनका सन्दर्भमा अभिघातलाई जोडेर गरिएका अध्ययनहरूको सर्वेक्षण तथा विवेचना यस कार्यका लागि आवश्यक देखिने हुनाले यहाँ सोही अनुरूप साहित्य समालोचनामा भएका कार्यहरूलाई पूर्व कार्यका रूपमा लिई कालक्रमिक ढङ्गले समीक्षा गरिएको छ ।

कृष्ण धरावासीले विश्वेश्वर प्रसाद कोइरालाका उपन्यासहरू (२०४८) भन्ने पुस्तकमा मोदिआइन उपन्यासले एउटा युग र कथाले ढाकेको एउटा तत्कालीन सामान्य नागरिकको जीवनलाई लेखकले उठाएका छन् त्यस बेलाका जनताहरू कसरी जीवन विताउन बाध्य थिए र उनीहरू माथि कस्ता प्रकारका शोषणहरू हुन्थे भन्ने कुरालाई अत्यन्तै छोटो प्रसंगमा टुङ्ग्याइएको छ । जसले विषयवस्तुमा भएको अभिघातलाई सामान्य रूपमा उजागर गर्ने प्रयत्न गरेको छ ।

भूपति ढकालले विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाका उपन्यासहरूमा विचार पक्ष (२०५६) पुस्तकमा मोदिआइन उपन्यासको स्रोत गीतादर्शन भए पनि यसको संरचनात्मक औपन्यासिक रूप भने जनश्रुतिबाट लिएको देखिन्छ । कुरुक्षेत्रको युद्धमा मर्ने योद्धाहरूका विधवा नारीहरूका अतृप्त इच्छाहरू, असन्तोष र विक्षिप्त हुन पुगेका रुग्ण मनोदशालाई प्रतिबिम्बित गरी अभिघातको अवस्थालाई इङ्गित गरेको पाइन्छ ।

लक्ष्मणप्रसाद गौतमले नेपाली साहित्यमा उत्तरआधुनिक समालोचना (२०६६) नामक पुस्तकमा अभिघात समालोचनाको बारेमा सामान्य चर्चा गरेको पाइन्छ। युद्ध साहित्यमा यसको सफल प्रयोग हुने कुरा गरिएको छ। विभिन्न स्रष्टाका युद्ध साहित्यिक कृतिहरूमा विभिन्न समालोचकद्वारा विभिन्न शीर्षकमा लेखिएका भूमिकाहरूलाई अभिघातसम्बद्ध समालोचनाको दृष्टान्त मान्न सकिने कुरा बताउँदै युद्ध सन्त्रासबाट मानिसको मनोवैज्ञानिक विश्लेषण गर्न सकिने कुराको संकेत गरिएको छ।

बिन्दु शर्माले 'कथाको अभिघात समालोचना' (२०६८) शीर्षकको लेखमा अभिघातको सामान्य सिद्धान्तको बारेमा चर्चा गर्दै अभिघात समालोचनामा कृति विश्लेषणको विभिन्न ढाँचाको बारेमा चर्चा गरेकी छन्। यस लेखमा तीन कथाकारका तीन कथाहरूलाई अभिघात सिद्धान्तका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ। अभिघातपरक अध्ययन विशिष्टीकृत नभए पनि सामान्य अभिघातपरक अध्ययनको अवधारणामा यस लेखले प्राज्ञिक योगदान पुर्याउने देखिन्छ।

राजेन्द्र सुवेदीले अभिघात सिद्धान्त रत्न बृहत् समालोचना सैद्धान्तिक खण्ड (२०६८) पुस्तकमा अभिघातको सिद्धान्तका प्रकार, क्षेत्र, कारण र परिणामका बारेमा विश्लेषण गरिएको छ। दोस्रो विश्वयुद्धपछिको समयमा विकसित बनेको मनोघात आज राजनैतिक आर्थिक र सांस्कृतिक रूपमा प्रतिस्पर्धा र चुनौती, जय र पराजयका सङ्घातहरूका रूपमा भएको हुँदा यसको क्षेत्रविस्तारका बारेमा उक्त पुस्तकमा चर्चा गरिएको छ। पुस्तकमा उल्लेख भएको विषयवस्तुले अभिघात अध्ययनका लागि प्राज्ञिक योगदान पुर्याउने देखिन्छ।

मोहनराज शर्माले 'कृतिगत अभिघातको खोजी र अभिघात अध्ययन' (२०७१) शीर्षकमा अभिघात सिद्धान्तको परिचय दिँदै कोही किन बर्बाद होस् ? नाटकको अभिघातपरक अध्ययन गरेका छन्। यस लेखमा अभिघात सम्बन्धी सिद्धान्तको संक्षिप्त र सूत्रात्मक चिनारी दिई त्यही सूत्रका आधारमा कोही किन बर्बाद होस् ? नाटकको अभिघातपरक अध्ययन गरिएको हुँदा यसले अन्य कृतिको अभिघातको कारण सहित अभिघात पश्चात्को अवस्थाको पनि विश्लेषणमा थप सहयोग गर्ने देखिन्छ।

आनन्ददेव भट्टले मोदिआइन उपन्यास एक सामान्य अवलोकन (२०७१) लेखमा महाभारतको युद्धमा कौरव र पाण्डवबीचको घोर स्वार्थी र अविवेकी व्यवहारले गर्दा १८/१८ दिसम्म लाखौं सेनाविच करुक्षेत्रमा अत्यन्त वीभत्सतापूर्ण युद्ध भएको घटनालाई वर्णन गरिएको हुँदा उक्त वर्णनबाट अभिघातको अवस्थालाई उजागर गर्न खोजिएको छ। त्यसमा कौरव र

पाण्डवका शिखर पुरुषहरूको मात्र विवेकले होइन युद्धभूमिमा पुगेका अर्जुन त्यहाँ त कैयन् आफ्ना मान्यजन, भाइ र नाता कुटुम्बका मानिसको नै हत्या गर्नुपर्ने अवस्था देखेबाट ऊ अभिघातीत भएको अवस्थालाई सामान्य रूपमा देखाइएको छ । मैले यस्ता जघन्य अपराध गर्ने काम किन गर्नु ? भन्ने ठानी शुरूमा त उनी पछि हट्छन् । तर अर्जुनका सारथि गएर रथ हाँक्न ठीक परेका कृष्णका सामु युद्ध गर्न असमर्थता व्यक्त गर्दछन् त्यस बखत स्वयं कृष्णले उनको त्यो युद्ध विरोधी विचारका विरुद्ध आफ्नो व्यक्तित्व, वैदिकता, चातुर्य र अनेक प्रबल तर्कको बलमा अर्जुनलाई नाजवाफ बनाउँदै थप मान्यजनले भनेको नमान्दा हुने अभिघातको अवस्थालाई उक्त लेखमा स्पष्ट पार्ने कोशिस गरिएको छ ।

कुमारप्रसाद कोइरालाले *बीपीका आख्यानको मार्क्सवाद पठन (२०७१)* लेखमा मोदिआइन उपन्यासमा बीपीका विचारहरू शासितका पक्षमा देखिन्छन्, किनभने उनी पनि शासितवर्गकै उपन्यासकार हुन् भनी अभिघातमा परेका पक्षको उजागर उक्त उपन्यासमा गरेको कुरालाई स्पष्ट पारेका छन् । उनका औपन्यासिक पात्रहरू शासकको दमन, शोषण र उत्पीडनबाट मुक्त हुन चाहन्छन् भनी पात्रहरू अभिघातमा रहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । उनीहरूमा शासकका वीरुद्धमा क्रान्ति वा विद्रोह गर्ने साहस भने त्यति देखिदैन । उद्बोधन भए पनि त्यसलाई व्यवहारमा प्रकट पार्न भने अभिघातमा परेको पक्ष तयार नभएको कुरालाई उल्लेख गरिएको छ । उपन्यासमा वर्णन भएका पात्रहरूको चेतनास्तर तथा उनीहरूमा रहेको हीनता भावले गर्दा विद्रोहको अवस्थासम्म पुग्न नसकी अभिघातीत भएको कुरालाई उल्लेख गरेका छन् । लेखक मोदिआइनकी नारी पात्र आफ्नै स्वाभाविक मानवीय कमजोरी (दया माया आदि) का कारण युद्धको समर्थन गर्न सक्तिन भनी नारीका स्वाभाविक भावनाहरूलाई स्पष्ट पार्दछिन । यसबाट के थाहा हुन्छ भने हाम्रो समाज लैङ्गिक विभेदको चपेटामा अल्झिएको छ । लैङ्गिक आधारमा व्यक्तिको उपस्थिति समाजका हरेक क्रियाकलापमा सहभागिता हुने या नहुने भन्ने निकोल् गर्दछ भनी लैङ्गिक अभिघातको चर्चा पनि उक्त लेखमा पाइन्छ । यसरी मान्छेमा भएको सम्बेदनालाई नबुझि लैङ्गिक विभेद गर्नु नै अभिघातको अर्को उदाहरणका रूपमा उपन्यासमा अभिव्यक्त भएको छ ।

ज्ञानु पाण्डेले *विश्वेश्वर प्रसाद कोइरालाको नियतिचिन्तन: एक विमर्श (२०७१)* लेखमा मोदिआइन उपन्यासमा मानवनियतिको दारुण तस्वीर छर्लङ्गसित उत्रारिएको छ । उपन्यासभित्र महाभारतकी नारी आफूले कहिल्यै नचाहेको परिस्थितिको शिकार हुन बाध्य भएकी छ । ऊ आफूले नगरेको अपराधको सजाय भोग्दै जन्मजन्मान्तरसम्म पति वियोगको पीडा खप्न

बाध्य हुनु परेको छ । यसरी एउटी नारीलाई समाजले गरेका विविध अभिघातका पक्षहरूलाई उपन्यासमा वर्णित विषयवस्तुले स्पष्ट पारेको पाइन्छ ।

खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलले *विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको औपन्यासिक कला* (२०७१) लेखमा मोदिआइन पौराणिक स्रोतबाट कथावस्तु ग्रहण गरी तयार पारिएको लघु आयामको उपन्यास हो । यसमा महाभारतीय युद्धसन्त्रासबाट आक्रान्त परिस्थितिको चित्रण गर्दै अमानवीयता र आशान्तिका विपक्षमा तथा मानवीयता र शान्तिका पक्षमा आफ्नो दृष्टिकोण प्रस्तुत गरिएको छ । अतिमानव र मानवकाबीचमा द्वन्द्वलाई विश्व मानवतावादी चिन्तनका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यस उपन्यासमा जाति र धर्मका नाममा हुने युद्धको विपक्षी भाव अभिव्यञ्जित भएको छ । जसले अभिघातको पूर्वावस्था उत्तरावस्था र अभिघातको कारणलाई समेत समेटन खोजिएको पाइन्छ । युद्धको परित्याग र शान्तिको स्थापनालाई मुख्य ध्येय बनाई लेखिएको यस उपन्यासमा स्वतन्त्रता र मानवतावादी चिन्तनको प्रस्तुति पाइन्छ । जितुवा सीमित व्यक्तिका लागि युद्ध लाभदायी देखिए पनि समग्रमा युद्ध हानिकारक हुने भावलाई प्रतीकात्मक ढङ्गले अभिव्यञ्जित गरी अभिघातको परिणाम समेतलाई यस लेखमा उठाइएको छ ।

उपर्युक्त पूर्वकार्यहरू कुनै न कुनै रूपमा अभिघातसँग सम्बन्धित रहेका छन् । यिनका अध्ययनबाट अभिघात सम्बन्धी सामान्य अवधारणा बनाउन सकिने देखिन्छ । मोदिआइन उपन्यासमा भएको अभिघात सम्बन्धी चर्चालाई माथिको प्रयोगात्मक समीक्षाले सहयोग पुर्याएको छ । यिनै पूर्वकार्यहरूबाट मोदिआइन उपन्यासलाई अभिघातपरक रूपमा विश्लेषण गर्न सकिने कुरालाई बोध गराउने हुँदा यस शोधमूलक समस्याको विस्तृत विश्लेषण भन्ने हुन बाँकी रहेको देखिन्छ । विभिन्न समालोचकहरूले भिन्न भिन्न समयमा मोदिआइन उपन्यासलाई आधार बनाई भिन्न भिन्न विचारहरू उजागर गरेको देखिएता पनि यी सबैको अध्ययनबाट उक्त उपन्यासको एउटा सशक्त र सबल पक्षका रूपमा रहेको अभिघातलाई सैद्धान्तिक पर्याधारका रूपमा अपनाई शीर्षकले उठाएका प्राज्ञिक जिज्ञासालाई समाधान गर्नु नै यस शोधको मुख्य कार्य हो ।

१.५. औचित्य र महत्त्व

मोदिआइन उपन्यासका पात्रहरूको अभिघातको स्थितिको अध्ययन आफैँमा एउटा गहन अनुसन्धेय विषय हो । लेखक विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला र उनका रचनाका बारेमा प्रशस्त पूर्व

अध्ययन भए पनि उनको यस उपन्यासको अभिघातपरक अध्ययन भएको छैन । यहाँ मोदिआइन उपन्यासमा अभिघातका स्थितिको खोजी गरी त्यसको अध्ययन विश्लेषण गरिने भएकाले यस शोधकार्यको महत्व रहेको छ । नयाँ ज्ञानको स्थापना प्रस्तावित शोधबाट हुने हुँदा प्रस्तुत शोध उचित देखिन्छ । यसका अतिरिक्ति यस शोधकार्यबाट जिज्ञासु पाठक, अध्येता, अनुसन्धानकर्ताहरू लाभान्वित हुने हुँदा प्रस्तुत शोध औचित्यपूर्ण देखिन्छ । तसर्थ यस अध्ययन कार्यले अभिघातका बारेमा जानकारी प्रदान गर्ने हुनाले यस अध्ययनको व्यावहारिक उपयोगिता समेत स्वतः पुष्टि हुन्छ ।

१. ६. अध्ययन विधि

अध्ययन विधि अन्तर्गत सामग्री सङ्कलन विधि र सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषण विधि पर्दछन्, जसलाई यसप्रकार प्रस्तुत गरिएको छ ।

क) सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत शोध पूर्णतः साहित्यिक र गुणात्मक भएकाले यसका लागि आवश्यक पर्ने आधारभूत तथा सहायक सामग्रीको सङ्कलनको मुख्य स्रोत पुस्तकालय अध्ययनलाई बनाइएको छ । शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण सामग्रीहरू प्राथमिक तथा द्वितीयक स्रोतबाट सङ्कलन गरिएको छ । विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाद्वारा लिखित मोदिआइन उपन्यासलाई प्राथमिक स्रोतका रूपमा ग्रहण गरिएको छ भने यस उपन्यासमाथि भएका विभिन्न अध्ययन तथा टीका टिप्पणी, लेख, उपन्यासकार कोइरालाका बारेमा लेखिएका समालोचना, जीवनी, व्यक्तिपत्र र कृतितपत्रको अध्ययन एवं अन्य कृतिहरू र अभिघातकाबारेमा लेखिएका कृति र लेखहरूलाई आवश्यकताअनुसार द्वितीयक स्रोतका सामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको छ ।

ख) सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषण विधि

विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाद्वारा लिखित 'मोदिआइन' उपन्यासको अभिघात अध्ययन र विश्लेषणमा केन्द्रित रहेको प्रस्तुत शोधकार्यमा अभिघातलाई सैद्धान्तिक पूर्वाधारका रूपमा

उपयोग गरिएको छ । साहित्यिक विश्लेषणको परम्पराको सापेक्षतामा उपन्यासको अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ । स्थापित मान्यतालाई आधार बनाई यस शोधको शोधकार्य गरिएको छ । स्थापित मान्यता भन्नाले मुख्यतः निगमनात्मक विधिमा केन्द्रित रहेर मोदिआइन उपन्यासको विश्लेषण र अध्ययन गरिएको छ । विभिन्न तथ्यहरूको सङ्कलन र तिनीहरूको व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएकाले व्याख्यात्मक तथा विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग यस शोधकार्यमा गरिएको छ ।

मोदिआइन उपन्यासको अभिघातपरक अध्ययनका लागि सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषण निम्नलिखित आधारहरूमा गरिएको छ :

समस्या र उद्देश्य नं. (क) को प्राज्ञिक र प्रामाणिक समाधानका लागि सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषण अभिघात सिद्धान्तका प्रकारको विश्लेषणका आधारहरूमा गरिएको छ ।

समस्या र उद्देश्य नं. (ख) को प्राज्ञिक र प्रामाणिक समाधानका लागि सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषण अभिघातका कारणहरूको विश्लेषण गरी सोही अनुरूप गरिएको छ ।

समस्या र उद्देश्य नं. (ग) को प्राज्ञिक र प्रामाणिक समाधानका लागि सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषण संरचना तत्वहरूका आधारमा गरिएको छ ।

१.७. अध्ययनको सीमाङ्कन

‘मोदिआइन’ उपन्यासलाई विविध कोणबाट अध्ययन, विश्लेषण एवम् मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ तर यस शोधकार्यमा प्रस्तुत उपन्यासलाई अभिघात (Trauma) को अवधारणात्मक आधार बनाई उक्त उपन्यासमा अभिघातका सिद्धान्तका आधारमा विषयवस्तुको विश्लेषण, अभिघातका कारणका आधारमा कारक तत्वहरूको निरूपण तथा उपन्यासको विषयवस्तुको संरचना तत्वलाई आधार बनाई अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ । यही नै यसको सीमा हो ।

१.८. शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोध कार्यलाई सुसङ्गठित र व्यवस्थित रूपमा प्रबन्धन गर्नका लागि निम्नलिखित छ परिच्छेदहरूमा विभाजन गरिएको छ र ती सबै परिच्छेदहरूलाई आवश्यकता अनुसार पुनः शीर्षक, र उप-उपशीर्षकहरूमा वर्गीकरण गरी व्यवस्थित गरिएको छ :

पहिलो परिच्छेद: शोध परिचय

(यस परिच्छेदमा शोधप्रबन्धको परिचय प्रस्तुत गरिएको छ, जसले समष्टि शोध प्रबन्धको स्वरूपको बोध गराउँछ ।)

दोस्रो परिच्छेद : अभिघात : सैद्धान्तिक स्वरूप

(शोधप्रबन्धको दोस्रो परिच्छेदमा शोधकार्यका निमित्त सैद्धान्तिक आधार तयार गरिएको छ । यस परिच्छेदको शीर्षक अभिघात : अभिघातको परिचय रहने छ । यस परिच्छेदको शीर्षकहरूमा अभिघातको परिचय र परिभाषा, साहित्य र अभिघातको सम्बन्ध आदिका आधारमा गरिएको छ ।)

तेस्रो परिच्छेद : अभिघातका प्रकारको विश्लेषण (शोधप्रबन्धको तेस्रो परिच्छेदमा अभिघातका प्रकारको आधारमा उपन्यासको विषयवस्तुको विश्लेषण गरिएको छ ।)

चौथो परिच्छेद : उपन्यासमा अभिघातको प्रयोग

(शोधप्रबन्धको चौथो परिच्छेदमा अभिघातका कारक तत्वका आधारमा उपन्यासका पात्रहरूको अध्ययन गरिएको छ ।)

पाँचौँ परिच्छेद: अभिघात र संरचनातत्वको सम्बन्ध

(शोधप्रबन्धको पाँचौँ परिच्छेदमा संरचनातत्वको आधारमा मोदिआइन उपन्यासको विश्लेषण गरिएको छ ।)

छैटौँ परिच्छेदः सारांश तथा निष्कर्ष

(शोधप्रबन्धको छैटौँ परिच्छेदमा प्रत्येक परिच्छेदको सारांश प्रस्तुत गरी उपसंहारका रूपमा सम्पूर्ण परिच्छेदको सारांश प्रस्तुत गरिएको छ भने अन्त्यमा निष्कर्ष राखिएको छ ।)

परिच्छेद : दुई

अभिघातको सैद्धान्तिक परिचय

१. अभिघातको पृष्ठभूमि

उत्तरआधुनिक समालोचनाको पछिल्लो चरणसँगै देखा परेको अभिघात सिद्धान्तको हालसम्म आइपुग्दा सामान्य विकास मात्र भएको पाइन्छ । सैद्धान्तिक क्षेत्रमा उत्तरआधुनिक कालमा प्रारम्भ गरे तापनि यसको पृष्ठभूमि ज्यादै लामो देखिन्छ । मानव विकासको जुन कालखण्डमा युद्ध, जय पराजयको खेल शुरू भयो त्यसै बेलादेखि मानिसमा अभिघातको प्रादुर्भाव भएको पाइन्छ । अभिघात शब्दले घात, प्रतिघात, आघात, चोट, घाउ, जस्तो अर्थ बोध गराउने हुँदा यसको पृष्ठभूमि खोतल्न युद्धसम्म पुग्नै पर्ने हुन्छ । यसरी साहित्य सिर्जनाको पुरानो शाश्वत बनेको सन्दर्भमा पनि यो सिद्धान्तको व्याख्या हुन सक्छ, तर समालोचनाको क्षेत्रमा अभिघातलाई नयाँ दृष्टि प्रदान गरिएको पाइन्छ ।

प्राचीनकालदेखि नै मानिसहरूले भोग्नु परेको पीडा समस्या, प्रतिकूल परिस्थिति र सन्दर्भ भेट्न सकिन्छ । मानिसको जीवनमा पारस्परिक विरोधले सिर्जना गरेको क्रान्तिको स्थिति र सन्दर्भहरू अभिघातको कारण बनेर उपस्थित भएका हुन्छन् । यसैले संसारको शुरूआत र मान्छेको उत्पत्तिसँगै अभिघातको विकास भएको बुझिएको हुँदा अभिघात मान्छेको सभ्यतासँगै सुरू भएको (शर्मा र लुईटेल, २०६७ : १४२) भन्ने भनाई पनि रहेको छ ।

मानव सभ्यताको विकाससँगै पूर्वमा रामायण र महाभारत जस्ता ग्रन्थ रचना गरिएको पाइन्छ । जसमा अभिघातको प्रशस्त सन्दर्भहरू देख्न सकिन्छ, तर पनि त्यस्ता कथ्यहरू अभिघात सिद्धान्तको आधारमा विवेचना भएका छैनन् । पौराणिक मिथकमा भएका भीषण युद्धहरूबाट अनेकौँ अभिघात जन्मेको र त्यसको परिणाम पनि देखिएका छन् तर अफशोच त्यस मानसिक र शारीरिक सङ्घातको बारेमा साहित्य समालोचनाका लागि चिन्तन तयार भएको पाइँदैन । “इसापूर्वको समयमा काव्य र नाट्य विषयसँग जोडेर समालोचना गर्ने तथा भयलाई त्रास र करुणाको परिधिमा जोड्ने सम्मको प्रयत्न भयो तर सङ्घातको विषय बनाएर अध्ययन गर्ने प्रयत्न भने उत्तरआधुनिकको समयमा आएर मात्र भयो (सुवेदी, २०६८ : १४८)” र पूर्ण विकसित हुन बाँकी नै छ ।

पाश्चात्य साहित्यको क्षेत्रमा प्राचीन कालमा इडिपस र ओडिसी ग्रन्थहरू रचना गरियो । ग्रीसका आदिदेवता डायोनिसको चर्चा गर्ने क्रममा त्रासदीलाई वर्णन गरिएको भए तापनि आघातको वर्णन गरिएको पाइँदैन । प्लेटो र अरस्तुले यसै ग्रन्थहरूलाई आधारमानी समालोचना गर्ने सिद्धान्तको थालनी गरे पनि विजय-पराजयभन्दा मानसिक सङ्घात र पीडाको विषयलाई भने चर्चा गरिएको देखिँदैन । अरस्तुको विरेचन सिद्धान्तले मनोवैज्ञानिक त्रास र करुणाको विषयका रूपमा विश्लेषण गरेतापनि अभिघात सिद्धान्तलाई भने तयार गरेको देखिन्न । होरेस, सेक्सपियरदेखि पुनर्जागरण युग र आजको युगको आरम्भसम्म पनि मानसिक सङ्घातलाई महत्त्व दिएको देखिन्न ।

मानव सभ्यताको विकाससँगै मानिसमा व्यक्तिवादी प्रवृत्ति बढ्दै गएको छ । यसै क्रममा मानिसले एक अर्काको धोका दिने, प्रपञ्च रच्ने, छल गर्ने, प्रवृत्तिले मानिस मानिस एकअर्काको दुष्मन बन्दछन् । त्यही प्रवृत्तिले मानसिक, शारीरिक रूपमा द्वन्द्व चलन थाल्दछ । जसले मानिसमा शारीरिक मानसिक सङ्घातको जन्म गराइदिन्छ । यसैको अब्बल दृष्टान्त पहिलो (सन् १९१४-१९१८) र दोस्रो विश्व युद्ध (सन् १९३९-१९४५) हो । विश्व युद्ध नै महाविनाशक भएर जन्मियो । यसले विश्वका प्रत्येक मानिसको शारीरिक, मानसिक वा दुबै पक्षलाई क्षतविक्षत पारिदियो । प्रथम विश्व युद्धमा सहभागी हुन पुगेका वीजय भएका र पराजय भएका दुबै थरी राष्ट्रलाई ठूलो सामाजिक चोट लागेको पाइन्छ । यसरी मानव सभ्यताको विकासक्रममा आदिकालदेखि हालसम्म ऐतिहासिक तथ्य अनुसार सबैभन्दा ठूलो अमानवीय एवम् कलङ्कित घटनालाई विश्वयुद्धका रूपमा चिनिन्छ । “यो द्वितीय विश्वयुद्धले मानव सभ्यताको विकासमा निर्णायक भूमिका खेले ऐतिहासिक, भौगोलिक, आर्थिक एवम् राजनीतिक व्यवस्थालाई उलट पुलट गराउँदै मानव जातिमा गहिरो अभिघात उत्पन्न गराएको पाइन्छ (मुखर्जी, २०६७:१३-५३) ।”

अठारौँ शताब्दीको मध्यदेखि दोस्रो विश्वयुद्धको अन्त्यसम्मको अवधि औपनिवेशिक र विस्तारवाद युगको रूपमा रह्यो । विश्वयुद्धमा विजयको झण्डा फहराउने देशहरूले हरेक देशहरूमा आफ्नो औपनिवेशिक केन्द्रको स्थापना गरे । औपनिवेशिक संस्कृति पनि अभिघातको पृष्ठभूमि बन्यो । यसैसँगै विवकसित हुने मौका डायस्पोरा साहित्यले पायो र औपनिवेशिक आघातको फलस्वरूप डायस्पोराको जन्म भयो । विश्वयुद्धले छिन्नभिन्न भएका इष्टजन, आफ्नो पुख्रौली थलो, जन्मथलो, भौतिक वैभवलाई सम्झिएर आघातीत हुँदै डायस्पोराको रचना गरेका पाइन्छ (गौतम, २०६४ : २७९-२८५) । दोस्रो विश्वयुद्धको समाप्तिसँगै नव नव समालोचना

चिन्तनको विकास हुन थाल्यो । पराजित शारीरिक र मानसिक चोटको त कुरै छाडौं, विजेताको मनमा पनि पूर्ण हर्ष होला र ? यस्तो प्रश्नले जन्माएको चिन्तनलाई नवसमालोचना चिन्तनले त्रास र करुणाको व्याख्यालाई थप प्रश्न गर्ने ठाउँ दिएको छ ।

विश्वयुद्धले उत्पन्न गरेका पूर्णाहुति (होलोकास्ट), आत्महत्या (जेनोसाइड) आदिबाट बाँचेका पात्रहरूले गरेको बयान, तिनमा आधारित आख्यानबाट यो अभिघात सिद्धान्त जन्मेको हो । भर्खर दुई दशक भयो, अभिघात सिद्धान्त अध्ययन र अनुसन्धानको विषयको रूपमा स्थापित भएको (भट्टराई, २०६४ : २२८) ।

अभिघातका परिणामहरू बाह्य र आन्तरिक गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । अभिघातको बाह्य परिणाम त आँखाले नै देखिन्छ तथा द्वन्द्वका कारण शरीरमा चोट पर्दा हुने अभिघात यसैअन्तर्गत पर्दछ । “द्वन्द्वको सम्बन्धमा एकाथरीले हत्या, हिंसा, आतङ्क, सन्त्रास, संहार, विध्वंस, विनाश र विनिर्माणको कारकतत्त्व ... अर्काथरीले समाजिक, राजनीतिक, आर्थिक, सांस्कृतिक आदि सबै किसिमका रूपान्तरणका लागि द्वन्द्वलाई आवश्यक ठानी (गौतम, २०६८ : १७७)” रहेको पनि पाइन्छ । मानिसको हठवादी सोचले गर्दा नै द्वन्द्वको स्थिति सिर्जना हुन्छ । त्यही द्वन्द्वले अभिघातको सिर्जना गर्दछ । द्वन्द्वले नै प्रत्यक्ष आन्तरिक चोट त पुऱ्याउँछ, संगसँगै भौतिक, शारीरिक, प्राकृतिक आदि कुरामा पनि विकार र विनाश ल्याउँदछ । वंशाणु विनाशदेखि प्राकृतिक सम्पदामा समेत ह्रास निम्त्याउँदछ ।

मान्छेको मनोदैहिक क्षेत्रको व्याख्या गर्ने काम सिगमण्ड फ्रायडले गरे । उनले मानिसको मनका दुई गत्यात्मक र आकारात्मक पक्षहरूलाई व्याख्या गरे । अवचेतन मनलाई अभिघातको घर भनेर बुझ्न सकिन्छ । अचेतन मनमा इद (Id) का प्रवृत्तिहरू रहेका हुन्छन् । “कतिपय इदहरू सामाजिक रूपले अस्वीकार्य मानिन्छन् । अचेतन मनको वास्तविकता र आदर्शसँग कुनै सम्बन्ध हुँदैन (झवाली, २०६३ : ८०) ।” जसले चेतन स्तरमा अभिघातीत बनाउँदछ । यस्तो मनोविश्लेषण सिद्धातको प्रवर्तनपछि अभिघातको पनि सामान्य कुरो चलन थाल्यो । “यसको गहन अध्ययन फ्रायडपछिका मनोविश्लेषकहरूले गरेका हुन । शारीरिक होइन, मानसिक घाउको रूपमा अभिघातले मनोविज्ञानमा उन्नाइसौं शताब्दीतिरै प्रवेश पाएको हो । यस अध्ययनलाई विकसित गर्ने प्रमुख हस्ती जेफ्री हार्टम्यान र ज्याक डेरिडा हुन् (शर्मा, २०७१ : ५९)” भने अभिघात र मानसिक अस्वस्थताका बिचको सम्बन्धका खाजी गर्ने न्यूरोलोजिस्ट जीन मार्टिन चर्कोट (Jean Martin Charcot) हुन् । जो फ्रान्सका चिकित्सक थिए । उनले अभिघातग्रस्त

महिलाको उपचार गर्दथे । उन्नाइसौं शताब्दीको अन्त्यतिर उनको मुख्य जोड हिस्टेरियाग्रस्त लक्षणको खोजीमा केन्द्रित थियो । त्यसैबेलामा हिस्टेरियाको कारण शारीरिक नभई मानसिक पत्ता लगाए (http://www.sageepub.com/upm_date/40688_1pdf) ।

अतः वर्तमान जीवनका भौतिक पक्षमा भएका उन्नतिले मान्छेका मनमा एउटा सकारात्मक अर्को नकारात्मक धार जन्मन्छ । दोस्रो विश्वयुद्धबाट सिर्जित परिणामले मान्छेका मनमा परेका प्रभावहरूको अध्ययनबाट यस सिद्धान्तको आधारभूमि तयार भएको हो । फ्रायडले मानसिक प्रभावका कारणहरूलाई साहित्यसँग जोडेर अध्ययन गर्ने चिन्तन भने आधुनिक मनोविज्ञानको परिणाम हो भने आजको अभिघात सम्बन्धी चिन्तन उत्तर आधुनिकताको परिणाम हो । यस अध्ययनका निम्ति उत्तरआधुनिक सन्दर्भ वा मनोविकारजन्य प्रतिक्रिया विषय बनेको पाइन्छ ।

२.२. अभिघातको परिचय र परिभाषा

नेपालीमा अभिघात शब्दले बोध गराउने अङ्ग्रेजी शब्द ट्रामा (Trauma) हो । ब्रिटिस शब्दकोशका अनुसार ट्रामा ग्रीकबाट उत्पत्ति भयो । Trou-muh, traw शब्दमा ma प्रत्यय मिलेर Trauma शब्द निर्माण भएको हो । शारीरिक चोट र त्यस स्थितिमा उत्पन्न सङ्घातावस्था हो । यसको प्रयोग शारीरिक चोटको अर्थबोध गराउन प्रयोग गरिन्छ । अभिघातलाई शक्तिशाली चोटको कारण पर्ने दीर्घकालीन असर र शरीरका अङ्गमा परेको चोट वा घाउका रूपमा अर्थाइएको छ । चिकित्साको क्षेत्रमा अभिघातको अर्थ गम्भीर शारीरिक घाउ वा चोट जुन हिंसा वा दुर्घटनाका कारणबाट हुने र मनोविकारका कारणबाट सिर्जित संवेगात्मक घाउ वा चोट भनी लगाइएको छ । विज्ञानको क्षेत्रमा यसले शस्त्रप्रहार वा गाडी दुर्घटनाका कारण हुने शारीरिक चोट र गहिरो दुःखको अनुभवको कारण उत्पन्न हुने मानसिक वा संवेगात्मक चोट बुझाउँदछ । संस्कृतिको क्षेत्रमा अभिघातले हिंसा वा शारीरिक चोटका कारणबाट अचानक उत्पन्न हुने घाउ बुझाउँदछ (dictionary.reference.com/browse/trauma) ।

विकिपिडिया डिक्सनरीका अनुसार अभिघात (Trauma) भन्नाले चोटले पुर्याएको क्षति शारीरिक नोक्सान गर्नुको जैविक प्राणीका लागि बाह्य स्रोत हो । यस शब्दको प्रयोगकर्ता

ट्रमा सेन्टरमा काम गर्ने र चिकित्सकहरू हुन् । प्रमुख सम्भावित परिणामभन्दा अघि गम्भीर चोट हुन सक्छ, अर्थात् अभिघात अकल्पनीय नि हुन सक्दछ (en.wikipedia.org/wiki/Trauma) ।

अक्सफोर्ड डिक्सनरी अफ साइकोलोजीमा अभिघातको अर्थ शारीरिक चोट वा घाउ हो, जसले गर्दा मनोविज्ञानमा समेत गम्भीर असर पुऱ्याउन सक्दछ । यसरी शारीरिक चोटले मान्छेको मनमा समेत असर पुऱ्याउँदछ (गोलमान, २००६ : ७७६) भनिएको छ ।

द अमेरिकन हेरिटेज डिक्सनरी अफ द इङ्लिस ल्याङ्ग्वेज (सन् २००९) मा अभिघातलाई एक गम्भीर चोट वा शरीरको हिंसा वा कुनै दुर्घटनाको रूपमा भएको आघात, एक संवेगात्मक घाउ वा धक्का जसले मनोवैज्ञानिक विकासको नोक्सान स्थायी बनाउँदछ र एक घटना वा स्थिति हो कि यो महानसङ्कट र व्यवधानको कारण बन्न सक्दछ (www.thefreedictionary.com/trauma) ।

रेन्डम हाउस केरनरम्यान वेबसटर्स कलेज डिक्सनरी (सन् २००५) ले अभिघातलाई तीन किसिमले परिभाषित गरेको छ । अभिघात भन्नाले शरीरको घाउ वा शरीरिक चोट वा दुर्घटनाको कारणबाट उत्पादित आघात र त्यसद्वारा उत्पन्न आभात नै अभिघात हो । दोस्रो मनोचिकित्सक अर्थमा बलत्कार वा सैन्य युद्धको दीर्घकालीन घटना वा अनुभव, जसको माध्यमबाट मानसिक आघात वा गम्भीर सङ्कट उत्पन्न गर्दछ । त्यस्तै तेस्रो अर्थमा केही तनाव वा विक्षुब्धताको अनुभव, जसले गर्दा सामान्य कामकाजमा समेत गडबडी र अव्यवस्था पैदा गराउँदछ (www.thefreedictionary.com/trauma) ।

Colins Thesaurus of the English Language (सन् १९९५) मा अभिघातको शाब्दिक अर्थ धक्का, दुःख, दर्द तनाव, यातना संस्कार, अग्नि परीक्षा, पीडा, क्रान्ति, चोट, क्षति, घाउ, व्यथा, हड्डी सम्बन्धी आघात आदि उल्लेख गरिएको छ (www.thefreedictionary.com/Trauma) ।

द अमेरिकन हेरिटेज साइन्स डिक्सनरी (सन् २००५) का अनुसार अभिघातलाई दुई तरिकाले परिभाषित गरिएको छ । पहिलो परिभाषामा कुनै प्रकारको मृत्यु जस्तै गोली लागेर वा दुर्घटना आदि कारणबाट हुने गम्भीर शारीरिक चोट भनिएको छ । अर्कोमा गहिरो मनोविकार उत्पन्न गराउने अनुभव जसमा मनोवैज्ञानिक वा भावनात्मक चोटद्वारा एक गम्भीर परिसानी वा

दुःख दिने अनुभव नै अभिघातको कारण बन्न सक्दछ (www.thefreedictionary.com/Trauma) भनिएको पाइन्छ ।

अभिघात शब्दको अर्थ हिंसा वा दुर्घटना आदिको कारणबाट शरीरको कुनै पनि भागमा हुने भौतिक क्षति हो । यसको समानार्थी शब्द : चोट, घाउ, हानी, नोक्सान, आकस्मिक चोट, मानसिक आघात, पीडित, आघात, क्षति, चोट आदि रहेका छन् । यसलाई शारीरिक र मानसिक आघातका रूपमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ(www.synonyms/synonym/Trauma) ।

अभिघातको सन्दर्भमा यसलाई हेर्ने दृष्टिकोण पहिलेभन्दा अहिले फरक भइसकेको छ । अभिघात पहिले पुरुषहरूमा मात्र हुने कुरा व्याख्या गरिन्थ्यो । पुरुषहरू युद्धमा होमिने त्यही द्वन्द्वको कारणले उत्पन्न हुने चोटलाई अभिघात भनिन्थ्यो । सन् १९६० को दशकमा यसले विस्तार पायो । अभिघात युद्धजन्य अभिघातले मात्रै हैन, अन्य शारीरिक र यौनजन्य कारणबाट पनि हुन सक्ने र यो महिलामाथि हुने कुरो पत्ता लाग्यो । त्यसैले यस दशकलाई डिकेड अफ द ब्रेन अर्थात् मस्तिष्कको दशक भनेर चिनिन्छ । जुन दशकमा अभिघातले फराकिलो हुने मौका पायो अर्थात् अभिघातको व्यापक अर्थ ग्रहण गर्‍यो । मानिसमा युद्ध, यौनहिंसा आदिको कारणबाट उत्पन्न हुने मानसिक आघात नै अर्थबोध भयो । यसले अभिघातको परिभाषालाई व्यापक बनाएको पाइन्छ (healingresources.info/Preventing and Healing Stress Related Trauma in Children and Adults) ।

उनले रिक्भरी फ्रम साइकोलोजिकल ट्रमा (१९९८) लेखमा अभिघातले सामाजिक प्रणालीलाई विध्वंश गर्दछ । यसले सामाजिक प्रणाली सुरक्षा र परिभाषालाई बिगार्दछ, जुन मानव जीवनको पक्षमा हुदैन र पुनः जागरणको प्रक्रियाले मानिसको आघातीत मनलाई पुनःसिर्जन गर्न सक्दछ, ती सामाजिक प्रणाली र संस्कारले अभिघात भएको व्यक्तिलाई सुधार गर्न उनीहरूलाई तीन कुरामा ख्याल गर्नुपर्ने हुन्छ : सुरक्षित रूपमा स्थापित गराउनु, उनीहरूको कारण बताउनु र उनीहरूलाई सामाजिक कार्यक्रममा संलग्न गराउनु । यसरी अभिघातले व्यक्तिमा सामाजिक संस्कारको उल्लङ्घन गर्दछ । चाहे त्यो स्वयम्लाई हानीकारक होस् वा चाहे त्यो समाजलाई नै हानीकारक बनोस् (Judith L.Herman,1998: 1) ।

उत्तरआधुनिकतावादी चिन्तनको महत्वपूर्ण सिद्धान्त नै अभिघात सिद्धान्त हो । युद्धबाट हुने शारीरिक र मानसिक सन्त्रासलाई अभिघात भनिन्छ । युद्धबाट मानिसलाई पीडाको स्थिति भनेको नै अभिघात हो । अभिघात समालोचनामा युद्धबाट पीडितको अभिव्यक्तिको विश्लेषण गर्न सकिन्छ । भय, आतङ्क र त्रासबाट मानिसमा शारीरिक, मानसिक विचलनको स्थिति

देखापर्दछ । जसले मानिसको मनोविकारमा बढावा दिन्छ । यस्तो आघातपूर्ण अवस्था नै अभिघातपूर्ण अवस्था हो । अभिघातले सन्त्रासपूर्ण र आतङ्कपूर्ण परिवेशको चित्रण गर्नुको साथै मानिसका दुःखद् र विभत्सपूर्ण हृदय विदारक घटनाहरूलाई चित्रण गर्दछ । युद्धबाट उत्पन्न हुने चोट र आघातलाई अभिघातले समेट्छ । “व्यक्ति वा शक्तिका बीचको राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक भिन्नताहरूको लडाइँ सम्पन्न र विपन्न वर्गका बीचको वर्गीय चिन्तन, व्यक्तिका दुई मनको अवस्था आदिको कारणबाट सिर्जित दारुण अवस्था नै अभिघात हो (गौतम, २०६८ : १७६) ।” द्वन्द्वले नै अभिघातको सिर्जना गर्दछ, चाहे त्यो मानसिक द्वन्द्व होस् वा शारीरिक द्वन्द्व नै किन होस् ।

अभिघातले मानिसले नियमित गर्ने काममा समेत असहजपन आउँछ । त्यसैले त यो एक प्रकारको पक्षघातको, विचलनको विस्मृतिको स्थितिमा पुग्ने अवस्था हो । मर्नेहरू त मरेर गईहाले तर बाच्नेहरूले पनि मरेतुल्य र आर्तनाद अवस्था भैल्लुपरेको स्थिति हो । उन्नाइसौं शताब्दीअघि अभिघात शब्दले शारीरिक चोट वा घाउलाई मात्र जनाउँथ्यो तर पछि त्यसले मानसिक घाउलाई पनि समेट्यो । अझ भनौं, मानसिक चोटमा अभिघातको सही विश्लेषण हुन सक्ने देखिन्छ । स्नायविक र मनोवैज्ञानिक पक्षको विश्लेषण पनि यसले गर्न सक्ने देखिन्छ । यस सिद्धान्तको अध्ययनले अनेक पीरका, दुःखका, अभिघातक मानसिकताका कारणहरू अभिलक्षणहरू पत्ता लगाउन धेरै सजिलो पर्दछ । अभिघात फरक फरक हुन्छ । एउटा अभिघात मनभित्र गडिएको हुन्छ, भने अर्को बाहिर भोक्ताले थाहा नपाई उसको व्यक्तित्वमा पसेको हुन्छ, त्यसले उसको व्यक्तित्व विभाजित गरिदिन्छ । समाजिकीकरणमा असर पुऱ्याउँदछ । व्यक्तित्व विस्तारै वा एक्कासी स्खलित हुने गर्दछ । यसरी अभिघात ठूला ठूला विश्वयुद्धदेखि स-साना अन्तरघात र मर्मान्तक चोटले मनमा आघातीत स्थितिमा पुऱ्याउँदछ । अपराधिकवृत्तिमा परेका व्यक्तिहरू अभिघातग्रस्त बन्न सक्दछन् । त्यस्ता व्यक्तिहरू मानसिक रूपले असन्तुलित हुनेदेखि विस्मृतिको सिकार बन्ने र अन्त्यमा अकालमै मृत्युन्मुख हुने स्थितिसमेत देखा पर्दछ (भट्टराई, २०६४ : २) । अभिघातले मानिसलाई निकै पीडा र दारुण अवस्थामा पुऱ्याएर दर्दनाक हत्या वा मृत्यु गराउँदछ । अभिघात पश्चात् व्यक्तिको जीवन तहसनहस हुन सक्छ र पुनः जागरण आई अभिघातमुक्त हुन पनि सक्दछ । अभिघात भन्नाले मानसिक भन्ने बुझिन्छ । खास गरी अभिघात दैहिक र मानसिक दुवै हुन्छ । त्यसैले अभिघात भनेको मानसिक घाउ पर्ने अतीत पीडादायी अनुभूति हो । मनोविज्ञान र साहित्यको क्षेत्रमा मानसिक अभिघातलाई जोड दिएको पाइन्छ । दैहिक अभिघात साहित्यको क्षेत्रमा सशक्त उपयोग हुन सक्दैन । मानसिक अभिघातले

साहित्यलाई रोचक र घोचक दुवै बनाइदिन्छ । अतः साहित्यकारहरू मानसिक आघातको पक्षमा आख्यान सन्दर्भ निर्माण गर्दछन् । मृत्यु, अकाल मृत्यु, अपहत्ते, हरण, बलात्कार, विनाश, हानी, नृशंशता आदि संकटावस्थामा परी भोक्ता वा द्रष्टा भएर असीम पीडाको बोध गरी व्यक्ति मानसिक रूपमा अभिघातीत हुन्छ । तर यो नदेखिने मुटुको जस्तै घाउ हो । यसको असर यो उमेरमा देखिने भन्ने हुँदैन । व्यक्तिलाई अभिघात बाल्यकालदेखि वृद्धावस्थासम्म जुन उमेरमा पनि देखा पर्न सक्दछ । बिरामीको कारण दुर्घटनामा आत्मीय जनको विछोड आदिको कारणबाट जुन कुनै उमेर वा समयमा अभिघातको सिकार बन्दछ, पछि त्यही अभिघात उसका आचरण र व्यवहारमा असामान्य मानसिकताका रूपमा देखा पर्छ (शर्मा, २०७१ : ५९) ।

कुनै आकस्मिक हिंसा वा घटनाको प्रतिक्रिया जुन कुरा उनीहरूले सोचेका हुँदैनन् । त्यो सपनामा वा अन्य कुनै माध्यमबाट पुनः स्मरण हुन्छ । त्यो नै अभिघातको अनुभव हो । अभिघातको अनुभव छोटो समयको हुन्छ तर त्यसको प्रतिक्रिया हतियारले तड्पाइ तड्पाइ काटेजस्तै पीडादायी बन्दछ । अभिघातग्रस्त घटना जुन चेतन तहमा सम्भन नसक्ने गरी बसेको हुन्छ । चेतन तहमा अभिघातग्रस्त घटना अनुपलब्ध हुन्छ तर त्यो विभिन्न सङ्केतको माध्यमले बाहिर निस्कन्छ, अर्थात् छद्म रूपले बाहिर निस्कन्छ (क्यारुथ, १९९६ : ९२) । प्राकृतिक हिंसा वा घटना होस् वा मानव निर्मित हिंसा वा घटना होस् ती सबैले शारीरिक पीडा मात्र नभई मानसिक पीडा समेत दिन्छ । यस्ता पीडाले सिर्जना गरेको शारीरिक चोट त औषधिको सेवनले निको होला तर मानसिक आघातले दीर्घकालीन असर गर्दछ । जसको असर व्यक्तित्वदेखि सामाजिक व्यवहारमा समेत देखिन्छ । पात्रमा विभिन्न पक्षबाट छोटो र लामो समयसम्म मनोवैज्ञानिक असरहरू परिरहेको हुन्छ । यस्ता खाले असरलाई PTSD अर्थात् उत्तर अभिघातग्रस्त तनाव अवस्था भनिन्छ । अभिघात हुनुभन्दा अगाडिको तनावपूर्ण अवस्थालाई Pre-Traumatic Stress Disorder (PTSD) अर्थात् अभिघातग्रस्त हुनुपूर्वको तनाव अवस्था भनिन्छ । उत्तर अभिघातग्रस्त तनाव अवस्थामा व्यक्तिले कुनै झड्का, आघात, अत्यासपन, छटपटी, भय, तथा क्रोधयुक्त प्रतिक्रिया व्यक्त गर्दछ । दर्दनाक र मन बुझाउन नसक्ने प्रायजसो सबै मानिसमा देखिने यो साझा प्रतिक्रिया हो । कुनै पनि असामान्य र अस्वाभाविक घटना घटेको बेला व्यक्तिमा सामान्य प्रतिक्रिया देखिए तापनि विस्तारै त्यसले मानिसको दैनिक क्रियाकलापमा समेत परिवर्तन ल्याउँछ । उसले समायोजन शीलता घट्दै जान्छ । व्यक्तिले कुनै घटना बिसन नसकेपछि त्यही व्यक्तिले उत्तरअभिघातजन्य तनावको अवस्था भोग्नु पर्दछ । यो अवस्था दीर्घकालीन रूपमा रहन पनि सक्दछ भने अल्पकालीन रूपमै

सकिन पनि सक्दछ । यस अवस्थामा व्यक्तिको बुझाइ, परिस्थितिले पनि काम गर्दछ । अमेरिकी मनोविज्ञहरूले जनाए अनुसार उत्तर अभिघातग्रस्त तनाव अवस्थाका लक्षणहरू व्यक्ति वा समाजमा लामो समयसम्म रहन्छ । प्रत्येक व्यक्तिले अभिघातजन्य घटनाप्रति फरक फरक प्रतिक्रिया देखाउँदछ । कतिपयको बलियो इच्छाशक्ति र बुझाइले अभिघातग्रस्त घटनालाई बुझ्न सक्दछन् तर कतिपयको कमजोर मनका कारणले उनीहरू अभिघातीत बन्दछन् । उत्तर अभिघातग्रस्त तनाव अवस्थामा पुर्‍याउन व्यक्ति स्वयम् मात्र नभई परिवार समाजको पनि भूमिका रहन्छ । उनीहरूको सफल र सही मार्गनिर्देशमा अभिघातग्रस्त व्यक्तिले आफूलाई सम्हाल्न सक्छ र त्यसको असर रोक्न सक्छ । युद्ध, यौन हिंसा, दुर्घटना, बाल हिंसा जस्ता कारणले व्यक्तिमा अभिघातको उत्तर अभिघातग्रस्त तनाव अवस्था आउन सक्छ । त्यसैगरी अभिघातजन्य कुनै पनि घटनाले क्षत विक्षत बनाएको शारीरिक तथा मानसिक जीवन समाजमा पुनर्स्थापित हुन नसक्दा अभिघातजन्य घटनाप्रति सावधानी अङ्गाली सुरक्षित हुन नसक्दा समाज तथा परिवारका मानिसहरूमा उत्तर अभिघातग्रस्त तनाव अवस्थाका लक्षणहरू देखा पर्दछन् । धेरैजसो मानिसहरू जसले कुनै प्रकारको दर्दनाक घटनाको अनुभव गरेका हुन्छन् । ती मानिसहरूले त्यो दर्दनाक घटनाको अनुभव गरेपछि कुनै झड्का आघात, अत्यासपन, छटपटीपन, भय तथा क्रोधयुक्त प्रतिक्रिया देखाउँछन् । दर्दनाक घटनाको अनुभव गरेलगत्तै हुने यस्तो प्रतिक्रिया प्रायः सबैमा देखापर्दछ । जुन प्रतिक्रिया समयसँगै हराउँदै जान्छ तर उत्तर अभिघातग्रस्त तनाव अवस्था भएको मान्छेमा भने यस्तो प्रतिक्रिया अनुभव निरन्तर हुँदै र बढ्दै जान्छ । त्यस्तो भय, क्रोध, आघात मनमा बलियोसँग बसेको हुन्छ । जसले गर्दा मानिसले सामान्य तरिकाले जीवन चलाउन सक्दैन । व्यक्तिमा विगतको पीडादायी घटना र त्यस घटनाले आफूलाई बनाएको असहायपनलाई घटनाको भोक्ताले बिसर्ग नसकेपछि त्यही व्यक्तिमा उच्च रक्तचाप, छिटोछिटो, चिटचिटोहट, कमजोरी जस्ता शारीरिक असरहरू देखा पर्दछन् । जसले गर्दा व्यक्तिमा थप आघातको महसुस हुन्छ ।

अभिघात एक मनको विकार हो । यसले मनसहित शरीरमा समेत विकार उत्पन्न गर्दछ । त्यसैले यसलाई मनोरोग पनि भनिन्छ । यसको औषधिहरू पनि बनेका छन् तर मुख्य समाधानको उपाय भनेकै हिम्मत हो । आत्मप्रतिरक्षा हो । अभिघात मनोरोगको कारण हो जुन अतीतको पीडादायी अनुभवका रूपमा मानिसको मनमा विकारीत भएर रहेको हुन्छन । अभिघातक अनुभूतिले एक किसिमको विरोधाभासलाई जनाउँदछ । विरोधाभासपूर्ण स्थिति भनेको

अभिघात चेतना उत्पन्न हुनु र त्यो सधैं अज्ञात भएर रहनु हो । अतः यो एक प्रकारको पक्षघातको, विचलनको, असन्तुलनको, विस्मृतिको स्थितिमा पुग्ने अवस्था हो ।

२.३ साहित्य र अभिघातको सम्बन्ध

साहित्य लेखनको इतिहास पूर्व र पश्चिम जगत्मा निकै प्राचीन परम्परा पाइन्छ । पूर्वमा इ.पू.का महाभारत र रामायण अनि पश्चिममा इलियड र ओडिसी जस्ता प्राचीन ग्रन्थहरू रचिए । त्यसपछि व्यक्ति वा समूह/संस्थाले अनेक प्रयोजनको लागि साहित्य साधना गर्न थाले । साहित्य साधनासँगै साहित्यमा पनि पृथक्ता देखिन थाल्यो । पद्य रचनासँगै गद्य रचनाहरू साहित्यिक क्षेत्रमा देखा पर्न थाल्यो । साहित्यमा समय क्रमसँगै वाद, प्रणालीहरू देखा पर्न थाले । एउटै साहित्यिक रचनालाई अनेक दृष्टिकोणबाट हेर्ने चलन सुरु भयो । त्यसपछि नयाँ र पुराना साहित्यिक कृतिलाई फरक फरक नजरले हेरी व्याख्या र विश्लेषण गर्ने कार्यारम्भ भयो । पहिलो र दोस्रो विश्वयुद्धपछि साहित्यिक रचनामा नयाँ नयाँ विषय देखा परे भने समालोचनाको क्षेत्रमा नयाँ नयाँ वाद र प्रणाली अनि सिद्धान्त देखा परे । जसमध्ये एउटा सिद्धान्त अभिघात सिद्धान्त पनि थियो ।

शुरूमा साहित्यमा अभिघात विश्लेषण गर्दा युद्ध साहित्यको मात्र विश्लेषण गरिन्थ्यो तर वर्तमान साहित्यमा युद्ध साहित्यसँगै मनोवैज्ञानिक कृतिहरूको साथसाथै जुनसुकै प्रवृत्ति भएका कृतिहरूको अध्ययन विश्लेषण गरिन्छ । अभिघातले साहित्यलाई रोचक र घोचक बनाउँदछ । कौतुहलता, हार्दिकता, संवेदना जस्ता तत्त्वहरू अभिघातग्रस्त कृतिमा पाइन्छ । सरल र सामान्य घटनामा खेल्ने पात्र-पात्रका कथानक साहित्यिक कृतिमा व्यक्ति सबल मानिन्छ । साहित्यमा अभिघातग्रस्त कथानकको ज्यादै ठूलो भूमिका हुन्छ, जसले साहित्यलाई अब्बल बनाउँदछ । घटना/कथावस्तुको अभिघातदेखि पात्रसम्मको अभिघातपूर्ण परिस्थितिले भावकको मनमा दया, माया, करुणा भाव उत्पत्ति हुन्छ, जसले गर्दा साहित्यिक कृतिको महत्त्व पनि बढ्दछ । अरस्तुको विरेचन सिद्धान्त त्यसैको निकट रहेको देखिन्छ ।

साहित्यिक कृतिहरू वर्तमान सन्दर्भमा पाठक/दर्शक/भावकको लागि लेखिन्छ । भावकको रोजाइमा पर्न सक्नु साहित्यिक विशिष्टता हो । त्यसैले होला पूर्वमा सुखान्त नाटकभन्दा दुखान्त नाटक बढी फस्टाएको देखिन्छ । दुखान्त (ट्रेजेडी) दर्शकदीर्घामा बढी छाप छोड्न सफल भएको देखिन्छ । त्यसैले विश्वयुद्धसँग जोडिएर लेखिएको आर्तनाद कथावस्तु

देखिन्छन् । पूर्वमा प्राचीन ग्रन्थ महाभारत र रामायणमा द्वन्द्वकै कथाहरू पाइन्छन् । जसमा अभिघात हुने प्रशस्तै घटनाहरू रहेका छन् । अभिघातले दर्शक/पाठकमा कारुणिक भाव थपिदिन्छ । जसले श्रव्यदृश्य सामग्रीसँगै रस साधारणीकरणभै आफूमा तादात्म्य गरी रसास्वादन गर्दछ ।

साहित्यिक रचनालाई विभिन्न कोणबाट विश्लेषण गर्न सकिन्छ । त्यसमध्ये एक अभिघात सिद्धान्त पनि हो । यसरी अभिघात र साहित्यका बीच सम्बन्ध देख्न सकिन्छ । सबै साहित्यमा अभिघात नहुन सक्छ । अभिघातले साहित्यमा 'सुनमा सुगन्ध' थप्ने काम गर्दछ । साहित्यमा अभिघातलाई प्रश्रय दिँदा साहित्य श्रेष्ठतर बन्न जान्छ । भावकवर्गमा राम्रो प्रभाव छोड्न सफल हुन्छ । साहित्य लोकप्रिय हुन्छ । द्वन्द्व साहित्य होस् वा अन्य प्रायः सबैमा अभिघातको खोजी गर्न सकिन्छ । अभिघातले पात्रलाई मात्र हैन, सम्पूर्ण कृतिका तत्त्वहरूलाई प्रभाव पारेको हुन्छ । यसरी अभिघातको विश्लेषण र अर्थ निरूपण गर्दा साहित्यिक कृतिका तत्त्वलाई हेर्न सकिन्छ । अतः साहित्य र अभिघात सम्बन्धित देखिन्छन् । अभिघात साहित्यिक रचनाको अनिवार्य तत्त्व त होइन तापनि अभिघातले कृतिको श्रेष्ठतर विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ । स्तरीय साहित्यिक रचनाको लेखनमा अभिघातको महत्व रहेको हुन्छ भन्दा अत्युक्ति नहोला ।

२.४ अभिघात र मनोविश्लेषणको सम्बन्ध

मान्छेमा हुने चोट शारीरिक/बाह्य वा मनोविज्ञान/आन्तरिक हुन सक्दछ, त्यो नै अभिघात हो । अभिघातलाई हिजोआज मनोघातको रूपमा लिने गरेको पाइन्छ । यस सम्बन्धमा सुवेदीको मत यस्तो छ :

पहिलो र दोस्रो विश्वयुद्धको समाप्तिसँगै भित्रिएको अभिघात एक नवसमालोचना चिन्तन हो । अझ यसलाई यसरी भनौं : साहित्यका सन्दर्भमा बाह्य आघातको प्रतिक्रिया प्राचीन कालदेखि नै अभिव्यञ्जित हुँदै आएको भए तापनि यसलाई मानसिक सङ्घातका रूपमा भने फ्रायडको मनोविश्लेषणको सिद्धान्त स्थापित भएपछि विशेष महत्वका साथ उपयोग गर्ने प्रचलनको स्थापना भयो । फ्रायडले सन् १९०० मा 'सपनाको व्याख्या' कृति प्रकाशित गरेपछि संसारमा हलचल मच्चियो । उनले मानिसका सबै व्यवहारलाई भिन्नै दृष्टिकोणबाट हेर्न सकिने

बनाए । मानिस दैहिक वा भौतिक शरीरको मात्र चर्चा हुने परम्परालाई तोडेर मनोविश्लेषणात्मक पद्धतिको विकास गरिदिए । मानिसको रोगको कारण शरीर मात्र नभई मन पनि हो भन्ने कुरा फ्रायडले व्याख्या गरे ।

फ्रायडको अध्ययन मनोविज्ञानका क्षेत्रमा अतुलनीय रहेको पाइन्छ । उनले “मनको गतिशील र आकारात्मक पक्ष, स्वप्न विश्लेषण, मनोलैङ्गिक विकास, मनोद्वन्द्व र आत्मस्व सुरक्षाको विस्तारपूर्वक वर्णन गरे तथा असामान्य व्यक्तित्वका विकासमा यी मनोवैज्ञानिकपनको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको (ज्ञवाली, २०६३ : ४५)” बताए । मानिसमा असामान्यताको मुख्य कारण अचेतनामा दमित अतृप्त इच्छाहरूको सक्रियता हो तथा स्वतन्त्र साहचर्यका माध्यमबाट ती अतृप्त इच्छाहरू चेतनामा प्रकट हुन्छन्, जसले व्यक्तिलाई विविध समस्यामा पार्न सक्छ । मानिसको सामान्य र असामान्य व्यवहार, अचेतन र इगो प्रतिरक्षा (Ego Defence)मा भर पर्दछ । फ्रायडपछि उनको चेलाहरू सी. जी. युङ्ग (C.G. Jung) र आल्फ्रेड एडलर (Alfred Adler) ले पनि मनोविश्लेषणको क्षेत्रमा फ्रायडले भन्दा भिन्न मत प्रस्तुत गरे । युङ्गले अचेतनलाई वैयक्तिक र सामूहिक भनी विभाजन गरे । वैयक्तिक अचेतनमा त्यस्ता अनुभवहरू हुन्छन्, जो कुनै बेला चेतनामा रहेका थिए र दमनका प्रक्रियाद्वारा अचेतनमा सङ्कलित भएका थिए । सामूहिक अचेतनमा पर्ने वंशाणुगत प्रक्रियाले पूर्वजहरूको अनुभूतिहरू परम्परागत प्रतिमानका रूपमा सञ्चित हुन्छन् । यसरी उनको मतमा व्यक्तिका व्यवहारमा वैयक्तिक र सामूहिक दुवै अचेतनको प्रभाव पर्दछ । व्यवहारमा असमानताको मुख्य कारण शक्ति प्राप्त गर्ने इच्छा, असन्तुष्ट हुनु तथा वैयक्तिक र सामूहिक अचेतनका बीचको सम्बन्ध भङ्ग हुनु हो ।

अल्फ्रेड एडलरले हीनताग्रस्त मानसिकता नै असामान्यताको मुख्य कारण हो । व्यक्तिका सबै प्रकारका व्यवहारहरू हीनताबाट मुक्तिका लागि उच्चताको भावनाबाट प्रेरित भएको बताए । यसरी समाजमा अज्ञानताले गर्दा मनोरोगीलाई अपमान, घृणा गर्ने र पिट्ने, बाँध्ने जस्ता यातना दिइन्छ । समाजका मान्यता मर्यादा विपरीत आचरण गर्ने रोगीको पनि उपचार सम्भव छ । मनोरोगले शारीरिक रोग पनि निम्त्याउन पनि सक्छ । जसलाई मनोदैहिक असामान्यता (Psycho-Somatic Disorder) भनिन्छ ।

अभिघात पनि आन्तरिक र बाह्य दुवै प्रकारको हुन्छ । अभिघातलाई मनोविश्लेषण विधिद्वारा विश्लेषण गर्न पनि सकिन्छ । मानसिक वा आन्तरिक अभिघातले व्यक्तिको मनो-व्यक्तिप्वमा मात्र असर पर्ने नभई बाह्य वा भौतिक व्यक्तिप्वलाई समेत तहसनहस पार्न

सकन्छ । व्यक्तिको बाह्य आघात वा चोट त नाङ्गो आँखाले देख्न सकिन्छ तर आन्तरिक आघातलाई बुझ्न व्यक्तिको व्यवहार, आचरणको निगरानी गर्नु पर्छ । जसका लागि मनोविश्लेषण पद्धतिको उपयोग आवश्यक देखिन्छ ।

स्वास्थ्य स्वामित्वका लागि शारीरिक र मानसिक दुवै स्वास्थ्य राम्रो हुनु पर्दछ । सामान्य व्यक्तिको मन स्वास्थ्य हुन्छ भने अस्वस्थ मन भएको असामान्य मानिन्छ । त्यही असामान्य मनोवस्थाले व्यक्ति आचरणमा असामान्य थपिदिन्छ । सामान्यका मध्यविन्दुबाट सकारात्मक अति र नकारात्मक अति छुट्टिन्छ । सकारात्मक अतिले विलक्षण प्रतिभालाई देखाउँछ, भने नकारात्मक अतिले मनोरोगलाई देखाउँछ । यही मनोरोगको कारण अभिघात हो । अभिघातको कारणहरू विभिन्न हुन सक्छन् : व्यक्तिगत, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, पारिवारिक आदि ।

मनोविज्ञानले मनको अध्ययन गर्दछ । अभिघात पनि मनमै रहन्छ । अभिघात कि शरीरमा हुन्छ कि त मनमा हुन्छ । मनोविश्लेषण पद्धतिका प्रवर्तक फ्रायडका अनुसार मान्छेको मनको दुई पक्षको व्याख्या गरिएको पाइन्छ । मनको गत्यात्मक पक्ष र आकारात्मक पक्ष हुन्छ । गत्यात्मक पक्षमा इद (Id), इगो (Ego), सुपर इगो (Super Ego) पर्दछन् भने आकारात्मक पक्षमा चेतन, अवचेतन र अचेतन मन पर्दछन् । मनका यिनै दुई पक्ष (aspect)ले गर्दा मानिसमा युद्धले दिएको शारीरिक चोटदेखि पीडाबोधले हुने मानसिक पक्षलाई प्रभाव पार्दछ । अझ प्रष्ट रूपमा भन्दा मनका यी दुई पक्ष वा वृत्त नै अभिघातका कारक हुन् । शारीरिक पीडा, चोट त अल्पकालीन वा दीर्घकालीन रूपमा औषधिको सेवन गर्नाले निको हुन्छ तर मानसिक चोट वा सङ्घातको औषधि सेवनले निको हुन गाह्रो पर्दछ । जसमा मनोविश्लेषण पद्धतिको उपयोग जरुरी हुन्छ । अभिघातको विश्लेषण र व्याख्याका क्रममा मनोविश्लेषण पद्धतिलाई पनि साथ-साथै लिएर जानु पर्दछ । अभिघातको पृष्ठभूमिदेखि, अभिघातको कारण, अभिघातको असर, अभिघातीत अवस्था बुझ्न र विश्लेषण गर्न मनोविश्लेषण पद्धतिलाई पनि साथ साथै लिनु पर्दछ ।

अभिघात सिद्धान्तबारे बुझ्नमा सहयोग र प्रासङ्गिक हुने भएकाले मनोवैज्ञानिक पक्षसम्बद्ध केही विचारहरूलाई तल प्रस्तुत गरिएको छ :

२.५. अभिघात र नारीवाद

नारीलाई केन्द्रमा राखेर बोल्नु, लेख्नु नारीवाद हो । नारी केन्द्री लेख समालोचनाका केही सङ्केत सामान्य रूपमा पूर्ववर्ती नेपाली समालोचनामा पाइए तापनि खासगरी उत्तर आधुनिकतावादी मान्यता अनुरूपका नारीवादी समालोचना, लेख पछिल्लो चरणमा आएर लेखिएको पाइन्छ । नारी मुक्ति आन्दोलनसँग जोडिएका नारीवादी लेखनको सामान्य पृष्ठभूमि अठारौं शताब्दीदेखि नै देखा परे पनि नारीवादी समालोचनाको खास सूत्रपात भने म्यारी इलेमनको कृति 'थिङ्किङ आउट उमन (सन् १९६८)' बाट भएको मानिन्छ (गौतम, २०६६ : ३९) । नारीवादले नारीको अधिकारको पक्षमा वकालत गर्दछ । पितृसत्तात्मक पुरुषप्रधान समाजको विरोध नारी अस्तित्वको खोजी, नारी सत्तात्मक समाजको स्थापनाको आग्रह, नारी लेखन र नारी साहित्यको समुन्नयमा जोड, लैङ्गिक अवधारणामा आधारित समालोचना लेखन आदि नारीवादी विशेषता हुन् ।

नारीवाद र अभिघात सिद्धान्त एक अर्कासँग सम्बन्धित देखिन्छन् । पुरुष प्रधान समाजमा नारीको मूल्य कम हुँदा र र मूल्यहीन बनाउँदा नारीवादको उदय भएको हो । नारीका पीडा, समस्या चाहे व्यक्तिगत होस् या सामूहिक नै किन नहोस्, ती शारीरिक वा मानसिक वा दुवै हुन सक्छ । त्यसलाई नारीवादले पनि हेर्न सक्छ भने अभिघात सिद्धान्तका आधारमा विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

पुरुष प्रधान समाजमा नारी सार्वजनिक क्षेत्रमा प्रवेश हुनासाथ उसलाई हेर्ने दुई फरक फरक नकारात्मक दृष्टिकोणको विकास हुन्छ । त्यो के भने आफ्नो कृतिम साँचोभन्दा बाहिर पुगेका नारीलाई मर्यादाबाट गिरिसकेकी भनेर शङ्का गर्ने पुरुष वर्गको साँघुरो सोचाइ एकातर्फ छ भने अर्कोतर्फ सार्वजनिक स्थान ग्रहण गर्न पुगेका नारीहरू अब हाम्रो एकाधिकार रहेको स्थानमा र सामाजिक तथा आर्थिक क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धी बनेर आइपुगे भनी दमन र प्रतिरोधको रणनीति अवलम्बन गर्दछन् । जसले गर्दा नारी अभिघातग्रस्त हुन पुग्छे । एकलो प्रयासले उसमा आइपरेका परिस्थितिको सामना गर्न कठिन देखिन्छ । पुरुषको दमन र विरोधले नारी पछाडि नै पर्दछन । पुरुष जत्तिकै सबल भएर नै पुरुषको साथ र समर्थन नहुँदा असफल र अक्षम ठहरिन पुग्दछन् । त्यसपछि नारीमा आत्मग्लानि, रोष, घृणा, प्रतिरोध चेतना जस्ता मनोविकृतिहरू देखा पर्दछन् । जसलाई नारीवादी कोणबाट मात्र विश्लेषण नगरी अभिघात सिद्धान्तका आधारमा समेत व्याख्या विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

विशेष गरी नारीवादी समालोचनामा नारीबाट सिर्जित रचनाको मात्र मूल्याङ्कन तथा विश्लेषण गर्ने प्रवृत्ति रहेको पाइन्छ भने अभिघात सिद्धान्तले नारी र पुरुष बीच भेद नगरी अभिघात ग्रस्त पात्रलाई मात्र आधार बनाएको हुन्छ । त्यसैले नारीवादी समालोचनाले साहित्यलाई लैङ्गिक दृष्टिले हेर्ने र नारी अस्तित्वको पहिचानको खोजी गर्दछ । अभिघात सिद्धान्तले लैङ्गिक पक्षपोषण नगरी शारीरिक र मानसिक पीडित पात्रको विश्लेषण गर्दछ ।

यसरी अभिघात पद्धति र नारीवादी समालोचना उत्तरआधुनिकताको देन हुन् । अभिघातले नारीवादलाई पनि केही हदसम्म समेटेको हुन्छ । नारीका पीडा, दमन, अर्न्तनाद अभिघात र नारीवाद दुवैमा विश्लेषणीय मानिन्छन् । मात्र नारीवादले लैङ्गिक पक्षपोषण गर्छ, अभिघात सिद्धान्तले गर्दैन । दुवै सिद्धान्तले पीडा, दमन, शोषणको भने विश्लेषण गर्दछन् ।

२.६ अभिघात र सीमान्तीयता (सवाल्टर्न)

अङ्ग्रेजी शब्द 'सवाल्टर्न' लाई नेपालीमा यथारूपमै पनि प्रचलनमा ल्याएको छ भने मनप्रसाद सुब्बाले नेपाली भाषामा 'किनारीकरण' जस्तो शब्द प्रयोग गरेका छन् । "सवाल्टर्नले सदियौंदेखि शासित, आवाजविहीन तथा इतिहासविहीन वर्गलाई जनाउँछ (श्रेष्ठ, २०६८ : १) ।" इतिहासविद् रञ्जित गुहाको नेतृत्वमा सन् १९८२ देखि सवाल्टर्न अध्ययन प्रारम्भ भएको हो । खास गरी दक्षिण एसियाली सवाल्टर्नहरूका इतिहास लेखनलाई यस अभियानको आरम्भ मानिन्छ । यस अभियानमा गायत्री चक्रवर्ती स्पिभाकको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको पाइन्छ । उनीहरूको अनुसार अहिलेसम्मको इतिहास लेखनको परम्परा शक्तिकेन्द्र अभिजात वर्गको केन्द्रीयतामा छ । त्यसैले अहिलेसम्मका इतिहास गलत छन्, जसले सवाल्टर्नको प्रतिनिधित्व गरेका छैनन् । तसर्थ यसमा परिवर्तन गरी सवाल्टर्नहरूका छरिएर रहेका इतिहासहरूको सङ्कलन गरी नयाँ ढङ्गले इतिहास लेखिनुपर्छ भन्ने मत छ । गायत्री चक्रवर्तीले 'के सवाल्टर्न बोल्न सक्छन् ?' भन्ने लेखमा 'सवाल्टर्न' आफू बोल्न सक्दैनन् । उनीहरूको बारेमा बोलिदिनु पर्दछ भनेकी छिन् केही समयपछि त्यस मतलाई सुधार गरी उनीहरू बोल्नै नसक्ने होइन तर तिनको आवाजलाई सुनिदैन भन्ने तर्क गरेकी छिन । त्यही क्रममा सवाल्टर्न वर्गको जटिल जीवन भोगाइ र उनीहरूको योगदानको कदर गर्दै इतिहासको लेखन तलबाट हुनु पर्ने आवाज उठेको हो । दबाएका र दबाइएका आवाजको खोजी गर्दै इतिहास विहीनहरूको इतिहास लेखन गर्ने मुद्दा नै सवाल्टर्न अध्ययनको मुख्य उद्देश्य हो (श्रेष्ठ, २०६८ : ५) ।

नेपाली विशिष्ट भौगोलिक परिवेशमा जातजाति, धर्म, संस्कृति, वर्ग, भाषा, भौगोलिक विकटताका आधारमा सवाल्टर्नको पहिचान र विश्लेषण गर्न सकिन्छ । कोही जातको आधारमा उपल्लो वर्गमा परे पनि आर्थिक तथा अन्य हिसाबले तल्लो/सवाल्टर्न हुन सक्छ । परिवेशको आधारमा प्रभुत्वशाली वर्ग र सवाल्टर्न वर्ग छुट्याउनु पर्ने हुन्छ ।

यसरी उत्तर औपनिवेशिकतावादको अवधारणाभित्र एउटा अंशको रूपमा चर्चामा आएको शब्द हो - सवाल्टर्न । यो शब्दको प्रयोग इटालेली मार्क्सवादी चिन्तक एन्टानियो ग्राम्ची (सन् १८९१-१९३९)ले 'नोट्स अन् इटालियन हिस्ट्री' लेखमा प्रयोग गरका थिए ([http://en.wikipedia.org/wiki/subaltern_\(postcolonialism\)](http://en.wikipedia.org/wiki/subaltern_(postcolonialism))) । सवाल्टर्नले वास्तवमा समाज र देशको इतिहासका पानाहरूबाट सदैव ओभेलमा पारिरहेको किनारीकृत गरिएको सामाजिक समुदायहरूका कृषकहरू, अशिक्षितहरू, तल्लो जातका ठहराएकाहरू, ग्रामीण महिलाहरू आदिलाई बुझाउँछ ।

यसरी हेपिएका, पछि पारिएका र किनारामा पारिएका आवाजलाई अध्ययन विश्लेषण 'सवाल्टर्न' अध्ययनले गर्दछ । सवाल्टर्नहरू अभिघातीत हुन्छन् । मात्र मात्राको फरक हुन्छ । कोही अभिघातबाट मुक्त मार्ग खोज्दछन् भने कोही PTSD को अवस्थामा पुग्छन् र उनीहरू समाज प्रतिकूल व्यवहार देखाउन थाल्दछन् ।

सवाल्टर्नलाई अभिघात पर्न सहजै सक्छ अर्थात् सवाल्टर्न वर्गलाई अभिघातले सोभै आक्रमण गर्दछ । आफ्नो आवाजलाई दबाउँदा उनीहरूमा कुण्ठाको रूप लिन्छ । जसले अभिघातको सिकार बनाउँदछ । अन्ततः अभिघात सिद्धान्त र सवाल्टर्न अध्ययनको बीच अन्तर्सम्बन्ध भेट्न सकिन्छ । सवाल्टर्न अध्ययनमा कसरी, को, किन, सवाल्टर्न बनाइए ? जस्ता प्रश्नको उत्तर खोजी गरिन्छ भने अभिघात अध्ययनमा कसरी, किन पीडित बने ? सवाल्टर्न बनेपछि उनीहरूको उत्पीडनलाई खोतल्ने प्रयास गरिन्छ र प्रभुत्वशाली संस्कृतिको प्रभाव सवाल्टर्नमा कति परेको छ ? त्यस दृष्टिले उनीहरू कुन अवस्थामा छन् भन्ने कुरा सवाल्टर्न अध्ययन र अभिघात अध्ययनमा हेर्न सकिन्छ ।

२. ७ अभिघात र 'फरक क्षमता'

'फरक क्षमता' भन्नाले 'असामान्यता' लाई इङ्गित गर्दछ । Stigma ले पनि यसको सङ्केत गर्दछ । Stigma ले नेपाली शब्द 'कुसङ्केतक' को अर्थ बोध गराउँदछ । सामान्यभन्दा

फरकलाई 'फरक क्षमता' भनिन्छ । 'फरक क्षमता' ले 'असामान्यता' लाई पनि बोध गराउँदछ । लाटा, अन्धा, बहिरा र पागल जस्तालाई असामान्य मानिन्छ । यिनीहरूमा शारीरिक र मानसिक खोट वा दुर्बलता भएमा व्यक्तिको निधारमा (साङ्केतिक रूपमा) कोरिएको कुसङ्केतको छापहरू भन्नु गहिरा हुन्छन् । सममाजबाट 'दुर्बल' को दर्जा पाइसकेका व्यक्तिलाई समाजमा सामान्य जीवन बिताउन गाह्रो हुन्छ । निधारमा अपराधको छाप बोकेको मिथकीय अस्वत्थामाभैँ अक्षम र दुर्बल कहलिएकाहरूले जीवनभर उक्त छापलाई बोकिरहनु पर्दछ ।

यसरी विगत दुई दशक अधिदेखि सांस्कृतिक अध्ययनको क्षेत्रमा 'फरक क्षमता' वा अपाङ्गताको अध्ययन गरिने परम्पराको थालनी भएको पाइन्छ । आजको समयमा व्यक्तिलाई उसको कामको आधारमा चिनिने र चिनाउने प्रचलन बढ्यो । अपाङ्गताका आधारमा पनि व्यक्तिलाई चिनिन थाल्यो तर उनीहरूसामु अपाङ्ग/अक्षम कहलाइएकाहरू समक्ष अर्को विकल्प भनेको आफूलाई सामाजिक अपेक्षा अनुसार सक्षम व्यक्ति बनाउने आफ्नो असामान्य शरीरलाई सहन रूपमा ग्रहण गर्ने हो । 'फरक क्षमता' अध्ययनको धारा सामाजिक असामान्यतालाई विश्लेषण गर्ने अन्य सिद्धान्तहरूसँग जोडिएको छ (उप्रेती, २०६९:२५९-२७७) ।

मिसेल फाइन र एड्रियान यैसले 'फरक क्षमता' वा अपाङ्गता भएका पुरुषहरूको तुलनामा अपाङ्गता भएका महिलाले बढी सामाजिक रूपमा अपहेलनाको सिकार हुनु पर्दछ । उनीहरू दोहोरो अपहेलनाको सिकार हुनु पर्ने कुरा औल्याएका छन् । एकातर्फ 'सामान्य' कहलाउँदाले अपहेलनाको सिकार बनाउँदछन् भने अर्कोतर्फ 'असामान्य पुरुष'ले पनि असामान्य/अपाङ्ग महिलामाथि अपहेलित र दुर्व्यवहार गर्दछ (फाइन र यैस, सन् १९८८ :४-४५) । यसै सन्दर्भमा नारीवादी आन्दोलनले 'फरक क्षमता' भएका नारीको मुद्दालाई अगाडि सार्न सक्ने/नसक्ने अन्योल छ । थुप्रै नारीवादीहरू पुरुषसरह हामी पनि सक्षम छौं अशक्त र कमजोर छैनौं, शारीरिक र बौद्धिक श्रम गर्न सक्षम भएको बताइ रहेको बेला 'अपाङ्ग' वा 'कुसङ्केतक' कहलाइएका नारीलाई परनिर्भर र बालबच्चासरह कमजोर पात्रको रूपमा चित्रित गर्दछ ।

यसरी 'फरक क्षमता' अध्ययन र सामाजिक असामान्यतालाई विश्लेषण गर्ने अन्य सिद्धान्तहरूसँग पनि सम्बन्धित देखिन्छ । यो अवधारणा थुप्रै किसिमको अध्ययनीय विश्लेषणीय क्षेत्रहरूलाई एकअर्कासँग जोड्ने काम गर्न सक्छ । त्यस्तै अभिघात सिद्धान्त पनि एक हो । फरक क्षमता अध्ययनका बारेमा माथि नै उल्लेख गरि सकियो कि 'अपाङ्ग' 'कुसङ्केतक' जस्ता पदवी

पाएका व्यक्तिहरूको अध्ययन गरिन्छ । त्यो अध्ययनको क्रममा पनि अभिघात सहजै जोडिएर आउँछ । ‘फरक क्षमता’ भएकालाई ‘सामान्य’ भनाउँदाहरूले पीडा र चोट दिन्छन् । त्यो पीडा र चाबुकको अध्ययन यी दुवै अध्ययनमा हुने गर्दछ । अभिघात अध्ययनमा ‘सामान्य’ र ‘असामान्य’ दुवैको अध्ययन हुन्छ तर यी दुवैमा उनीहरूले भोगेको पीडा, दर्द, घातको विश्लेषण हुने गर्दछ ।

२. ८ अभिघात र पहिचानको सम्बन्ध

उत्तर आधुनिक कालखण्डमा सांस्कृतिक अध्ययनको क्षेत्रमा पहिचानको अध्ययन पर्दछ । पहिचान भन्नाले कुनै व्यक्तिलाई चिनाउने तरिका वा वस्तु हो । व्यक्तिलाई कसरी चिन्ने भनी उसलाई चिनाउने शैली नै पहिचान हो । सांस्कृतिक अध्ययनको प्रविधिमा फर्कत विश्लेषण गरिने एउटा प्रमुख विषय हो । व्यक्तिगत पहिचानका आधारमा मानिसलाई धार्मिक, सांस्कृतिक, लैङ्गिक, राजनैतिक आदि क्षेत्रका परिचित गराउनु नै पहिचान अध्ययनको मुख्य उद्देश्य हो ।

व्यक्ति कुन धार्मिक अवस्था राख्दछ ? उसको राजनैतिक भूगोल कुन हो ? कुन सांस्कृतिक, समुदायमा बस्दछ ? कुन भाषा बोल्दछ ? कुन व्यवसायिक समुदायसँग उसको संलग्नता रहेको छ ? जस्ता प्रश्नहरू पहिचानका अध्ययनसँग सम्बन्धित देखिन्छन् । पहिचान प्राकृतिक (तात्त्विक) र मानवनिर्मित दुई किसिमका हुन्छन् । प्राकृतिक पहिचान भन्नाले अपरिवर्तनशील प्रकृतिप्रदत्त बुझ्नु पर्दछ, जुन समयको परिवर्तन सँगसँगै परिवर्तन हुँदैनन् । जस्तै: स्त्री र पुरुष । समलिङ्गी र विषमलिङ्गी आदि । यस्ता पहिचानका आधारहरू मानव निर्मित नभई प्राकृतिक वा अपरिवर्तनशील हुन्छन् । त्यस्तै मानव निर्मित भनेपछि परिवर्तनशील भन्ने बुझिन्छ । हुन त आजको युगमा प्रकृतिप्रदत्त अपरिवर्तनशील भन्ने हुँदैन । विज्ञान र प्रविधिको प्रयोगले स्त्री र पुरुषलाई परिवर्तनशील बनाएको पाइन्छ । हीनदूत्व, बुद्धत्व, नेपाली, भारतीय, अमेरिकी, चिनीयाँ, कालो, गोरो, आदि सबै परिवर्तनीय छन् । मान्छेले आफ्नो इच्छा, बाध्यताका आधारमा आफ्नो पहिचान परिवर्तन गर्न सक्दछ । यसरी ऐतिहासिक र राजनीतिक परिप्रेक्ष्यले व्यक्तिको पहिचानलाई परिवर्तन गरिरहन्छ । फुकोका अनुसार सवाल्टर्न वर्गको प्रतिनिधित्व गर्न खोज्ने हाम्रो प्रवृत्तिले ‘सवाल्टर्न’ वर्गमाथि सांस्कृतिक हिंसा पर्न सक्ने बताएका छन् भने गायत्री चक्रवर्ती स्पीभाकले भने सवाल्टर्न वर्गले आफ्नो वर्गको प्रतिनिधित्व गर्न सक्दैनन् । गर्ने नसक्ने त होइन तर तिनीहरूको आवाज सुनिँदैन भनेकी छिन् । त्यस्तै राष्ट्रियताको सवाल पनि पहिचानको क्रममा आउँछ । आजको श्रम बजार र भूमण्डलीकरणको

युगमा मानिस एक देशबाट अर्को देश वा देश देशान्तर गएको हुन्छ । आफ्नो शिक्षा रोजगारको क्रममा देश परिवर्तन गर्दा रहर र बाध्यताले राष्ट्रियताको पहिचानको परिवर्तन गर्न सक्दछ । उसमा पहिचानको बदलिन सक्दछ (उप्रेती, २०६९ : २७८-३०६) ।

यसरी अभिघात अध्ययनसँग पहिचानको अध्ययन पनि जोडिएर आएको हुन्छ । मान्छेले आफ्नो बाध्यताले आफ्नो पहिचान परिवर्तन गरिरहन्छ । त्यो बाध्यतासँग अभिघात पनि जोडिएर हुन्छ । अभिघातपछि उद्बोधन र पतनमध्ये एकलाई व्यक्तिले रोज्दछ । सवाल्टर्न समुदायले आफ्नो पहिचान बनाउने क्रममा अभिघातको सहन गर्ने गर्दछ । त्यस्तै नारी, अश्वेत, अपश्चिमेली, समलैङ्गिक तथा अन्य सीमान्तकृत समूहहरूले वर्षैदेखि सङ्घर्ष गरी आफ्नो पहिचान बनाउन थालेका छन् । आफ्नो सही र यथार्थ पहिचान नहुँदा उनीहरूमा अभिघात हुन पुग्दछ । अभिघातपछि चेतनको उद्बोधन भएपछि देशको राजनीतिक मूलधारमा आवाज पुर्‍याउन सक्दछन्, अनि आफ्नो पहिचान पनि बनाउन सक्दछन् । अतः पहिचानको अध्ययन अभिघात सिद्धान्तसँग अन्तर्सम्बन्धित रहेको देखिन्छ ।

२. ९ अभिघात र डायस्पोरा

डायस्पोरा भन्नाले आप्रवासलाई बुझाउँछ । डायस्पोरा ग्रीक भाषाको शब्द हो । नेपालीमा पनि यही नाम परिचित छ । कसैले भने आप्रवासी नामाकरण पनि गरको छन् । आफ्नो मातृभूमि छाडेका अनि विभिन्न परिस्थितिले जन्माएका लेखकहरू, तिनीहरूले उत्पन्न गराएको मिश्रित संस्कृति, चेतना र सन्दर्भहरू साहित्यमा आएका हुन्छन् । नयाँ ठाउँमा बस्ने मानिसको समुदायले मिश्रित संस्कृतिको निर्माण गरिरहेको हुन्छ । त्यसमा एउटा मुख्य र अर्को गौण संस्कृतिको उपस्थिति सँगसँगै पनि देखिन्छ । यसरी डायस्पोरिक समालोचनामा निर्वासन चेतना र मानसिकताको खोजी गरिन्छ । आजको समयमा मानिसहरू सांस्कृतिक एकताको भाव वेगर र भावनात्मक एकताको उद्देश्य वेगर 'विश्व नागरिक' बन्न आफ्नो सीमाना नाघेर अन्यत्र पस्दैन् । यतिखेर एकाथरी लेखकले यस्तै विषय बोलिरहेका हुन्छन् र छन् । आप्रवासीले सुरूमै दुई भूमि बीचको अन्तः सम्बन्ध स्थापना गर्न सक्दैन् । त्यसपछि उनीहरूमा छोडेर आएको भूमिप्रति अतिस्मरण र अपरिचित भूमिमा भयमिश्रित रूपको निर्माण हुन्छ । त्यसपछि ऊ त्यो अपरिचित भूमिमा जीउनको लागि सङ्घर्ष गर्न थाल्दछ । विस्तारै आफूलाई आप्रवासी स्वीकारी त्यसैमा घुलित हुन थाल्दछ । अन्त्यमा आफ्नो पुरानो भूमिलाई बिसर्दै नयाँ भूमिलाई नै आफ्नो

जीवनको क्षेत्र ठान्दछ र त्यही सामाजिक, सांस्कृतिक क्षेत्रमा सम्मिलित हुन पुग्दछ । यस्तो डायस्पोरिक चरणमा छाडेको भूमिको अतिस्मरण र अपरिचित भूमिप्रति भय हुँदा नयाँ भूमिमा सङ्घर्ष गरिरहँदा उसले डायस्पोरिक साहित्य सिर्जना गर्दछ (भट्टराई, २०६९ : १८५-१९७) ।

आजको विश्वमा एक ठाउँको मान्छे विभिन्न कारणबाट अर्को मुलुकमा पुग्दछ र स्व-भूमिको सम्भनाले जन्माएका उकुस-मुकुसलाई साहित्यका संरचनामा प्रकट गरेर आफ्नो मनको जलन पनि शान्त पार्दछ र आफू पराई देशमा रहनाको कारण जन्मेको संवेदना र आग्रह, अनुरोध र सन्देश अन्य जनसमक्ष प्रस्तुत गर्ने प्रयत्न गर्दछ । त्यस्तो भावना प्रकट भएको साहित्यलाई डायस्पोरिक अथवा आप्रवासीय अनुभूति जनित साहित्यको रूपमा लिने गरिन्छ । यसमा स्रष्टाले आफू आफ्नो पुख्र्यौली थलोबाट विस्थापित हुनु परेको पीडा र मौलिक स्थलका विभिन्न मूल्यबाट विस्थापित हुनु पर्दा जन्मिएको चिन्ता तथा न्यासो आफ्नो सिर्जनामा व्यापक रूपमा राखेर पाठक समक्ष प्रस्तुत गर्दछ ।

डायस्पोरा साहित्यको विश्लेषणका आधारहरू सामाजिक, सांस्कृतिक, मानसिक किसिमका हुन्छन् । डायस्पोरिक समालोचनाका निम्ति पूर्वभूमि र आएको भूमि बीच सामाजिक, सांस्कृतिक आदि भिन्नताको बोध भएपछि उसमा ती दुई भूमिका बीचमा मानसिक सङ्घातको निर्माण हुन्छ । अपरिचित भूमिमा सीमान्तीय बन्नुको पीडाबोध हुन्छ । त्यस्तै मानसिक चिन्ताले पनि ठाउँ लिन्छ । त्यसपछि उनीहरू सङ्घर्षरत रहन्छन् । उनीहरूमा अतीतको सम्मोहनमा हराउनुको पीडा रहन्छ । यस्तै कुराले गर्दा डायस्पोरिक साहित्य जन्मिन पुग्दछ ।

डायस्पोरिक साहित्य अपरिचित भूमिको घुलनमा समस्या आईदिँदा उसमा मानसिक सङ्घातको निर्माण हुन्छ । अनि मानसिक सङ्घात बनेको अभिघात हो । नवभूमिमा रहनुको कारण अनि त्यहाँको सामाजिक, सांस्कृतिक, पक्षहरूसँग घुलमिल हुन नसक्दा उत्पन्न पीडाबोध नै डायस्पोरिक समालोचनामा विश्लेषण गरिन्छ । मानिसको शारीरिक पीडासहित मानसिक पीडाको विश्लेषण अभिघात अध्ययनमा हुन्छ । यसरी डायस्पोरिक र अभिघात अध्ययन एक अर्कासँग सम्बन्धित देखिन्छ । डायस्पोरिक साहित्यमा कुनै कारणबाट विस्थापित भएर नयाँ ठाउँमा स्थापित हुन पुग्ने पहिलो पुस्तामा रहने पीडाको अनुभूति त्यसपछिका पुस्तामा क्रमशः पीडा र स्वभाव कम हुँदै जान्छ । अर्थात् अभिघात पनि विस्तारै कम हुँदै जान्छ । डायस्पोरिक साहित्य भनेकै प्रवासिनुको पीडाबोधबाट सिर्जित रचना हो । जसलाई डायस्पोरिक समालोचनासहित अभिघात सिद्धान्तको आधारमा समेत विश्लेषण गर्न सकिन्छ । उत्तरआधुनिक

समालोचनाको क्षेत्रमा देखिएको नयाँ नयाँ समालोचना पद्धतिहरूमध्ये जेण्डर अध्ययन, जनजातीय समालोचना आदि पनि अभिघात सिद्धान्त सँग अन्तर्सम्बन्धित देखिन्छन् । उत्तर आधुनिक समालोचना बहुलवादमा आधारित भएर होला अभिघात सिद्धान्त चाहिँ नारीवाद, सवाल्टर्न अध्ययन, परिचयको अध्ययन जस्ता साहित्य समालोचनाका आधारसँग सम्बन्धित देखिन्छ ।

२.१० अभिघातका प्रकारहरू

अभिघात मानिसको एउटा समस्याको रूपमा रहेको हुन्छ । त्यसले मानिसमा विविध समस्या, तनाव र उल्झनहरू ल्याउँदछ । अभिघातका कारण परिणाम फरक फरक भएभैं त्यस अभिघातको स्वरूप वा प्रकारहरू फरक हुन्छन् । अभिघात सिर्जना गर्ने घटनावस्तु जति प्रकारका हुन्छन्, त्यति नै अभिघातका प्रकारहरू हुन्छन् । हिंसा वा दुर्व्यवहारले नै अभिघातलाई फरक पार्दछ । यसैमा अभिघातको प्रकार निहित रहेको हुन्छ । अतः अभिघातका प्रकारलाई मुख्यतः चार किसिमका विभाजन गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ । यी हुन्: पहिलो शारीरिक अभिघात, दोस्रो मनोवैज्ञानिक अभिघात, तेस्रो सामाजिक अभिघात र चौथो सांस्कृतिक अभिघात

२.१०.१. शारीरिक अभिघात

शरीरमा जान अज्ञानमा चोटपटक लाग्न सक्छ । त्यस चोटले घाउको रूप लिन्छ । घाउ निको हुन केही समय लाग्न नि सक्छ वा केही दिनमा निको हुन नि सक्छ । त्यस घाउको कारणले व्यक्ति स्वयंलाई पीडा/दर्द हुन्छ । त्यही नै शारीरिक अभिघात हो । शारीरिक अभिघात शरीरका अङ्गहरूमा चोट, घाउ लाग्दा हुने गर्दछ । कुनै दुर्घटनाका कारण मानिसका अङ्गहरू टुटफुट हुने, अङ्गहरू थिचिएर, दबिएर, खुम्चिएर शरीरमा पीडा महसुस हुनसक्छ । त्यसलाई शारीरिक अभिघात भनिन्छ । शारीरिक अभिघात बाह्य वा शारीरिक अङ्गभङ्गले मात्र हुने नभई मानिसका मानसिक र संवेगात्मक कारणले पनि हुने गर्दछ । मानसिक विक्षिप्त अवस्थामा मानिसका बाहिरी अङ्ग मात्र नभई भित्री अङ्गमा पनि विकार आउँदछ । जसले उसमा शारीरिक आघात हुन्छ । जस्तै : मानसिक विचलन भएको व्यक्तिको मुटुमा समस्या देखिन्छ उनीहरूको मुटु कमजोर हुनाले पनि शारीरिक आघातको सामना गर्नु पर्दछ ।

अतः शारीरिक अभिघातलाई शीर, वक्ष, अनुहार, मेरुदण्ड, तन्तु, सिरा, धमनी, सम्बन्धी अभिघात भनी वर्गीकरण गरिएको छ (www.hpp//answer.com/topic/trauma-medicine) ।

पहिलो र दोस्रो विश्वयुद्धतिर अभिघातको अर्थ शारीरिक चोटपटकको कारण हुने बुझिन्थ्यो । त्यसले पनि शारीरिक अभिघातलाई प्रष्ट पार्न सकिन्छ । “अघि ता ट्रौमा (अभिघात) ले शारीरिक क्षतिलाई मात्र जनाउँथ्यो । जसले छेडिएको, चोटपटक लागेको, घाइते भन्ने सीमित अर्थ बुझाउँथ्यो । पछि उन्नाइसौं शताब्दीदेखि ट्रौमाको अर्थ बाह्य शारीरिक क्षतिमा सीमित नरही स्नायविक, मानसिक र मनोवैज्ञानिकसम्म पुग्यो (भट्टराई, २०६४ :४९६) ।” यसरी पहिले अभिघातको अर्थ शारीरिक अभिघात भन्ने बुझिन्थ्यो ।

२.१०.२ मनोवैज्ञानिक अभिघात

खास अर्थमा अभिघात भन्नाले मनोवैज्ञानिक हुन्छ । अभिघातले मनोविज्ञानलाई बढी अर्थमा समेट्दछ । मनोवैज्ञानिक अभिघात अभिघातजन्य घटनावस्तुका कारण हुन गएको मानसिक चोट वा क्षति हो । यस्तो अभिघातले सबै अभिघातलाई प्रभाव पार्दछ । मानिसको मनमा विभिन्न कारणबाट चोट पर्नु र व्यक्तिलाई विघटित गर्नु नै मनोवैज्ञानिक अभिघात हो ।

मानिसले दर्दनाक अनुभव गर्ने भनेको उसले उराठ लाग्दो अवस्था, डरलाग्दो सम्झना वा निरन्तर खतरासँग सङ्घर्ष गर्नु हो अथवा त्यस दर्दनाक अनुभवले उक्त मानिसमाथि भरोसा गरिहाल्ने स्थिति रहन्न तर उनीहरूलाई उपयुक्त उपचार गरेमा आत्मउपचार रणनीति र सहयोग गर्दा आघातले बिस्तारै मानिसमा राहत दिन्छ । चाहे त्यो दर्दनाक घटना वर्षौं पहिलेको होस् या हिजो मात्र भएको किन नहोस् । सही उपचार र परामर्शले व्यक्तिलाई निको पार्न र उत्प्रेरित गर्न सक्दछ ।

मनोवैज्ञानिक अभिघात असाधारण तनावपूर्ण घटनाहरूको परिणाम हो । त्यसले मानिसमा आफ्नोपनलाई चक्काचुर पारिदिन्छ । मानिसले यो खतरनाक दुनियाँमा असहाय र असुरक्षित महसुस गर्दछन् । मनोवैज्ञानिक आघात पुऱ्याउने कारणमध्ये अप्रत्याशित घटना, जसको बारेमा सोचिँदैन, अकल्पनीय घटना, जसलाई रोक्न मानिससँग शक्ति वा सामर्थ्य भएको ठान्दैन, त्यसले पनि मानिसमा मानसिक आघात पुऱ्याउँदछ । यसरी मनोवैज्ञानिक आघात भयानक दुर्घटना, प्राकृतिक विपत्ति, कुनै हिंस्रक हमलाको रूपमा एकल भड्का, कुनै

आघातग्रस्त घटना आदि बाट हुन सक्दछ । यसरी अभिघात निरन्तर हुन पनि सक्दछ । अथक तनाव, आपराधिक क्षेत्रमा बसोबास वा क्यान्सरसँग सङ्घर्ष आदि कुराले पनि मानिसमा मनोवैज्ञानिक अभिघात पर्न सक्दछ । त्यस्तै मनोवैज्ञानिक अभिघात हुन सक्ने अन्य कुराहरू खेदकुदमा चोटपटक लाग्नु, नजिकै सम्बन्ध भएको मानिसको अचानक मृत्यु, गाडी दुर्घटना, केही महत्वपूर्ण सम्बन्ध बिग्रनु, लाजमर्दो वा गहिरो निराशाजनक अनुभव र कुनै खतरनाक ज्यान लिने रोग आदि हुन् । यसरी मानिसलाई शारीरिक पीडा, दर्ददेखि अन्य सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक, सांस्कृतिक, धार्मिक आदि पक्षहरूले पनि मनोवैज्ञानिक अभिघात निम्त्याउँछ । कुनै मानिस मनोवैज्ञानिक आघातमा पुग्ने कुरा घटनाहरूबाट निर्धारित हुँदैन । बरु उक्त घटना वा वस्तुलाई कसरी हेरेको छ ? र त्यसबाट व्यक्तिमा कस्तो र कति प्रभाव परेको छ ? त्यसमा निर्भर हुने गर्दछ । यसरी घटनालाई कति र कुन रूपमा लिने त्यो व्यक्तिमा भर पर्दछ, त्यसैको आधारमा मनोवैज्ञानिक आघात पनि पर्दछ (www.helpguide.org/.../emotional-and-psychological-trauma.htm) ।

मनोवैज्ञानिक अभिघात एक गम्भीर रूपले चिन्ताजनक घटनाको परिणामको रूपमा रहेको हुन्छ र यो मष्तिष्क आघातको एक प्रकार हो । दर्दनाक घटना एउटा अनुभवसँग जोडिएको हुन्छ तर यो वर्षौं/हप्तौंसम्म अन्य घटनाहरूमा पनि दोहोरिरहन्छ । नकरात्मक परिणाम निकाल्नको लागि अग्रसर हुन्छ । मनोवैज्ञानिक अभिघातका कारणहरू विभिन्न हुन्छन् तर तिनीहरूका केही पक्षहरू समान छन् । मनोवैज्ञानिक दर्दनाक अनुभव प्रायशः एक अस्तित्व र सुरक्षाको भावनाको खतरा हो । यसमा शारीरिक आघात पनि जोडिएको हुन्छ । मनोवैज्ञानिक अभिघातको कारणहरूमा उत्पीडन, यौन शोषण, रोजगार विभेद, पुलिसको बर्बरता, बद्माशी, घरेलु हिंसा, भावना, जड्याहा बाबुआमा, चरम गरिबी, आदि रहन्छन् र पनि शारीरिक आघातको रूप पनि यसैमा जोडिएर रहेको हुन्छ (en.wikipedia.org/wiki/psychological-trauma) ।

कुनै मानिस आफैँलाई हुने अभिघात नै स्व अभिघात हो । हरेक मान्छेले हरेक स्थिति एउटा नाटकीकरण हो । यसले मानिसको जीवन नाटक जस्तै हो भन्दछ । जीवनलाई सस्तो रूपमा लिनु वा महत्वले हेर्नु भनेकै नाटकीकरण हो । जस्तै : एउटा बच्चा कफ्यू लागेको बेलामा घर बाहिर निस्कन लाग्दा उसलाई आफ्ना आमाबाबुले रोके । त्यसले गर्दा उसले आमा बाबुसामू आत्महत्या गर्ने धम्की दियो (www.perceptualunderstanding.com/.../12/different-kinds-of-traum) ।

स्व-अभिघातले आफैँलाई अभिघातीत गर्दछ । माथिको उदाहरणमा कफ्यू लाग्दा बाहिर जान नपाएको कारण आमा बाबुलाई आत्महत्याको धम्की दिनु स्व-अभिघातको परिणाम हो । आफूलाई रोक लगाएपछि आफैँलाई पीडित बनाउने कुरा गर्नु आफैँलाई चोट दिनु नै स्व-अभिघात हो ।

लामो समयसम्म रही रहने अभिघात नै दीर्घकालीन अभिघात हो । दीर्घकालीन अभिघातले मानिसलाई नराम्ररी असर पार्दछ । जीवनभरि दोहारिरहने अभिघात नै दीर्घकालीन अभिघात हो । जस्तै : बाल दुरूपयोग । बाल दुरूपयोगले दीर्घकालीन अभिघात निम्त्याउँछ । बाल्यकालमा मानिसहरूले बाल श्रम शोषण वा बाल हिंसा आदि गरेमा बालबालिकाको कमलो मस्तिष्कमा ठूलो आघात पर्छ । त्यसले दीर्घकालसम्म असर पर्दछ । त्यसैले बालबालिकाको मस्तिष्कमा चोट पर्नु भनेको उनीहरूको सारा जीवन बर्बाद पार्नु हो । त्यही नकारात्मक भावनाले उनीहरूलाई आघातीत बनाइरहन्छ (www.perceptualunderstanding.com/.../12/different-kinds-of-traum) ।

दीर्घकालीन अभिघातलाई पुरानो अभिघात पनि भन्न सकिन्छ । यस्तो अभिघातले बालबालिकामा विशेष प्रभाव वा असर परेको हुन्छ । उनीहरूको व्यवहार बुझ्नका लागि निकै गाह्रो पर्दछ । उनीहरूले सम्बन्धमाथि राम्रो ख्याल गर्न सक्दैनन्, अर्थात् आफन्तजनसँग उनीहरू व्यवहारमा 'असामान्य' रूपमा देखा पर्दछन् । यस्ता अभिघात भएका व्यक्तिहरूमा शारीरिक वा मेडिकल समस्याहरू देखा पर्दछन् । शारीरिक अस्वस्थता बढ्दै जान्छ । विस्तारै ज्वरो बढ्नु, चिसो हुनु, आमाशयमा समस्या देखिनु आदि तनावपूर्ण समस्याहरू देखा पर्दछन् । अर्कोतर्फ मानिसमा दृढ आत्मविश्वास घट्दै जान्छ । मानिस कमजोर भावनाको बन्दै जान्छ । सानो सानो कुराले पनि व्यक्तिलाई चोट पुऱ्याउँदछ । कुनै र केही कुरामा संज्ञानात्मक समस्या देखा पर्दछ भने ध्यान एकाग्र गर्न पनि मानिसलाई समस्या पर्दछ । मानिसको व्यवहारिक समस्याहरू जस्तै : अन्य बालबालिकाहरू वा ठूला मान्छेलाई पिट्ने, टोक्ने, गोदने गर्नु आदि, चकचक गर्नु, प्रतीक्षा गर्न गाह्रो हुनु, केही कुरामा ध्यान दिई सुन्न नसक्ने जस्ता अभिघातले सताइएको हुन्छ (www.cecw.cepb.ca) ।

तीव्र अभिघातलाई जीवन बदल्ने अभिघात भनिन्छ । जीवन बदल्ने एक प्रमुख अभिघात तीव्र अभिघात नै हो । मानिसको जीवनमा जुन दुर्घटनाले आमूल परिवर्तन ल्याइदिन्छ भने

त्यस्तो अभिघातलाई तीव्र अभिघात भनिन्छ । जस्तै : कुनै पति वा पत्नीको कार दुर्घटनामा मृत्यु भयो भने उसको सारा जीवन पहिलेको भन्दा भिन्न रहन्छ । उसले पाउने माया नपाउनेदेखि लिएर जिम्मेवारी समेत बढ्दछ । जीवन नै परिवर्तन हुन्छ । यस्तो परिवर्तनले तीव्र अभिघातलाई निम्त्याउँछ (www.perceptualunderstanding.com/12/different-kinds-oftraum) ।

कुनै पनि मानिस कसैसँग नजिक छ, जसलाई नकारात्मक असर परिरहेको छ भने त्यो व्यक्ति अभिघातग्रस्त हुन्छ । कुनै व्यक्तिले कुनै वस्तुलाई नराम्रो रूपमा ग्रहण गर्दछ र फेरि उक्त वस्तुलाई सम्झँदा वा उक्त वस्तु जस्ता अन्य वस्तु सम्झँदा वा देख्दा हुने अभिघात नै समतुल्यताद्वारा हुने अभिघात हो । जस्तै : एक विक्षिप्त (अभिघातग्रस्त) सैनिकको बच्चा उत्तर अभिघातग्रस्त तनावसँग बाँचेको पति वा पत्नी । यस्ता व्यक्तिहरूमा चिन्ता, तनाव, रिस, दुःस्वप्न, अनिद्रा, अविश्वास जस्ता अभिव्यक्ति दर्दनाक रूपमा देखिन्छ (www.perceptualunderstanding.com/.../12/different-kinds-of-traum) ।

धेरै मानिसहरू आफ्नो जीवनमा केही घटनापछि भावनात्मक अभिघातको महसुस गर्दछन् । भावनात्मक घटना महत्वपूर्ण व्यक्ति वा वस्तु छुट्नु हो वा केही चिज गुमाउनु भावनात्मक अभिघातको कारण बन्दछ । अभिघातको बेला भावनात्मक तनाव हुन्छ, जसले स्नायु प्रणालीमा प्रभाव पार्दछ र केही वस्तुसँग प्रतिरोध वा मुकावला गर्न नसक्ने हुन्छ । निरीह प्राणी जस्तै बन्दछ । भावनात्मक अभिघातलाई संगोष्ठात्मक अभिघात पनि भनिन्छ । संवेगात्मक अभिघातको कारणहरू दुःख, एकलोपन, गम्भीर अपमान, शारीरिक शोषण, भावनात्मक दुरुपयोग र जीवन खतरामा पार्ने दुर्घटना हुन् । आफूले सोच्दै नसोचेको व्यक्तिबाट विछोडिनु, एक्लिनु, मृत्यु हुनु, सम्बन्ध टुट्नु जस्ता कारणले मानिसको संवेगमा समेत प्रभाव पार्दछ । यसले गर्दा मानिसमा एकोहोरिने प्रवृत्ति, स्मरण शक्तिमा ह्रास, तनाव तथा उदासी भावनाको विकास हुन्छ । गम्भीर अपमानको कारणबाट भावनात्मक तनाव र चिन्ता पैदा हुन्छ । स्थितिको गम्भीरतामा निर्भर रहन्छ । गम्भीर अपमानको सामना गर्नुपर्दा उसको आत्म सम्मानमा हानी पुग्नसक्छ । यसले मानिसको जीवनमा हानीकारकता पूर्वक प्रभाव पार्दछ भने असामाजिक पनि बनाउँछ ।

दुर्व्यवहार शारीरिक र भावनात्मक सहितका अन्य रूपहरू हुन्छन् । शारीरिक शोषण वा यौन शोषणमा शारीरिक नोक्सान हुन सक्छ, कुटपिटको कारणले तर भावनात्मक दुरुपयोगमा

मौखिक अपमान, गिज्याउने, नाम र अभद्र, अशिष्ट भाषा प्रयोग हुन्छ । यसले मानिसको मन वा संज्ञानात्मक कार्यमा प्रभाव पार्दछ र मनोवैज्ञानिक प्रभाव समेत पार्न सक्दछ ।

जीवनको खतरनाक दुर्घटनामा व्यक्तिको पूर्वदीप्ति वा खराब सपना पनि बन्न सक्दछ । कुनै गाडी दुर्घटनाको सिकार भएको मान्छे लामो समयपछि भावनात्मक आघात वा दुःख भोग्न सक्छन् किनकि उनीहरूको दिमागमा त्यो घटना बारम्बार आँखा अगाडि आइरहन्छ ।

जब मान्छेले भावनात्मक अभिघातको महसुस गर्दछ, तब मानिसको मस्तिष्क समेत परिवर्तन हुन्छ । मस्तिष्कको कामलाई प्रभावित पार्दछ । यसरी भावनात्मक अभिघातका लक्षणहरू शक्तिहीन हुनु, फोहोर खाने वानी हुनु वा भोक कम लाग्नु, चिन्ता, भय, निराशा, ध्यान एकत्रित गर्न नसक्नु, स्मरणशक्ति घट्नु र चिडचिडाहट आदि हुन् । यस्ता व्यक्तिहरूको बेलैमा रही उपचार गरिएन भने उनीहरू नियन्त्रणभन्दा बाहिर जान्छन् र जाँड रक्सी खाने वा आत्महत्याको साहारा समेत लिने गर्दछन् (www.wisegeekhealth.com/what-are-the-different-types-of-emotional-trauma.htm) ।

कुनै व्यक्तिमा दर्दनाक घटनाबाट त्यतिको आघात प्रतिक्रिया हुन्छ, त्यसले झड्का अभिघात व्यहोर्नु पर्दछ, अर्थात् एकदम दर्दनाक घटनाबाट मानिसको मनमा एक्कासी हुने आघात नै झड्का अभिघात हो । यो अभिघात केही कुरालाई गहिरो रूपमा सोच्दा हुन्छ । यसमा स्नायुले काम गरेको हुन्छ । हाम्रो स्नायुमा झड्का लागेपछि हामीले झड्का महसुस गर्दछौं । घटनाहरू प्रायजसो अचानक घट्दछन् । कहिलेकाहीं मात्र घटनाहरू अचानक र नसोचेको दुर्घटनाहरू हुने गर्दछन् । दर्दनाक पीडा पनि झड्का अभिघातको अर्को रूप हो । जस्तै : शल्यक्रिया, दन्त समस्या र उपचार, गाडी दुर्घटना, कुनै ठूलो वा अग्लो ठाउँबाट खस्नु, विमान दुर्घटना, प्राकृतिक प्रकोप, भुकम्प, बाढी, आगलागी, आँधीबेहेरी अनि गर्भपतन, अचानक नवजात शिशुको मृत्यु आदि । यसरी मानिसमा अचानक आघातको महसुस गर्दछ भने त्यो झड्का अभिघात हो । झड्का अभिघात मानिसमा अचानक हुने गर्दछ । कुनै सहनै नसकिने दुर्घटना वा प्रियवस्तुको वियोगको खबरले मानिसलाई झड्का आघात दिन्छ । यस्तो आघात पछि मानिस बेहोस हुन सक्दछ । कोही कोही त होसमा आउन पनि सक्दैनन् भने कोही लामो समयपछि होसमा आउँछन् । स्नायु प्रणालीमा दर्दनाक घटना वा खबरले धक्का दिएपछि

मानिसको स्नायुले काम गर्दैन र मानिस अचेत हुन्छ, जुन झड्का अभिघात हो (www.ctrinstitute.com/int/typestrauma.pdf) ।

आफ्नो वैयक्तिक व्यक्तित्वमा आघात वा चोट पर्नु भनेको वैयक्तिक अभिघात हो । यो निजी हुन्छ । जब व्यक्तित्व विस्तारै घट्दै जान्छ त्यसले पनि मानिसमा अभिघातको सिर्जना गर्दछ । वैयक्तिक अभिघातले मानिसको जीवनमा मुख्य भूमिकामा प्रभाव पार्दछ । यस्तो अभिघातले मानिसको रोजगारी, कुनै पनि प्रकारको पारिवारिक जीवन वा वातावरण आदिले प्रभाव पार्दछ । यस्ता कुराहरूमा विस्तारै परिवर्तन देखा पर्दछ । यस्तो वैयक्तिक अभिघातले अन्ततः मानिसको मृत्यु गराउने, पारपाचुके गर्ने वा एकलै जिउने वस्ता लक्षणहरू देखाउँछन् । एकलै जिउने भन्नाले वैवाहिक रूपमा मात्र नभई अभिभावक, छरछिमेकी, वा अन्य इष्टमित्रहरूसँग पनि अलग भई रहनु हो । मानिस एकलकाँटे हुन्छ । आफू समाज, परिवार र पति पत्नी आदिसँग रहन नसक्ने हुन्छ (www.trauma-and-alcoholism.com/cp2.pdf) ।

वैयक्तिक घटनाहरू जस्तै चोरी, डकैती र हत्या आदिले व्यक्तिलाई पीडित बनाउँदछ । अपराधिक हमलामा तिनीहरूको सामानको निगरानी गर्ने कमी हुन्छ । उसले आफ्नो शरीर जोगाउनतिर लाग्दछ । सामानको खासै ख्याल गर्दैन । यसले मानिसमा पुनः अपराधिक हिंसाको सिकार बनाउँदछ । अतः यो अभिघात भन्नाले अपराध गर्ने, चोरी, डकैती, हत्या आदि मानिसमा हुने आघात नै अपराधिक हिंसात्मक अभिघात हो (www.trauma_and_alcoholism.com?cp2.pdf) ।

२.१०.३ सामाजिक अभिघात

अभिघात वैयक्तिक मात्र नभई सामाजिक पनि हुन्छ । समाजलाई नै आघात पार्दछ भने त्यो अभिघात सामाजिक अभिघात हुन्छ । एक खराब घटना दर्दनाक बन्नको लागि उत्पादक, प्रभुत्वशाली र प्रेरक सामाजिक संरचना अनि सांस्कृतिक आख्यान आवश्यक हुन्छ । यो पक्षलाई सबैले विश्वास गरेको पाइन्छ तर इतिहास र मानवशास्त्रको पाठ्यक्रमभित्र दर्दनाक घटनाहरूमा अनुसन्धानकर्ताहरूले आफ्नो मुद्दा बनाएका छन् । मानव जगत्मा नृशंस हत्या वा चोट पुऱ्याउनु सामाजिक अभिघात हो । समाजमा कसैले कसैमाथि विश्वास गर्न गाह्रो मान्दछन् । आफ्नो मान्छेमाथि अविश्वास प्रकट गरेका हुन्छन् । सामाजिक अभिघातले कतिपय अवस्थामा

नकरात्मक प्रभाव पार्न जान्छ, भने अर्कोतिर यसले नयाँ चेतना र व्यक्तिमा रहेको स्वार्थलाई गौण बनाएर सामूहिक स्वार्थ, उत्सर्गता र त्यागतर्फ समेत उन्मुख गराउँदछ । सामाजिक अभिघातले समाजमा रहने परम्परागत सोचमा परिवर्तन हुने हुँदा सामाजिक अभिघात समाज परिवर्तनको लागि महत्वपूर्ण मानिन्छ । अशान्त, सङ्घर्ष र झगडा हुने समाजमा व्यक्तिको व्यक्तित्व विघटन हुँदा नकारात्मक कुण्ठा र सकारात्मक उत्साह दुवै देखा पर्दछ । यसरी सामाजिक अभिघातले कहिलेकाहीँ एकै वर्ग वा समुदायको बीचको एकताको विस्तार हुन पुग्दछ र सामूहिक प्रयासबाट व्यक्तिहरूको साँघुरो जीवनशैली, सोच र प्रवृत्तिमा परिवर्तन समेत ल्याउँदछ । सामाजिक अभिघातको बारेमा गतिलो सामग्रीहरूमा सामूहिक बलत्कार, माओवादी युद्ध अनि भारत र पाकिस्तानको विभाजन आदि उदाहरण हुन् ।

यसरी दर्शनक अनुभव धेरै र व्यापक पनि हुन्छन् । घरेलु हिंसा, समुदाय हिंसा, सामाजिक बहिष्कार, यौन हिंसा, सामाजिक हिंसा जस्तै द्वन्द्व र राजनीतिक यातना तथा सामाजिक रूपमा बनाइएको जातिवाद, गरिबी, लिङ्गवाद आदि सबै सामाजिक अभिघातका रूप हुन् (www.generative-somatics.org/content/what-trauma-what-social-trauma) । समाजलाई चोट पर्नु भनेको सामाजिक अभिघात हो । समाज भय, आतङ्क, द्वन्द्वले सामाजिक अभिघात बढाउँदछ । समाजमा द्वन्द्व र युद्धले सामाजिक बनाउँदछ । त्यसले पुस्तौसम्म सामाजिक अभिघातलाई बढावा दिन्छ । तापनि पहिलो पुस्तालाई सामाजिक अभिघातले बढी सताउँछ । अर्थात् पहिलो वा सामाजिक द्वन्द्व वा युद्ध देख्ने, भोग्ने पुस्तामा बढी उत्तर अभिघातको तनाव अवस्था (PTSD) बढी हुन्छ । पुस्तान्तरणसँगै यो सामाजिक आघात कम हुँदै जान्छ ।

सम्बन्धमा असर पार्ने भने त्यसले मानिसमा सम्बन्धपरक अभिघात उत्पन्न गराउँदछ । कोही कसैले अन्य व्यक्तिबाट खतराको अनुभव गर्दछ किनकि उनीहरू माथि हिंसा र उनीहरूको अधिकारमाथि अवरोध गर्दा सम्बन्धमा विचार गर्नु पर्ने स्थिति आउँछ । त्यो नै सम्बन्धपरक अभिघात हो । कसैमाथि विश्वास गर्दा विश्वासघात भयो भने त्यसले पनि सम्बन्धपरक अभिघात निम्त्याउँछ । युद्ध, आतङ्कवाद, नरसंहार, राजनीतिक सङ्घर्ष, बदमाशी, हिंसा, डकैती, शारीरिक वा यौन उत्पीडन, घरेलु हिंसा, परिवारको दुरुपयोग जस्ता कारणले पनि मानिसमा सम्बन्धपरक अभिघातको जन्म हुन्छ । जातीय द्वन्द्व, घरेलु झगडा आदिले पनि मानिसमा सम्बन्धमाथि नै प्रश्नचिन्ह खडा गराउँदछ ।

मानिसलाई आफ्नै इष्टमित्रद्वारा आघात पर्दछ भने त्यसलाई सम्बन्धपरक अभिघात भनिन्छ । त्यस अभिघातले सम्बन्धमाथि प्रश्न गरी उनीहरूको सम्बन्धलाई नै भताभुतुङ्ग पार्ने पनि हुन्छ । आफ्नैले आफ्नैलाई धोका दिनु भनेको सम्बन्धपरक आघात गराउनु हो । यस्तो आघातपछि मानिसरूले सबैमाथि विश्वास गर्न सक्दैनन् (www.ctrinstitute.com/int/typestrauma.pdf) ।

महिलामाथि हुने गरेको हिंसा विशेष गरेर लैङ्गिक अभिघात अन्तर्गत पर्दछ । महिलामाथि यौन हिंसा, श्रम शोषण, दुर्व्यवहार आदि हुने गरेको पाइन्छ । त्यसले पनि अभिघातलाई इङ्गित गर्दछ । यस्तो अभिघात लिङ्गगत अभिघात हो । लिङ्गको आधारमा एउटा लिङ्गको मान्छेले अर्को लिङ्गको मान्छेमाथि चोट वा आघात पुऱ्याउँदा तथ्यो लिङ्गगत अभिघात हुन्छ । खासगरी महिलामाथि हुने गरेको हिंसालाई लिङ्गगत अभिघात भन्ने गरे तापनि पुरुषमाथि हुने हिंसा पनि लिङ्गगत अभिघात हो । यस्तो अभिघातले मानिसको शारीरिक र मानसिक वा संवेगात्मक चोटको अनुभव गर्नु नै लिङ्गगत अभिघात हो (wiki.medpedia.com/clinical:casestudy:_Gender_Trauma_Recognition_and_Interventin) ।

शैक्षिक क्षेत्रमा देखा पर्ने अभिघात भनेको शैक्षिक अभिघात नै हो । शिक्षासँग सम्बन्धित रही विद्यार्थी वा सिकारुलाई त्यसको असर पर्दछ भने त्यो अभिघात नै शैक्षिक हो । शैक्षिक संस्था वा शैक्षिक प्रणाली आदिसँग सम्बन्धित रही ती संस्था वा प्रणालीले विद्यार्थीको हित विपरीत कार्य गर्दा विद्यार्थीहरूमा पीडानुभूति उत्पन्न हुन्छ । जसलाई शैक्षिक अभिघात नामले पुकारिन्छ । शैक्षिक संस्था वा शैक्षिक प्रणालीको गलत क्रियाकलापले विद्यार्थीमाथि मार पर्नु नै यो आघात हो । यो अभिघात विशेषतः बच्चा उमेर समूहदेखि युवा उमेर समूहसम्म हुने गर्दछ । तापनि जो जो विद्यार्थी हुन्छन् ती सबैलाई शैक्षिक अभिघात हुन्छ । आजकल हाम्रो विद्यालय अनि शैक्षिक प्रणालीको लापरवाहीको कारण विद्यार्थीहरू परीक्षा दिनबाट बञ्चित भएको देखे सुनेको छौं । यसबाट विद्यार्थीहरूमा आघात अनुभूत हुन्छ । यसले अभिघातीत घटनाप्रतिको वेवास्ता सहयोग नगर्ने वानी अनि सक्रियताको पनि कारण व्यक्ति मात्र नभई समुदाय र राष्ट्रलाई नै प्रभाव पार्दछ । शैक्षिक गतिविधि र शैक्षिक संस्था अनि शैक्षिक प्रणालीमा देखिने गलत क्रियाकलापले सिकारुमा पर्ने असर नै शैक्षिक अभिघातकको परिणाम हो (psychology.wikia.com/wiki/Educational_Trauma) ।

विशेषतः अन्तर्सम्बन्धित हिंसाको असर र बाल्यकालमा भोगेको दुराचारको गम्भीर प्रभाव अनि वयस्क अवस्थामा मानसिक स्वास्थ्यमा गम्भीर चुनौति आदिले जटिल अभिघात निम्त्याउँदछ । जटिल अभिघात निम्त्याउँदछ । यो अभिघात बारम्बार दोहोरिरहने, लामो समयपछि पुनः देखिने वा समयसँगै बढ्दै जाने एक प्रकारको अभिघात हो । परिवारका सन्दर्भमा एउटा उपयुक्त उदाहरणमा परिवारका सदस्यहरूको शारीरिक वा यौन हिंसा गर्नु हो । यस्तो पारिवारिक हिंसाले एक जटिल अभिघात निम्त्याउँदछ । यस अभिघातको विकास युद्धको परिणामस्वरूप , कैद, उन्मूलन र मानव तस्करी आदिको कारणबाट पनि हुने गर्दछ । यो अभिघात भनेको पुरानो बिरामीपन वा चोटको कारणबाट निष्पन्न हुन्छ । यस्तो अभिघात भएको मान्छेमा भावनात्मक संयम नरहने, चाडै रिसाउने अनि स्वयम्लाई पीडित बनाउनतिर पनि लागेको हुन्छ । यस्तो बेलामा मानिस आफ्नो आघातलाई शान्त पार्न दुर्ब्यसनीमा लाग्दछन् । जटिल अभिघात भएकाहरू ख्याल गर्ने र ध्यान दिने कुरामा विचार गर्नु सक्दैनन् । आफ्नो दैनिक कार्यहरू पनि भुल्दछन् । आफ्नो छवि बदल्नु, जस्तो कि एउटा दोषको दीर्घकालीन अनुभव गरी अरू मानिसहरू प्रति चाँडै विश्वास गर्दैनन् । अत्यन्त सङ्कालु हुन्छन् । यस्ता व्यक्तिहरूलाई आत्मविश्वासी अनि आफूप्रति राम्रो छवि बनाउने र भावनाहरूको नियन्त्रण गराई जटिल अभिघातलाई विस्तारै हल्का बनाउन सकिन्छ (www.natal.org.il) ।

धेरै मानिसलाई एकैचोटि हिंसाको सिकार बनाइ गरिने आक्रमण नै सामूहिक अभिघात हो । यो आतङ्कवादी हमला अन्तर्गत पर्दछ । सुनियोजित तरिकाले मानिसलाई हिंसात्मक सिकार बनाउनु र मानिसहरूलाई आघातको अधि पुर्‍याउनु भनेको जातीय हमला वा अन्तर्राष्ट्रिय हिंसाको कारणले हो । सन् २००१ म पेन्टागनमा आतङ्कवादी हमला हुनु, सन् २००५ मा लण्डनमा आक्रमण हुनु भनेको सामूहिक अभिघातको स्पष्ट रूप हो । सामूहिक वा धेरै जनाको सामु आततायी हमला गरी मानिको निर्मम हत्या गर्नु भनेको आतंककारी हमला हो । यसले मानिसहरूमा आघातको सिर्जना गर्दछ । बाँचेका र अगाडिहरू जति सबैलाई त्यही आतंककारी हमलाले चोट पुर्‍याउँदछ । यस्तो चोट वा आघात धेरै मानिसहरूमा देखा पर्दछ । समूहमा देखा पर्ने अभिघात सामूहिक अभिघात हो । यो समूहलाई नै चोट पर्ने गरी हुनु पर्दछ । प्राकृतिक प्रकोपले पनि सामूहिक अभिघातको सिकार बनाउन नि सक्छ (www.sagepub.com/upm_date/11559_Chapter_1.pdf) ।

अभिघातको अर्को प्रकार भनेको युद्ध अभिघात पनि हो । यो युद्धको कारणले जन्मन्छ । युद्धले मान्छेको मस्तिष्कमा दर्दनाक पीडाको छाप छोड्दछ । यसले गर्दा मानिसमा मनोवैज्ञानिक

क्षति पनि हुन सक्दछ । यस्तो युद्ध अभिघात भएपछि मानिसमा विस्मृति, त्यो घटना बारम्बार स्मृतिमा आउने, क्रोध, चिडचिडाहट देखा पर्दछन् । लामो समयसम्म युद्धरत क्षेत्रमा काम गर्दा समेत मानिसको दिमागमा त्यही वातावरण अमिट भएर बसेको हुन्छ । उसको मस्तिष्कमा युद्धकै कुरूप रूप बसेको हुन्छ । यसरी यसद्ध मानिसलाई परिवर्तन गराउने कारण बन्न सक्दछ । यसरी युद्ध अभिघात युद्धको भयानक दृश्य देखेपछिको एक परिणामको रूपमा रहेको हुन्छ । युद्धले मानिसमा जिजीविषा बढाउँछ । प्रत्येक पल त्यही बाँच्ने आशामा युद्धरत क्षेत्रमा मानिस बाँचेका हुन्छन् । त्यही सोचाईले मानिसलाई एकोहोरो बनाउँदछ र बिस्तारै अभिघातको सर्जिना गराउँदछ । (www.gomentor.com/articles/war_trauma.aspx) ।

२.१०.४ सांस्कृतिक अभिघात

संस्कृति मानिसको जीवन निर्वाह गर्ने एउटा पद्धति हो । मानिसका आफ्ना आफ्नै जीवन निर्वाह गर्ने पद्धतिहरू हुन्छन् । त्यही पद्धतिहरूलाई नै संस्कृति भनिन्छ । संस्कृति परम्परादेखि पुस्तान्तरण हुँदै आएको हुन्छ र नयाँ पुस्ताले ग्रहण गर्दछ । संस्कृतिलाई आफ्ना इच्छा, आवश्यकता, बाध्यता आदिले प्रभाव पार्दछ । त्यही प्रभावले मानिसलाई संस्कृतिको रक्षक-भक्षक बनाउँदछ । संस्कृतिमा कसैको हस्तक्षेप हुँदा त्यसले अभिघात बनेको हुन्छ ।

संस्कृति हाम्रो जीवन पद्धति हो । यसमा धेरै कुराहरू अटाएका हुन्छन् । यसमा ज्ञान, विश्वास, कला, आचार, कानून, प्रथा, क्षमता, वानी, विचार, स्वभाव आदि समाविष्ट हुन्छन् । यसमा भौतिक तथा मानसिक दुई किसिमका संस्कृतिहरू हुन्छन् । भौतिक संस्कृतिभित्र मठ, मन्दिर, चर्च आदि पर्दछन् भने मानसिक संस्कृतिभित्र विचार, धारणा आदि पर्दछन् । संस्कृतिले पनि व्यक्तित्व विकासमा निकै प्रभाव पार्दछ ।

सांस्कृतिक अभिघात भौतिक वस्तुको विनाश, नरसंहार, सम्पत्ति र जग्गा जमिन आदिसँग जोडिएको हुन्छ । यो जातीय युद्ध र अन्य युद्धमा देखा पर्दछ । मानिस मानिस विचमा युद्ध मच्चिँदा संस्कृतिमा प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा असर पर्दछ । धर्म इतिहास, प्रथा, भाषा, राज्यको सङ्गठन, अर्थशास्त्र आदिमा प्रत्यक्ष/परोक्ष प्रभाव पर्दछ । त्यहाँ निषेधको भाषा प्रयोग हुन सक्दछ । आध्यात्मिक प्रथा र सार्वजनिक स्थलमा समेत सांस्कृतिक हमला हुने गर्दछ । त्यसले नयाँ इतिहास वा नयाँ दुष्मनको सिर्जना गर्न सक्दछ । सांस्कृतिक हिंसापछि बलात्कार वा पारस्परिक परिवार बीच झगडा हुन्छ । त्यसले संस्कृतिमाथि पनि धक्का दिन्छ । गृहयुद्ध मात्र

नभई अन्तर्राष्ट्रिय युद्ध हुँदा समेत सांस्कृतिक अभिघात पर्ने देखिन्छ (www=centerfortradition/medicine.org/unuploads/2/2/7/23750643/cultural-trauma-and-loss-stamm.pdf.) ।

संस्कृति पूर्णतया सामाजिक आविष्कारको परिणाम हो भने मानव आश्यकताको पूरा गर्नु पर्ने आविष्कारको उद्देश्य पनि हो । समाजको रीतिरिवाज, चालचलन, धर्म, अर्थ, राजनीति, वाणिज्य, अनुष्ठान, मूल्य मान्यता, प्रथा, कला, सङ्गीत, साहित्य, आमोद-प्रमोद, सङ्घर्ष, उत्पादन, उपभोग आदिमा नै संस्कृति रहेको हुन्छ । राजनीतिक संस्कृति, आर्थिक संस्कृति, वाणिज्य संस्कृति, लोक संस्कृति, नारी संस्कृति, दलित संस्कृति, उच्च वर्ग र निम्न वर्गको संस्कृति, परिचयको संस्कृति, तेस्रो लिङ्गी संस्कृति, राष्ट्रिय संस्कृति, स्थानीय संस्कृति, अन्तर्राष्ट्रिय संस्कृति, जातीय संस्कृति, आदिवासी संस्कृति, आप्रवासीय संस्कृति, मूलधारको संस्कृति आदि संस्कृतिका आयामहरू हुन् । यही र यस्तै संस्कृतिले नै मानिसलाई व्यवहारिक रूपमा समेत फरक बनाउँदछन् । यसरी आ-आफ्ना संस्कृतिमा आघात पर्नु भनेको नै सांस्कृतिक अभिघात हो (मुखर्जी, सन् २००० : २६५-२६६) ।

सांस्कृतिक अभिघात भन्नाले मानिसले संस्कृतिलाई आफ्नो चाहना, आवश्यकता पूरा गर्न नसक्ने निधो गर्दछ र आफ्नो संस्कृतिमाथि हस्तक्षेप गर्दछ, त्यसपछि जन्मने अभिघात नै यो अभिघात हो । मानिसले सुरक्षाको अनुभूत गर्न चाहन्छ, कानुन, माया, प्रेम र सम्बन्ध आदिको बोध गर्दछ । कहिलेकाहीँ यी चिजहरूको कमीले सांस्कृतिक अभिघात हुन्छ (Alexander, सन् २०१२ : ६-३०) ।

ऐतिहासिक अभिघात भन्नाले संचित भावना र मनोवैज्ञानिक चोट हो, जुन जीवनभर रहन्छ र त्यो अन्य पिँढीसम्म पनि पुग्दछ । अमेरिकाका आदिवासीले अन्य युरोपीय र अमेरिकी समुदायबाट शारीरिक, भावनात्मक, सामाजिक र आध्यात्मिक नरसंहार सहेका छन् । आजका अमेरिकी आदिवासीहरू जीवनमा स्वास्थ्य र आर्थिक रूपले आत्मनिर्भर छन् । जस्तो कि अनुकूलित बनाइएका छन् । आजसम्म पनि कोही आदिवासीहरू पछाडि नै परेको पाइन्छ । त्यो भनेको नै ऐतिहासिक अभिघात हो । ऐतिहासिक दुःख समकालीन समयमा पनि जोडिएर आउँछ । जातीय हिंसाको कारणले तिनका वंशजहरू आघातको सिकारमा परेको पाइन्छ । ऐतिहासिक अभिघात भन्नाले नरसंहारको एक दुर्घटनाको इतिहासबाट उत्पन्न जीवनकालमा र पिँढीगत रूपमा वा अन्य पिँढीहरूमा समेत पर्ने सामूहिक, भावनात्मक र मनोवैज्ञानिक चोट हो । ऐतिहासिक आघातको प्रभावमा अस्थिर भावनात्मक आघात, तनाव, उच्च मृत्युदर, मद्यपान

गर्नेको सङ्ख्या बढ्नु, बाल उत्पीडन र घरेलु हिंसाको महत्वपूर्ण समस्याहरू संलग्न रहेका हुन्छन् (www.historicaltrauma.com) ।

यसरी अभिघात विभिन्न प्रकारका हुन्छन् । अभिघातका कारण विभिन्न र व्यक्तिपिच्छे फरक भएभैं अभिघातका प्रकारहरू पनि अवस्थाअनुसार फरक फरक हुन्छन् । एउटै मानिसमा एक वा एकभन्दा बढी अभिघातहरू पनि हुन सक्दछ भने एउटै अभिघातले पनि गम्भीर असर पार्न सक्दछ । अभिघातहरू जे जति भए पनि एक अर्कासँग सम्बन्धित रहेका हुन्छन् ।

२.११ अभिघातका कारकतत्वहरू

भय र आतङ्कबाट उत्पन्न हुने शारीरिक एवम् मानसिक विचलनका अनेक स्थितिहरूलाई अभिघात शब्दले बोध गराउँदछ । यो एक प्रकारको पक्षघातको, विचलनको, असन्तुलनको, विस्मृतिको स्थितिमा पुग्ने अवस्था हो । प्रारम्भमा अभिघात शब्दले शारीरिक क्षतिलाई मात्र जनाउँथ्यो । पछि उन्नाइसौं शताब्दीदेखि भने बाह्य शारीरिक चोटमा मात्र सीमित नरही मानसिक, स्नायविक र मनोवैज्ञानिकसम्म पुग्यो । एकातिर ठूला-ठूला युद्ध र हिंसाका दुर्घटनासँग अभिघात जोडिएका हुन्छ, अर्कोतिर स-साना अन्तर्घात र मर्मान्तक चोटले पनि मनमा त्यस्तो स्थिति सिर्जना गराउँदछ ।

कुनै पनि मानिसमा अभिघात हुनुको पछाडि कुनै निश्चित कारण हुन्छन् । ती कारणहरूले नै व्यक्तिलाई शारीरिक एवम् मानसिक विचलनको स्थितिमा लैजान्छ । व्यक्तिमा अभिघात पर्ने विभिन्न कारणहरू देखा पर्दछन् । सबैलाई एउटै कुराले अभिघात हुन्छ भन्ने छैन । कसैलाई त्यही कुराले अभिघात हुन्छ भने कसैलाई त्यसै कुराले अभिघातीत बनाउन सक्दैन । अभिघातका कारण ठुलो वा सानो जे सुकै होस् जुन सुकै होस् तर व्यक्तिमा भर पर्दछ । अतः अभिघातको स्थिति सिर्जना हुनुमा निम्न लिखित कारणहरू औल्याउन सकिन्छ :

२.११.१. द्वन्द्व र युद्ध

जहाँ समाज हुन्छ, त्यहाँ द्वन्द्व चलिरहन्छ । त्यसकारण द्वन्द्व संसारका सबै समाजको अभिन्न अङ्ग हो तर यसको स्वरूप भने भिन्न हुन सक्दछ । द्वन्द्वको आधारभूत कारण भनेको दुई पक्ष बीचको उद्देश्यगत भिन्नता हो । द्वन्द्व हीनदू, क्रिश्चियन र मुस्लिम दर्शनहरूले समेत

स्वीकार गरेका छन् । चाहे हीनदू धर्ममा उल्लेखित त्रेतायुगका राम र रावण बीचको युद्ध होस् वा चाहे क्रिश्चियन धार्मिक मान्यता अनुसार इसु क्रिष्टलाई सुली चढाई मृत्युदण्ड दिएको घटना होस् वा अमेरिका र जापान बीचको लडाइँ र त्यसले सिर्जना गरेको दोस्रो विश्वयुद्ध नै किन नहोस्, यी सबै युद्धकै रूप हुन् ।

एक व्यक्ति वा समूहले अर्को व्यक्ति वा समूहबाट नकारात्मक असर पुऱ्याएको महसुस गरेपछि द्वन्द्वको बीजारोपण हुन्छ (ड्रिउ र भिल्डिट, सन् १९९७ : १-१२) ।

दुई पक्ष बीच भेदभाव अपहेलना, तिरस्कार गरी आफू दमित, पीडित भएको आभाष हुँदा त्यसले प्रतिरोधको रूप लिँदा द्वन्द्व उत्पन्न हुन्छ । इच्छा र चाहनामा देखिने भिन्नता अरूको व्यवहार र आफ्नो व्यवहारमा देखिएको फरकपन शक्तिको प्रयोगमा देखिने भिन्नताजस्ता मनोगत कारणहरू र असमान सामाजिक, आर्थिक स्थिति र तिनीहरूले सिर्जना गरेका कठिनाइहरू, धार्मिक अतिवाद, बाह्य शक्तिको प्रभाव, शासकहरूको असफलता जस्ता कारणहरूमा सञ्चार माध्यमको गलत रवैया, सही सूचनाको अभाव वा गलत सूचनाको प्रभाव, व्यक्तिको अतिमहत्त्वकाङ्क्षा र त्यो महत्त्वकाङ्क्षा पूरा गर्न उसले प्रयोग गरेको गलत रणनीति र कार्यनीति, विज्ञान र प्रविधिको दुरुपयोग आदि पनि पर्दछन् ।

द्वन्द्व पनि विभिन्न हुन्छन् । अदृश्य द्वन्द्वको अवस्थामा द्वन्द्वको विकास चाहिँ भइसकेको हुन्छ तर यो प्रष्ट रूपमा देखिने गरी बाहिर आइ सकेको हुँदैन । यस्तो द्वन्द्व उचित समय र परिवेश पाउनासाथ बाहिर देखिने गर्दछ ।

त्यसपछि उचित समय र परिवेशमा द्वन्द्व हुन खोज्छ । यो अवस्था प्रायजसो असमान सामाजिक, आर्थिक, संरचना भएको समाजमा शक्ति सम्पन्न व्यक्तिमाथि दबाइएका र तल पारिएका मानिसहरूद्वारा हुने गर्दछ । त्यसपछिको अवस्था भनेको खुलेआम रूपमा देख्न सकिन्छ । यसलाई उचित व्यवस्थापन गर्न नसक्दा द्वन्द्वले हिंसात्मक रूप लिन्छ । यसरी हिंसामा संलग्न हुँदा उनीहरू हातहतियारको नियमित प्रयोग गर्न थाल्दछन् । यसले समाजमा प्रतिहिंसा निम्त्याउँछ । यसले समाजलाई दुई चिरामा विभक्त गरिदिन्छ, जसले सही सम्बोधन गर्न सकिएन भने द्वन्द्व युद्धको रूपमा परिणत हुन्छ (उप्रेती, २०६० : १-२७) ।

द्वन्द्व व्यक्ति-व्यक्ति, व्यक्ति-समूह र समूह-समूह बीचमा हुने गर्छ । त्यस्ता द्वन्द्वहरू वातावरण वा प्राकृतिक स्रोतसम्बन्धी द्वन्द्व, राजनैतिक द्वन्द्व, आर्थिक र सामाजिक द्वन्द्व सङ्गठन/सङ्स्थाभिन्नै देखिने आन्तरिक द्वन्द्व, धार्मिक तथा पृथक्तावादी द्वन्द्व, आतङ्कवादसँग

सम्बन्धित द्वन्द्व, विकाससंग सम्बन्धित द्वन्द्व पनि रहने गर्छ । त्यस्तो द्वन्द्वहरू सशस्त्र भईदिँदा बाह्य/भौतिक असर त गर्छ नै यसले मनोवैज्ञानिक असरहरू पनि निम्त्याउँछ ।

द्वन्द्वको चरम रूप सशस्त्र युद्धको प्रभावलाई विश्लेषण गर्न सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, राजनीतिक असरसहित मनोवैज्ञानिक असरहरूको पनि विश्लेषण गरिनु पर्छ । द्वन्द्वले सामाजिक पक्षमा अल्पकालीन र दीर्घकालीन मनोवैज्ञानिक असरहरू पारिरहेको हुन्छ । यस्ता असरहरूमा व्यक्तिको मनोवैज्ञानिक असन्तुलन, हत्या हिंसाको भय र बदलावको भावना, असुरक्षाको महसुस, राज्यप्रति नैराश्यता, पलायनवादी मनस्थितिको विकास, आत्मविश्वासमा ह्रास, हिंसात्मक संस्कृतिको विकास र स्वीकारोक्ति, अत्यधिक मादक पदार्थको सवेन, आत्महत्या आदि पर्दछन् । यी सबै असर भनेको अभिघातका कारण हुन् ।

यसरी युद्धको असर व्यक्तिमा समेत अभिघातको स्थिति निम्त्याउँछ । युद्धले सम्पूर्ण समाजका अङ्गमा उथलपुथल ल्याईदिन्छ । विचलनको स्थिति पैदा गराउँछ । समाज विकासको र मानवीय भावनाको पक्षलाई समेत खलबल्याइदिन्छ । त्यसै युद्धलाई सम्पूर्ण सामाजिक संरचना, संस्था, व्यक्ति तथा समूहलाई असन्तुलित गरिदिने एक अभिघातको रूपमा लिन सकिन्छ । अभिघात प्राप्ति र विकासका लागि युद्ध आवश्यक भए तापनि अनियन्त्रित युद्ध भईदिँदा त्यसले सामाजिक, सांस्कृतिक संरचना ध्वस्त पार्नुको साथै नरसंहार पनि गर्दछ । यसबाट मानिसमा पीडाबोध र तनावको सिर्जना हुन्छ । युद्धमा संलग्न भई मरेका त मरेर गए तर अपाङ्ग भएका जनमानिस, प्रत्यक्ष देखे भोगेका मानिसमा शारीरिक र मानसिक पीडाका कारण नैराश्यता, भय र बदलाको भावना, हिंसात्मक संस्कृतिको विकास आदिको अनुभव गरी व्यक्ति मानसिक तनावमा गुञ्जिन्छ । त्यसले व्यक्तित्वमा विचलन ल्याउनुको साथै सामाजिकीकरणमा समेत असर पारी अभिघातको स्थितिमा पुऱ्याउँछ ।

२.११.२. प्राकृतिक विपत्ति

प्रकृति स्वचालित हुन्छ । मान्छेले प्रकृतिलाई चलाउन सक्दैन । मान्छेले प्रकृतिबाट हुने विनाशलाई केही हदसम्म नियन्त्रणमा राख्न सक्छ तर प्रकृतिलाई आफूले चाहेभैं चलाउन भने सक्दैन । वेदमा प्रकृति र पुरुषको सम्मिलनले सृष्टि हुन्छ, प्रकृति हर्ता/कर्ता दुवै हो भनिएभैं प्रकृतिले विनाश पनि गर्दछ, त्यस्तै निर्माण पनि गर्दछ । प्राकृतिक विपत्तिलाई मानिसले चाहेर पनि रोक्न सक्दैन । माथि नै उल्लेख गर्थौं कि केही नियन्त्रण मात्र गर्न सक्दछ ।

प्राकृतिक विपत्ति भन्नाले बाढी, पहिरो, भूकम्प, ज्वालामुखी विष्फोटन, आँधी, तूफान, चट्याङ पर्नु आदि बुझिन्छ । प्रकृतिमा विभिन्न कारणहरूले गर्दा यस्ता विनाशक घटनाहरू घट्न सक्छ । जसले स्वयम् प्राकृतिक विनाशसहित मानव निर्मित सम्पदाको पनि ध्वंश र नष्ट गर्दछ । साथसाथै नरसंहार पनि छदैछ । प्राकृतिक विपत्तिको अनुमान लगाउन गाह्रो हुन्छ ।

प्राकृतिक विपद्ले मानव जीवन समेत क्षतविक्षत बनाउँछ । युद्धभैँ प्राकृतिक विपद्लाई देख्ने र भोग्ने व्यक्तिहरूलाई त्यसको असर शारीरिक अनि संवेगात्मक आदि तहमा पर्ने गरेको पाइन्छ । प्राकृतिक विपत्तिले मानिसको शारीरिक अङ्गभङ्ग बनाउने, टाउकोमा चोट लाग्ने मानसिक विचलन ल्याउने अनि संवेगात्मक सुष्टता ल्याउने काम पनि गर्दछ । जसले गर्दा व्यक्तिलाई अभिघातजन्य सङ्कटमा पार्दछ । अझ भनौं अभिघातको स्थितिमा ल्याइ पुऱ्याउँदछ ।

२.११.३. दुर्घटना

सवारी साधनको कारणबाट घट्ने घटना नै गाडी दुर्घटना हो । मानिस काम व्यस्तता अनि मनोरञ्जनका लागि सवारी साधनको उपयोग गर्दछ । सवारी साधनको उपयोग गर्दा लापरवाही गर्नु, ध्यान नदिनु, ट्राफिक नियमको पालना नगर्नु आदि कारणले सवारी दुर्घटना हुन सक्छ । सवारी चलाउन ट्राफिक नियमको पूर्ण पालना नगर्दा दुर्घटना हुन सक्छ । यस्तो दुर्घटनामा लापरवाही गर्ने मात्र नभई सचेत व्यक्ति वा निर्दोष व्यक्ति पनि दुर्घटनाको सिकार हुनु पर्ने परिस्थिति निर्माण हुन्छ ।

हामी दिन दिनै सबै चिजको खतरामा बाँचिरहेका छौं । हाम्रो यात्रामा केही न केही सानातिना दुर्घटना भइरहेका छन् । जसमा हाम्रो शरीरले चोट महसुस गरेतापनि ती विस्तारै निको भएका हुन्छन् । यदि हामी गम्भीर दुर्घटनामा पर्छौं र आघात हाम्रो शरीरमा परे हाम्रो शरीरले दुःख सहन गर्नुपर्दछ । हामी सहज रूपमा जिउन सक्दैनौं । दुर्घटनाको प्रभाव तिनीहरूको शरीरमा अभिघातको ठूलो नमुनाको रूपमा रहन्छ । जस्तै :हड्डी भाँचिनुको कारण नै दुर्घटना हो । जुन हड्डी एक महीनामा नजोडिन सक्छ तर शारीरिक पीडा भने केही वर्षसम्म रहिरहन्छ । त्यसैको परिणामस्वरूप तनावको कारणले टाउको दुख्नु, निराशापन छाड्नु जस्ता लक्षणहरू देखा पर्दछन् । साथै दुर्घटनाको समाचार देखिरहेका छौं त्यसको कारण भनेको

असचेतता नै हो । अर्कातर्फ शरीरको चोटको गहिराईतर्फ पनि विचार गर्नुपर्छ । अत्याधिक आघात बाह्य रूपमा पनि हुन सक्छ । भौतिक शरीरको क्षतविक्षतले पनि आघातीत बनाउँछ ।

निको नभएको घाउको प्रभाव दुर्घटना भएको केही वर्ष नदेखिन सक्छ । तत्कालै दुर्घटना हुँदा चोटको प्रभाव देखिन सुरु हुन्छ तर विस्तारै तल्लो ढाडमा क्षति पुग्ने, टाउको दुख्ने, निराशा उत्पन्न गराउने आदि विकार देखिन्छ किनकि यिनीहरूको सम्बन्ध पारस्परिक हुन्छ ।

यसै सन्दर्भमा विनाशकारी दुर्घटनाको कारणबाट हुने आघातहरूमा विभिन्न रहेका हुन्छन् । दुर्घटनाबाट आन्तरिक रूपमा शरीरमा अभिघातको रूप हुन्छन् जसमा ध्यान केन्द्रित गर्न सक्ने क्षमतामा ह्रास, हिंसा, चिन्ता, ढाड दुखाइ, व्यवहारमा समस्या, तनाव, टाउको दुख्ने, चिडचिडाहट, अनिद्रा, पिनास, मेरुदण्डको दुखाइ, डर, चिन्ता, दीर्घकालीन थकान/आलस्य, हड्डी दुख्ने आदि पर्दछन् (www.open-source-cranio/.../home/top-ten-cause-of-trauma) ।

यसरी दुर्घटना अन्तर्गत गाडी दुर्घटना, गम्भीर रूपमा लड्नु वा खेलकुदमा चोटपटक लाग्नु, आगलागी अनि त्यस्तै मुख्य दुर्घटनाहरू पर्दछन् ।

२.११.४ संवेगात्मक आघात (फरक बाल्यकाल र देखेको हिंसा)

संवेगात्मक आघातले हाम्रो शरीरमा प्रवेश गर्छ र अप्रकटित रूपमा रहन्छ किनकि यो शारीरिक आघात वस्तै विनाशकारी हुन्छ । पीटर लेविनको आघात हिंसाको भर्टेक्स (सन् १९९७) को लेखमा सेरेन्जेटी मैदानमा एउटा मानसिक चित्र कोरेका छन् । एक चितुवन एक जरायोको पछि गर्दछ । उनले सत्तरी माइलसम्म चितुवाले जरायोको पछि गरेको कुरा वर्णन गरे । जब चितुवाले जरायोलाई भेट्दछ, त्यसैवेला जरायो अनौठो व्यवहार गर्दछ । यस्तो लाग्दछ कि पहिल्यै मरिसकेको भैं गरी मैदानमा डल्दछ । यो लडाइँ वा लडाइँ प्रतिक्रियाको कोसिस हो । जरायोको दौडाइ असफल रहेको थियो । त्यसैले विना प्रतिक्रिया मैदानमा लडिरहन्छ । मरेको बहाना गर्दछ । त्यसपछि चितुवनले जरायोलाई खान थाल्दछ । उले सबै रगत खानको लागि भाडीको पछाडि लान्छ । त्यसवेला जरायोको अत्याधिक रगत बगेको हुँदैन र भागेमा बाँच्न पनि सक्दछ । अर्कोतर्फ जरायोको मस्तिष्क एडोर्फिन (endorphins) को धेरै मात्रामा असर पर्दछ । एडोर्फिन प्रकृतिको सानो औषधि हो । हिरोइनको तुलनामा अधिक शक्तिशाली हुन्छ । चितुवा आफ्नो बच्चा खोज्न लाग्दछ तर जरायो तुरुन्त थरर काँप्दछ । उसले चितुवाको

पञ्जाबाट भाग्ने चेष्टा खोज्छी गर्दछ । यो समय निकै चाडै आउछ । जरायोले आफ्नो ज्यान बचाउन यो बारम्बार गर्दछ । उनीहरूमा त्यो उर्जा आउँछ तर यो मान्छेको लागि फरक छ । हामीले जिवनमरणको परिस्थितिको प्योग गर्दैौं अनि हामी समायोजित हुन्छौं फरक तरिकाबाट प्रतिक्रिया दिएर । उदाहरणको लागि : त्यो मानिसका लागि साभा हो जो आघातको अनुभव गर्दछन् तर हात खुट्टा चिसो भएको महसुस गरेको गरेका हुन्छन् । आघातको महसुस केही वर्ष गर्दछन् ।

आघातको एउटा मुख्य कारणमध्ये दर्दनाक घटनाको अभिव्यक्ति गर्न नसक्नु नै हो । दर्दनाक घटना निर्धक्क भएर वर्णन गर्न नसक्नु नै हो । तीव्र झड्का वा दर्दनाक घटनाले सुखद् अन्त्यको बाहिर राख्दछ । *cranio sacral* थेरापी यस्तो चिज हो वसले भावनात्मक आघातलाई विस्तारै सुधारको लागि सहयोग गर्दछ । यसै सन्दर्भमा सूक्ष्म र लामो समयसम्म भावनात्मक अघातको रूप बिरामी वा रोगीमा रहन सक्छ भन्न सकिन्छ ।

दुई जना बिल र बिन उपचारको लागि पिटर् लेभिनलाई भेटेन आउँछन् । उनिहरू दुवै ४० वर्षे हुन्छन् । उनीहरूको काँधको समस्या छ । काधको समस्याले उनीहरूले दुखाइबिना हातपाखुरा चलाउन सक्दैनन् । जब बिल छ वर्षको थियो, घरको पछाडिबाट हिडि रहेको थियो । सिकर्मीले ख्यालै नगरी बिलको काँधमा लाग्ने गरी ईँटा खसाल्यो । हड्डी त केही हप्तामा जोडियो तर उसमा लागेको आघातको छाप पूर्णतः कहिल्यै निको भएन । बिलले शरीरलाई पूर्णतः दुर्घटनाबाट बचाउन खोज्यो तर सकेन । अन्ततः आफ्नो शरीरको क्षतिपूर्ति गर्न असम्भव थियो र यस्तो लक्षणको रूपमा देखियो । चालीस वर्षको उमेरमा पुनः काँधमा समस्या देख्यो । त्यो यसै दुर्घटनाको परिणाम थियो । अब बिनको बारेमा कुरा गर्दा ऊ पनि छवर्षे उमेरमा आफ्नो पितासँग शिडिरहेको थियो । ऊ बेरोजगार थियो र उसको रोजगारीको अनिश्चितता थियो पहिले जागिर भए पनि । उनीहरूउनीहरू तलाउको नजिकै पुग्दा बिनको बुवाले साथी भेटे । जोसँग उनीहरूले नोकरीको सम्भावनाको बारेमा कुराकानी गरिरहेका थिए । बिन लाउमा जान र हेर्न चाहन्थ्यो तर उसको बुवाको आज्ञाबिना उऊ जान र सक्दैनथ्यो । उसको बुबा शान्त हुनको लागि आग्रह गरिरहेका थिए । बुबा साथीसँग कुराकानी गरिरहेका थिए । त्यसैबेला बुवाको हात समातेर तान्यो अनि साथी कुरा सकेर आफ्नो बाटो लाग्यो । त्यस लगत्तै उसको पिताले बिनसँग रिसाएर गाली गरे र स्वार्थी र खराब भने । त्यसले गर्दा उसलाई पनि बिललाई जस्तै ईँटाको जस्तै छाप पर्‍यो । समय बित्दै गयो । उसको पिताले काम पनि पाए । जीवन सुखतिर मोडियो तर उसमा परेको भावनात्मक आघात पूर्णतः निको हुन सकेन ।

चत्तीस वर्षको उमेरसम्म आइपुग्दा त्यस्तै भयो उसमा बाँधको समस्या (frozen shoulder) देखियो ।

भावनात्मक आघातको यो तथ्य हाम्रो शरीरमा रहिरहन्छ जसलाई स्नायु स्मृति (Tissue Memory) भनिन्छ । भावनात्मक आघात हाम्रो अचेतन मनमा गएर बसेको हुन्छ । त्यो गहिरो छाप बनेर बसेको हुन्छ । हाम्रो शरीरका तन्तुहरूमा । यो कुरा पत्याउन गाह्रो हुन सक्छ । यसै सन्दर्भमा DVD Player को कुरा गरौं । DVD सामान्य टिन र प्लाष्टिक आपदले बनेको हुन्छ । त्यमा आश्चर्य लाग्दो कुरा केही छैन तर जब DVD Player मा त्यो चक्कु राखी फिल्म हेरिन्छ त्यपछि हामी रुने र हाँस्ने गर्दछौं किनकि हामी त्यसमा भावनात्मक सम्बन्ध गाँसिएको हुन्छ । भावनात्मक रूपमा हामी एकाकार हुन्छौं । त्यसैले हाम्रो शरीरका तन्तुहरू DVD भन्दा बढी जटिल छैनन् । शरीरका तन्तुहरूले सूचनाको एक अविश्वसनीय राशीको भण्डार र कार्यको लागि मष्तिष्कबाट सूचना हरेक सेकेण्डमा लिने गर्दछ । गसले वैयक्तिक स्मृतिलाई पनि भण्डारण गर्दछ । त्यसैले पनि यो प्रशंशनीय छ (www.open-source-cranio/.../home/top-ten-cause-of-trauma) ।

भावनात्मक आघात शारीरिक आघातभन्दा जटिल हुन्छ । शरीरको चोट निको भए तापनि भावनात्मक चोट पुग्दा त्यसले दीर्घकालीन असर गर्दछ । उसका भावनात्मक संज्ञेगमा पनि असर गर्दछ । बाल्यकालमा कुनै भावनात्मक आघात परको छ भने त्यसले बुढो हुँदासम्म पनि असर गर्दछ । व्यक्तिलाई आघातीत बनाउँदछ ।

२.११.४ मष्तिष्क चोटहरू

अभिघातको कारणहरूमध्ये चोटहरू पनि पर्दछन् । मष्तिष्कमा विभिन्न कारणले घाउ लाग्दछ । त्यसले मानिसको व्यवहारमा 'असामान्य' ल्याउँदछ । बाह्य रूपमा ठीक भए तापनि मष्तिष्कको चोटले व्यक्तिलाई फरक बनाइदिन्छ । मष्तिष्कमा चोटले अभिघातीत बनाउँदछ ।

मष्तिष्क चोट मानिसका लागि एक दुःखद् घटना हो । शरीरको चोटको प्रारम्भिक असर प्रायः गम्भीर हुन सक्दछ । जीवनलाई खतरामा पार्न परिरहन्छ । तत्कालका लागि खतरा सकिन सक्छ तर एक पटक देखिएको लक्षण प्रायः मानिसलाई बहुत कमजोर बनाउने र

असामान्द बनाउने कारक पनि हुन सक्छ । मष्तिष्क चोटले मानिसमा आक्रमक, क्रोधी, कमजोर ध्यान वा एकाग्रता, चिन्ता, अनिद्रा, रक्तचापमा उतारचढाव आदि लक्षणहरू देखा पर्दछन् । शरीरको भोटले शरीरमा रहेका भिल्लीहरूमा असर गर्दछ, जसले कारणले सानो किसिमको दुर्घटनाले पनि व्यापक प्रभाव पार्न सक्छ ।

माइक्रोनको बारेमा केही भन्दा कागजको एकपत्र सय माइक्रोन मोटो हुन्छ । त्यस्तै शरीरमा लोगेको चोटले पनि शरीरमा आवश्यकीय कुरा निकासी हुन बाधा पुऱ्याउँछ । टाउकोको चोटको कारण हरेक आघातमा एउटै लक्षण देखिन्छ भन्ने छैन । अर्थात् टाउकोको कारण मात्र मानिसको मष्तिष्कमा चोट पर्दछ भन्ने छैन । जहाँ यो निर्भर रहन्छ त्यहाँ मष्तिष्कलाई दबावमा राख्ने काम गर्दछ । Jill orange यसको राम्रो उदाहरण हो । Jill orange भनेको cranio-facial disorder हो । cranio भनेको cranium हो । यो टाउकोको बाहिरी हड्डी जसले मष्तिष्कलाई छोपेको हुन्छ । यसले अनुहारको माशंपेशी दुख्ने, बोल्न गाह्रो हुने जस्ता असर गर्दछ ।

२.११.५ आत्मा नचिन्नु

एक व्यक्तिले जीवनको मूल्य नचिन्नु र आफ्नो अर्थ हराउनु जस्तो बोध गर्दछ । मान्छेले आफूले आफूलाई नचिन्नु भनेको आत्मालाई नचिन्नु हो । यस्तो भएपछि मानिसमा आनन्दले ठाउँ छोड्छ । आफूलाई सदैब दुःखी देख्दछन् । मात्र दिन काट्दछ । उसले उल्लेखनीय काम गर्न सक्दैन । समाज र परिवार अनि स्वयम् आफ्नो लागि समेत उसले सकारात्मक काम गर्न सक्दैन । सबै निस्सार र निरर्थक देख्दछ । यसैमा वास्तविक छ भन्छ । आफ्नो जीवनमा सबैको प्रतिनिधित्व गर्न सक्दैन । हरेक बिहान उठ्दा उसमा जीवन जिउनुको उमङ्ग रहँदैन । जीवन जिउने वा जीवनको महफ्वबारे उसले बुझ्दैन ।

cranio sacral therapy ले यस्तो मानिसमा सहयोग गर्दछ, किनकि यसले सुषुम्ना द्रवको साथ काम गर्दछ । यो शरीरको महफ्वपूर्ण तरल पदार्थ भएको कारणले पनि यसले मानिसलाई प्रभाव पार्दछ । यस थेरापीले आफ्नै तरिकाले सुषुम्ना द्रवलाई नियन्त्रण र निर्देशन गर्दछ (www.open-source-cranio/.../home/top-ten-cause-of-trauma) ।

यसरी मानिसले आफ्नो आत्मा नचिन्ने, हराउने वानी र व्यवहारले पनि आघात पुऱ्याएको हुन्छ । यसका लागि रोगीसँग विगतका गहिरो चोट वा विगतको जाँचको आवश्यकता

पर्दछ । सामान्यतः मानिसले विगतलाई फर्केर नहेर्दा र भविष्यको यात्रालाई नबुझ्दा मानिस आघातीत हुन्छ ।

२.११.६ सीमान्तीकरण

कुनै पनि अधिकारबाट बञ्चित वा पछि पारिएको समूहलाई सीमान्तीकरण समूह भनिन्छ । पाउनु पर्ने अधिकार पनि नपाइ त्यसबाट बञ्चित हुँदा मानिसमा आघातको जन्म हुन्छ । आफूमा हीन भावनाको विकास, प्रतिशोधको भावना, तनाव जस्ता लक्षणहरू देखा पर्दछन् । यो भनेको नै पलायनतिर उन्मुख हुनु हो । सीमान्तीकरण पनि अभिघातको कारण हो ।

आफ्नो अधिकार र इच्छाबाट बञ्चित गराउँदा व्यक्तिमा नैराश्यता, कठोरता, उग्रता जस्ता संवेगात्मक दुर्व्यवहार देखा पर्दछन् । सीमान्तीकरणले स्वयम् र अरूमाथि पनि असर गर्न सक्छ । यसको परिणाम सामान्यदेखि गम्भीरसम्म भोग्नु पर्ने हुन्छ । यसै सन्दर्भमा “मदेशी तथा जनजाती समूहकाहरूले भनिरहेकै छन् : नेपालको आधिकारिक ‘वीर’ इतिहासमा हामी अटाएका छैनौं । के देशको साझा इतिहासले सकै जाति र समूहका मानिसका इतिहास (हरू)लाई प्रतिबिम्बित गर्नुपर्ने होइन र ? (उप्रेती, २०६९ : ३०३) ।” जस्ता रूपहरू सीमान्तकृत समूहबाट स्वर सुनिन्छन् । यो आवाज भनेकै दवाइएको र दबेकाको आवाज हो । यस्तो आवाजमा अभिघात स्वर मिसिएको हुन्छ ।

२.११.७ उपेक्षा

मानिसमा उपेक्षाले पनि अभिघातको सिकार बनाउँदछ । उपेक्षा भन्नाले अवहेलना वा वेवास्ता भन्ने बुझिन्छ । मानिसलाई माया, ममता, स्नेह आदिको विपरीत वेवास्ता अवहेलना गर्दा उसमा मानसिक तहमा भित्री चोट लाग्दछ । मलाइ किन उपेक्षा गरिएको हो ? प्रश्नले मानसपटलमा प्रश्न गरिरहन्छ । आफूलाई अक्षम र अदक्ष देख्न थाल्दछ । त्यसले व्यवहार र व्यक्तित्वमा ‘असामान्य’ देखा पर्दछ ।

२.११.८. आफन्तको विछोड

आफन्त आफूलाई टाढा जाँदा समेत मानिसलाई दुःख दाग्दछ । वियोगमा ऊ तड्पन्छ । आफन्त जनको आगमनले खुसी हुने मानिस विछोड हुँदा मर्माहत हुन्छ । आफन्त आफूलाई छाडेर केही निश्चित समयको लागि टाढिँदा वा सदाको लागि विछोड हुँदा मानिस रूने वा मर्माहत हुने गर्दछ । आफन्त वा इष्टमित्रको यादले र सम्झनाले सताउँदा उसलाई असहज अनुभव हुन्छ । मनमा आफूलाई एक्लो महसुस गर्दछ । जस्तै : छोरा छोरीको मृत्युमा रुनु, पागल हुनु, प्रेमी/प्रेमिकाबाट छुटिनु पर्दा पागल हुनु, आँसु भार्नु आदि अभिघातकै कारण उत्पन्न विकार हुन् । विछोडिएका आफन्तको व्यवहार र सम्झनाले सताउँदा मानिसमा मनोविकार उत्पन्न हुन्छ (सुवेदी, २०६८ : १४१-१४३) ।

२.११.९. अन्य कारकतप्वहरू

उपर्युक्त चौध ओटा कारकतप्वहरू अभिघातको मुख्य कारकतप्वहरू मानिन्छन् । मानिसमा अभिघात हुने यही पन्ध्र ओटा कारक मात्र हुन भन्न सकिँदैन । हामीले यो पनि बुझ्नुपर्छ कि माथिका कारकतप्वहरूले मात्रै अभिघातित बनाउँदछ भन्ने छैन । त्यसैले अभिघातका अन्य कारकतप्वहरू मध्ये मानसिक तहमा परको गम्भीर क्षति, घर परिवारजनमा भैँभगडा, मनमुटाव, यौन असन्तुष्टि र अतृप्ति, आपराधिक कार्यबाट उत्पन्न पश्चातापमा आफूलाई अक्षम्य ठान्नु, धर्म परिवर्तनपछि उत्पन्न पीडा, धार्मिक संस्कार, नारी हुनुको पीडा, पुरुष हुनुको पीडा, कार्यमा असफलता, आफन्तजनको हेपाहा प्रवृत्ति, लागूपदार्थको दुर्यसनी, बेरोजगारी, सुकुम्बासी, डायस्पोरिक, रेस, कुसङ्केतक, पहिचान, शरणार्थी, साङ्घातिक हमला, वैधव्य जीवन, बेसहारा, अपाङ्गता, बाँझो हुनु, छोरो नहुनु, अर्थ सम्बन्धी समस्या, धर्म परिवर्तन गर्न दबाव, कुरूपता, महत्वकांक्षा, आकस्मिक लाभ वा हानी आदि हुन् ।

यी सम्पूर्ण कारकहरू अभिघातका कारकतप्व मानिन्छन् । यिनीहरूमध्ये कुनै एकले पनि मानिसलाई अभिघात हुन सक्छ । अभिघातको कारणपूर्व अभिघातको अवस्था र उत्तर अभिघातको अवस्था बीचको हो । यही विन्दु जसले मानिसलाई मोडिदिन्छ । त्यसैले अभिघातको कारकतप्वहरू भनेको त्यो विन्दु हो जसबाट अभिघातलाई दुई अवस्थामा देखाउन सकिन्छ । Turning point ((परिवर्तनीय विन्दु) भन्दा पनि हुन्छ । अतः अभिघातको कारकतप्वहरू थुप्रै

भएपनि आघात एउटै वा धेरै कुराले पनि हुन सक्छ जसलाई जुनबेला जुन अवस्थामा पनि हुन सक्छ ।

परिच्छेद : तीन

मोदिआइन उपन्यासमा अभिघातका प्रकारको विश्लेषण

विषय प्रवेश

प्रस्तुत मोदिआइन उपन्यासको विषयवस्तुसँग अभिघात सिद्धान्तलाई विश्लेषण गरी यस परिच्छेदमा अध्ययन गरिएको छ । उपन्यासको विषयवस्तुलाई आधारमानी त्यसका आधारमा सिद्धान्तको विश्लेषण यस परिच्छेदमा गरिएको छ ।

३.१.१ हीनताका आधारमा अभिघात

सिग्मण्डले मनोविश्लेषणवादी दृष्टिकोणको प्रतिपादन गरेका छन् । उनका अनुसार असामान्यताको विकास व्यक्तिमा उत्पन्न हुने विकारका परिणामबाट हुन्छ । व्यक्तिका मनमा दुई वृत्त (aspect) हुन्छन् ती हुन : गत्यात्मक वृत्त (dynamic aspect) र आकारात्मक वृत्त (topographical aspect) । आकारात्मक पक्ष- चेतन, अवचेतन, अचेतनको हुन भने गत्यात्मक पक्षहरू इद, इगो, सुपर इगोको हुन । इद व्यक्तिका आदिम इच्छाहरू सित सम्बन्धित असभ्य, जङ्गली, स्वार्थी, कामुक र अपरिपक्व हुन्छ । यसले व्यक्तिलाई आफ्ना पाशविक र घृणित अतृप्त इच्छा र कामवासनाहरूको तृप्तिको लागि अग्रसर गराउँदछ यसैलाई अचेतन अवस्था पनि भनिन्छ । इगोले इदका इच्छाहरूलाई रोक्न खोज्दछ यसलाई अवचेतन भनिन्छ जो आधा चेत अवस्थामा छ भन्ने बुझिन्छ । त्यस्तै सुपर इगो जसलाई चेतन अवस्थालाई बुझाउँछ । यस्तो अवस्थामा व्यक्तिलाई नचाहीने काम गर्न हुन्न गरे महापाप लाग्छ भनी सजग र सचेत गराउँदछ भनी व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ यही सन्दर्भलाई मोदिआइन उपन्यासमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

“एक दिन दुर्योधनले ठूलो जुवाको आयोजना गरेर युधिष्ठिरलाई निम्ता पठाए । तिनताका द्युत क्षात्रधर्म अधीनको मर्यादापूर्ण मनोरञ्जन मानिन्थ्यो । युधिष्ठिर लावालस्कर लिएर हस्तानापुर आए । दुर्योधनले ढोकासम्म आएर उनको स्वागत-सत्कार गर्‍यो ।”

भन्छन्, दुर्योधनको मामा शकुनिले जाल गरेर प्रत्येक बाजीमा युधिष्ठिरलाई हराउँदै गए रे । जुवाको नशा चढेको युधिष्ठिर किन मान्थे, एक-एक गरेर उसनको दाउमा मुद्रा राखे, फेरि मणि-माणिक्यादिहरू, अनि यावत चल सम्पत्ति । पछि जुवा रत्निकै जाँदा पनि राजपाट राख्दै हाँदै गए । अन्तमा पागल भएर र आफ्नी पत्नी द्रौपदीलाई पनि दाउमा राखे । “मामा” भन्ने तमुल स्वरले द्रुत-स्थल कम्पित गर्दै कौरवहरूले द्रौपदीलाई सारा सभा-सभाको मध्यमा निर्वस्त्र पारे रे दुःशासनले, जो दुर्योधनका एउटा दुस्साहसी भाइ थिए ।

माथिको साक्ष्यले छलकपटपूर्ण दुर्योधनको पूर्व व्यक्तित्वलाई स्पष्ट पारेको छ । अरु केही गरेर पाण्डवहरूलाई हटाउन सकिएन बरु जुवारूपी जाल रचेर उनीहरूलाई इन्द्रप्रस्थबाट हटाउन सकिन्छ भन्ने निर्णयमा पुगेको छ । त्यसलाई सफल पार्न दुर्योधनले सकुनीको सहायता लिएर जुवाको आयोजना गरेको छ । स्वागतका लागि ऊ ढोकासम्म आए पनि उसको भित्री इच्छा बदनियतपूर्ण रहेको छ । यहाँ दुर्योधनको इदलाई निष्कपट युधिष्ठिरले बुझेको छैन । ऊ पनि मनोरञ्जन गर्ने भनी हस्तिनापुरमा आएको देखिन्छ । जुवाको खाल हाँदै जाँदा युधिष्ठिरको अवस्था अचेत भएको छ । अचेत अवस्थाको युधिष्ठिर आफ्नी धर्मपत्ति सहित जुवामा हान्दछ ।

यहाँ दुई पक्षको मनोविश्लेषणलाई स्पष्ट देखाइएको छ । एउटा पक्ष आफ्नो स्वार्थ पूरा गर्न मनोरञ्जनका नाममा जाली र कपटीपूर्ण खेल खेली आफ्ना शत्रुलाई आफूभन्दा धेरै टाढा पुर्याउने मनोभावनाले प्रेरित भएर लागेको देखिन्छ भने अर्को पक्षमा छलकपट देखिदैन । ऊ खाली मनोरञ्जनका रूपमा मात्र बुझ्दछ र आफ्नो श्रीसम्पत्ति सबै हारेर अभिघातीत भएको देखिन्छ । यस दृष्टिकोणबाट हेर्दा मोदिआइन उपन्यास एक सफल अधिभातयुक्त उपन्यासका रूपमा स्थापित भएको छ । यसरी मानिसमा आफ्ना चाहानालाई तृप्त गर्न नसक्दा अचेतन मनले कल्पना, दिवास्वप्न, मनस्तरङ्ग, स्वैरकल्पना आदि बाट सन्तुष्टि प्राप्त गर्ने चेष्टा गर्दछ । त्यसकै एउटा नमूनाका रूपमा माथिको साक्ष्यलाई लिन सकिन्छ ।

त्यसै गरी मानिसको मनमा विभिन्न कारणबाट चोट पर्नु र व्यक्तिलाई विघटित गर्नु मनोवैज्ञानिक अभिघात हो । मानिसले गर्ने दर्दनाक अनुभव भनेको उराठ लाग्दो अवस्था, डरलाग्दो सम्झना वा निरन्तर खतरासँग सङ्घर्ष गर्नु हो । त्यो दर्दनाक घटना वर्षौं पहिले या हिजो मात्र भएको किन नहोस् । त्यसले मानिसमा आफ्नोपनलाई चक्काचुर पारिदिन्छ । उसले यो खतरनाक दुनियाँमा असहाय र असुरक्षित महसुस गर्दछन् । मनोवैज्ञानिक आघात पुर्याउने

कारणमध्ये अप्रत्याशित घटना, जसको बारेमा सोचिँदैन, अकल्पनीय घटना, जसलाई रोक्न मानिससँग शक्ति वा सामर्थ्य भएको ठान्दैन, त्यसले व्यक्तिमा मानसिक आघात पुऱ्याउँदछ । यसरी मनोवैज्ञानिक आघात भयानक दुर्घटना, प्राकृतिक विपत्ति, कुनै हिंस्रक हमलाको रूपमा एकल भड्का, कुनै आघातग्रस्त घटना आदिबाट हुन सक्दछ । यस्तै घटनाबाट मोदिआइन उपन्यासका पात्रहरूलाई मनोवैज्ञानिक अभिघात भएको छ, जसलाई तलको साक्ष्यले अभिप्रष्ट पार्दछ ।

“कुरुक्षेत्र लाखौं मृत शरीरले पाटियो । त्यसपछि कुरुक्षेत्र श्वान, श्रृङ्गाल, गृद्ध तथा अरु मांसभक्षी पशुपक्षीहरूको अमङ्गलकारी क्रीडा र रवले मुखरित भइरह्यो दुर्गन्धले भरियो ।”(पृ. ४०)

म विधवा भएँ र मजस्तै लाखौं नारी वैधव्यका शिकार भए । विधवा मरिसकेकी नारी हो, जसको देह कालान्तरमा ढलेर समाप्त हुन्छ । कुरुक्षेत्रको त्यो शव पर्वतमा कहीं मेरो पतिको मृत शरीर पनि हुँदो, जहाँ म जस्तै अरु विधवा नारीका पतिहरूका शरीर थिए, जसलाई स्यालहरू, कुरुरहरू लान्दै, लुछ्दै घिच्च्याउँदै टाढा-टाढा पुऱ्याइरहन्थे जसलाई चील, गिद्धहरू आकाशमा उडाएर उत्तर भारतको विभिन्न ठाउँमा छिरिरहेका थिए । ती सबै लाश हाम्रा प्रेम-हाम्रा पतिका लाश थिए, हामी विधवा....। (पृ. ४१)

माथिको साक्ष्यले वास्तवमा कति दर्दनाक अवस्था थियो महाभातको लडाइमा त्यस कुरालाई मोदिआइन उपन्यासको कथावस्तुले देखाउँछ । उपन्यासमा उल्लेख भएको धेरै पहिलेको घटना सुन्दा र लेख्दा अहिले पनि हाम्रो मुटु छुन्छ । त्यस युद्धले हामीलाई अहिले पनि पीडा दिन्छ । प्रत्यक्ष त्यसमा सहभागी हुने व्यक्ति देखि त्यसबाट प्रभावितहरूको पीडा कति दर्दनाक थियो होला । कति मान्छेलाई मानसिक पीडा, भय, त्रास दियो होला त्यस घटनाले । त्यस युद्धबाट कति मान्छे घायल भए होलान त्यस वेलाको अवस्था भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ । त्यस युद्धमा सहभागी हुने पात्र देखि तिनीहरूका आफन्तहरूले कस्तो पीडा भोग्नु पर्‍यो भन्ने कुरालाई उपन्यासले छर्लङ्ग देखाएको छ । यति धेरै पीडा, डर, त्रास, भयले उपन्यासको कथावस्तुलाई अगाडि बढाएको छ । मनोवैज्ञानिक अभिघातको हिसाले यो उपन्यास सफल उपन्यासका रूपमा लिइन्छ ।

मानिसलाई शारीरिक पीडा, दर्ददेखि अन्य सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक, सांस्कृतिक, धार्मिक आदि पक्षहरूले पनि मनोवैज्ञानिक अभिघात निम्त्याउँछ । मानिस मनोवैज्ञानिक

आघातमा पुग्ने कुरा घटनाहरूबाट निर्धारित हुँदैन । बरु उक्त घटना वा वस्तुलाई कसरी हेरेको छ ? र त्यसबाट व्यक्तिमा कस्तो र कति प्रभाव परेको छ ? त्यसमा निर्भर हुने गर्दछ । यसरी घटनालाई कति र कुन रूपमा लिने त्यो व्यक्तिमा भर पर्दछ, त्यसैको आधारमा मनोवैज्ञानिक आघात पनि पर्दछ । मनोवैज्ञानिक अभिघात एक गम्भीर रूपले चिन्ताजनक घटनाको परिणामको रूपमा रहेको हुन्छ, र यो मष्तिष्क आघातको एक प्रकार पनि हो ।

एडलरका अनुसार व्यक्ति बाल्यकालदेखि नै हीनभावले ग्रस्त भएकाले यस हीनभावबाट मुक्त हुन र आत्मस्थापन गर्न सक्रिय हुन्छ । यसैलाई यसरी हेर्न सकिन्छ, जस्तै : लड्गडो व्यक्ति ठुलो विद्वान् हुनु र अन्धो व्यक्ति ठुलो गायक हुनुमा यही मनोवैज्ञानिक कारकले काम गरेको हुन्छ । प्रत्येकले व्यक्तिमा शारीरिक, मानसिक अथवा क्रियात्मक कुनै न कुनै प्रकारको कमी हुन्छ । त्यसैले ऊ केही अंशमा हीनताभावले ग्रसित हुन्छ र आफ्नो पूरा गर्न नसकिने एउटा क्षतिलाई अर्को माध्यमबाट पूरा गर्न प्रयत्न गर्छ, जसले अभिघातको सिर्जना गर्दछ । यसरी सबैभन्दा भित्री वृत्तमा हीनता ग्रन्थि वा भावना रहेको हुन्छ । व्यक्तिमा कुनै कमी हुँदा उसमा हीनताको भावना उत्पन्न भई उसले विस्थापित चरित्र देखाउँछ र उसको विस्थापित मानसिकताले हीनताभावको क्षतिपूर्तिको लागि प्रेरित गर्दछ । हीनताभावलाई क्षतिपूर्ति गर्न कुनै पनि काम गर्न प्रेरित गर्दछ । त्यसका लागि उसमा उच्चताको प्राप्तिका लागि प्रतिष्ठा सङ्घर्ष हुन्छ । एडलरका विचारमा संसारमा प्रत्येक व्यक्ति जीवनका विविध क्षेत्रमा महान् वा उच्च बन्न चाहन्छन् । त्यस्तो आकांक्षा प्रत्येक व्यक्तिका जीवनशैलीको एक महत्वपूर्ण र मौलिक प्रवृत्ति हो तर व्यक्तिको यही वातावरणको प्रतिकूलता वा कठिनाइका कारण जब पूरा हुन पाउँदैनन्, अनि उसमा हीनताको भावना मौलाउन थाल्दछ । एडलरको यस सिद्धान्तमा हीनता ग्रन्थिले अत्यन्त महत्वपूर्ण स्थान पाएको हुन्छ । उनले अधिकारको भावनालाई जीवनको केन्द्रीय प्रेरणा शक्ति मान्दछन् । क्षतिपूर्तिको सिद्धान्तअनुरूप व्यक्तिले आफूलाई समायोजित गर्दछ । व्यक्तिले आफूलाई कुनै प्रकारले समायोजन नगरे वा व्यक्ति क्षतिपूर्ति नभएमा वा हुन नसकेमा मनस्तापी वा मनोरोगी बन्दछ । अभिघातीत बन्दछ । अभिघातले नै क्षतिपूर्ति सिद्धान्त अवलम्बन गराउन बाध्य गराउँदछ । यसलाई मोदिआइन उपन्यासमा यसरी हेर्न सकिन्छ:

पाण्डवहरू इन्द्रप्रस्थबाट आफ्नो दिनप्रतिदिन बढ्दै गएको राज्यको शासन गर्न थाले । इन्द्रप्रस्थले एउटा राजधानीको साधारण गतिमा प्रवेश गर्‍यो, त्यहाँका नागरिकहरू आफ्ना आफ्ना वृत्ति र रोजगारमा लागे । शहरको नूतनता विस्तार विस्तार समाप्त हुँदै गयो । विस्थापित परिवारहरू पनि एक एक गरेर नगरका स्थायी नागरिक परिवारमा

परिणत हुँदै गए र उनीहरूले क्रमशः पूर्ण रूपले नागरिकतालाई ग्रहण गर्न थाले । नारी बालिकाबाट अलि ठूली हुँदै गई । कम्मरमा कन्दनीको सहारले सानो बस्त्रखण्ड वेनै थाली । (पृ. २५)

तर, हस्तिनापुरको दुर्योधनको दरबारमा र इन्द्रपस्थको युधिष्ठिरको दरबारमा भित्री प्रतिस्पर्धा बढ्दै गयो नित्यप्रति । दुर्योधनलाई पाण्डवहरूको बढ्ती भएको असह्य हुन थाल्यो, उता पाण्डवहरू पनि प्रतिरक्षाको तयारीमा लाग्न थाले । दुवैमा युद्ध त भएन, तर सामरिक तयारी हुन थाल्यो, एक प्रकारको शीतयुद्धको वातावरण बन्न गयो हस्तिनापुर इन्द्रप्रथका बीच । बाहिर देखाउन भने औपचारिक सम्बन्ध राम्रो नै राखेका थिए । परिवारहरूले गर्नुपर्ने सामाजिक अथवा धार्मिक अनुष्ठानहरू दुवै परिवार सम्मिलित भएर गर्थे, तर भित्र-भित्र वैरको भाव पनि बढ्दै गएको थियो । दुवैतर्फका धेरै बुढापाकाहरूले यसलाई शान्त गराउने प्रयत्न पनि गरे । (पृ. २५)

माथिको साक्ष्य अनुसार पाण्डवहरूको प्रगतिलाई दुर्योधनका परिवारले सहन गर्न सक्ने अवस्था थिएन । उनीहरू समाजलाई अराजकता बनाउन चाहन्थे । सुशासन भन्ने उनीहरूको राज्यमा थिएन । त्यसैले पाण्डवहरूले गरेका राम्रा कामबाट उनीहरू इश्र्या डाह गर्ने गर्दथे । पाण्डवहरूलाई स्थायी रूपमा कहाँ कतै राखियो भने उनीहरूको राज्य सबल सक्षम हुन्छ । सबैतिर वाह वाह पाउछन् भन्ने डर त्रास र पिरले उनीहरूको मनमा हीनता उत्पन्न भइ रहन्थ्यो त्यसैले पाण्डवहरूको राज्यलाई आफ्नो पक्षमा लिई त्यसमा आफू राज गर्ने उनीहरूको महत्वाकांक्षा थियो । त्यसलाई सहज रूपमा भन्दा पनि युद्ध लडाईँबाट प्राप्त गर्न चाहन्थे । जाल भेलबाट राज्य आफ्नो कब्जामा लिन उनीहरू उद्यत हुन्थे भन्ने कुरालाई माथिको साक्ष्यले प्रष्ट पारेको छ । पाण्डवहरूका जनताले सुख सुविधा पाएको उनीहरू हेर्न सक्दैनथे, सुन्न चाहदैनथे भन्ने कुरालाई बुझ्न सकिन्छ ।

यसरी आफू पनि राम्रो काम गर्न नगसक्ने अरुले गरेको कामप्रति पनि उनीहरूको हेराई कपटपूर्ण हुने व्यहोरालाई प्रष्ट रूपमा उपन्यासमा देख्न सकिन्छ । गौरवहरूको भावनालाई उपन्यासमा स्पष्ट रूपमा देखाइएको छ । पाण्डवहरूको उन्नती प्रगति नहोस्, उनीहरूका जनताले दुःख पाउन भन्ने कौरवपक्षलाई थियो । त्यसकै निम्ति उनीहरूबीचको शीतयुद्ध चलेको छ । पाण्डवहरू अरुको वास्ता नगरी आफ्ना जनताको भलो चाहिरहन्छन् त्यसका लागि क्रमशः सुधारको प्रक्रिया अगाडि बढाउँछन् ।

एकातिर दुर्योधन पक्षका व्यक्तिहरू युधिष्ठिर पक्षको उन्नती प्रगति देख्न चाहान्न् । उनीहरू त्यसकै कारणले भित्री वृत्तमा हीनता भावमा डुविरहेका छन । राम्रो काम गर्न नसके पनि हामीलाई सबैले राम्रो भनिदिए हुन्थ्यो भन्ने उनीहरूको भित्री इच्छा रहेको देखिन्छ । यदि आफूभन्दा अरुको राम्रो होला कि भन्ने डर त्रास र हीनता भावमा दुर्योधनको पक्ष रहेको देखिन्छ । व्यक्तिमा कुनै कमी हुँदा उसमा हीनताको भावना उत्पन्न भई उसले विस्थापित चरित्र देखाउँछ र उसको विस्थापित मानसिकताले हीनता भावको क्षतिपूर्तिको लागि प्रेरित हुने हुँदा दुर्योधनलाई पनि त्यहि भएको छ । ऊ हीनता भावलाई क्षतिपूर्ति गर्न कुनै काम गर्न प्रेरित देखिन्छ । त्यसको लागि ऊ युद्धको तयारी गर्दै छ । उच्चताको प्राप्तिका लागि प्रतिष्ठा सङ्घर्षको वातावरण दुवै पक्षमा देखिन्छ । प्रत्येक व्यक्ति जीवनका विविध क्षेत्रमा महान् वा उच्च बन्न चाहन्छन् भन्ने एडलरका विचार यहाँ लागु भएको छ । त्यस्तो आकांक्षा प्रत्येक व्यक्तिका जीवनशैलीको एक महत्वपूर्ण र मौलिक प्रवृत्ति हो भन्ने कुरालाई उपन्यासमा देखाइएको छ । यदि वातावरणको प्रतिकूलता वा कठिनाइपूर्ण भयो भने त्यो पूरा हुन पाउँदैनन्, अनि व्यक्तिमा हीनताको भावना मौलाउन थाल्दछ भन्ने कुरालाई माथिको साक्ष्यले प्रमाणित गरिदिएको छ ।

३.१.२ चेतन, अचेतन, अवचेतनका आधारमा अभिघात

मनोविश्लेषण सिद्धान्तलाई फरक विचारबाट हेर्ने युङ्गका अनुसार व्यक्तिका दुई रूप हुन्छन् : अन्तर्मुखी र बहिर्मुखी । उनले अचेतनलाई वैयक्तिक र सामूहिकमा विभाजन गरे । वैयक्तिक अचेतनमा त्यस्ता अनुभवहरू हुन्छन् जो कुनै बेला चेतनमा रहेका थिए र दमनका प्रक्रियाद्वारा अचेतनमा सङ्कलित भएका छन । सामूहिक अचेतनमा पर्ने वंशाणुगत प्रक्रियाले पूर्वजहरूका अनुभूतिहरू परम्परागत प्रतिमानका रूपमा सञ्चित भई सपनामा भविष्यसूचक सङ्केत हुन्छ भन्ने विचारलाई उल्लेख गरेका छन । सपनाले दमित इच्छाहरूको प्रकाशन गर्नसक्छ । वर्तमान सङ्घर्षको झलक दिनसक्छ र भविष्यको छायाँ पनि हुनसक्छ । आफ्ना इच्छाका पूर्तिको लागि जीवनमा व्यक्ति क्रियाशील हुन्छ, उसका इच्छाहरू बिना कुनै अवरोध र कठिनाइ जबसम्म सन्तुष्ट हुँदै रहन्छन् तबसम्म उसको निरन्तर प्रगति र सुख दुख्न सकिन्छ तर जब कुनै सामाजिक तत्त्वका कारण उसका त्यस जीवनेच्छा अवरोध उत्पन्न हुन्छ वा पूरा हुन पाउँदैन । तब इच्छाका प्रतिगमन अर्थात् त्यो इच्छा चेतनबाट हटेर अचेतनमा थुप्रिन पुग्दछ ।

त्यही इच्छाको रूप फेरेर सपनामा प्रकट हुन्छ । यसलाई प्रष्ट पार्न मोदिआइन उपन्यासको तलको साक्ष्यलाई हेर्न सकिन्छ:

जङ्गलैको छेउमा राम्रो गाउँ थियो- क्षत्रियहरूको एउटा सानो गाउँ । सबै परिवारहरूको मुख्य पेश खेती थियो, तर घरमा दाजुभाइ छन् भने सैनिक सेवामा जागिर खान भनेर धेरै हस्तिनापुर जान्थे । हाम्रो घरको खेतीको आयस्ता सानो थियो, त्यसो हुनाले मेरो दुलहाले पल्टनमा जागिर खानुपरेको थियो र उनले आफ्नो योग्यताले सेनामा राम्रो पदोन्ती गर्दै आएका थिए । उनी दिनभरि हस्तिनापुरैमा रहन्थे र रात परेपछि घोडा दैडाउँदै घर आइपुग्थे । सासू हाँसो पनि गर्नु हुन्थ्यो- आजकाल मेरो जेठो छोरोलाई घरको माया खूब बढेको जस्तो छ । (पृ. २६-२७)

“त्यस्तै आनन्दको समयमा एक दिन धेरै रात बितेपछि थाकेको अनुहार लिएर मेरा दुलाहा आए । मैले आशङ्काले सोधें- “के खबर छ प्राणथान ?” (पृ. २८)

मैले व्यग्र भएर सोधें- “अनि, के हुने भो ?” (पृ. २८)

उसले भने- “राजा दुर्योधनले विराटराजाको दूतलाई एकदम तिरस्कार गरेर फर्काइदिए ।” (पृ. २८)

त्यसपछि हाम्रा दिन दुश्चिन्तामा कट्न थाले । रात्रिको प्रणयमा खिन्नताको अनुभव हुन थाल्यो र दिउँसोका घडी उदासिनले भरिएका । मेरो मात्रै त्यस्तो अवस्था भएको होइन, हामी सबै नारीको ... कोई भन्थे सबै लक्षण दुर्दिनका छन् । हेर उः त्यो दक्षिणको फाँटमा हावा कसरी उम्मेर उडिरहेको छ । (पृ. २८)

माथिका साक्ष्यहरूले हस्तिनापुरका जनतामा भएको पूर्व अवस्थाको वातावरण र अव हुन सक्ने घटनाका बारेमा वर्णन गरेका छन् । यी साक्ष्यहरूले सहज र सरल रूपमा अगाडि बढेको व्यवस्थामा आएको एक प्रकारको खल्लोपन जसले जीवनको बाटोलाई परिवर्तित गरेको छ । एउटा पक्षलाई हेला गरी त्यसलाई लखेट्दा उत्पन्न हुन सक्ने अवस्थालाई देखाइएको छ । कौरवहरूले पाण्डवहरूलाई राज्य नदिई कपटपूर्ण व्यवहार गरी गुप्तबास बस्ने अवस्थामा पुऱ्याएको देखिन्छ । गुप्तबासबाट मुक्त भएपछि पाण्डवहरू सोही ठाउँमा आएर बस्ने आशय व्यक्त गर्दा गौरव पक्षले पाण्डवपक्षलाई गरेको व्यवहारले युद्धको संकेत गरेको छ । पूर्ण शान्ति र सवृद्धिको बाटोमा लागेको अवस्थाबाट अव प्रत्येक नागरिकमा एक प्रकारको त्रास, डर र भयले जरो गाडेको देखिन्छ । माथिका घटनाक्रमले सबैमा दुर्दिनको कल्पना गराएको छ ।

सपनामा आफ्ना दिनहरू कष्टकर भएको अनुभूत गराएको छ । वैयक्तिक अचेतनले त्यस्ता घटनाहरूका निम्त्याएको देखिन्छ । जुन कुनै बेला चेतन रूपमा रहेका थिए । दमनका प्रक्रियाद्वारा यी अचेतनहरू सङ्कलित भएको भान हुन्छ । यी घटनाक्रमले सपनाका रूपमा देखिएका यी सूचनाहरू अब विपनामा देखिने सम्भावना बढेको देखिन्छ । त्यसैले सपनालाई दमित इच्छाहरूको प्रकाशन हुने, वर्तमान सङ्घर्षको झलक दिने र भविष्यको छायाँ प्रस्तुत गर्ने परिघटनाका रूपमा लिइने गरिन्छ । व्यक्ति आफ्ना इच्छा पूर्तिका लागि क्रियाशील हुन्छ, उसका इच्छाहरू बिना कुनै अवरोध र कठिनाई जबसम्म सन्तुष्ट हुँदै रहन्छन् तबसम्म उसको निरन्तर प्रगति र सुख सकिन्छ तर जब कुनै सामाजिक तत्त्वका कारण उसका त्यस जीवनेच्छा अवरोध उत्पन्न हुन्छ वा पूरा हुन पाउँदैन । तब इच्छाका प्रतिगमन अर्थात् त्यो इच्छा चेतनबाट हटेर अचेतनमा थुप्रिन पुग्दछ भन्ने विचारलाई माथिका साक्ष्यहरूले प्रष्ट पारेको छन् । तसर्थ माथिको साक्ष्यका रूपमा लिएका विचारहरूले बोकेको अर्थको समुच्च रूप मोदिआइन उपन्यासको पूर्णता भएको हुँदा अभिघात सिद्धान्तका आधारभूत कुराहरूको सम्पूर्णता नै मोदिआइन उपन्यासको हो भन्न सकिन्छ ।

३.१.३ लिङ्गका आधारमा अभिघात

नारीका पीडा, समस्या चाहे व्यक्तिगत होस् वा सामूहिक नै किन नहोस्, ती शारीरिक वा मानसिक वा दुवै हुन सक्छ । नारी प्राकृतिक थोरै र समाज निर्मित धेरै अभिघातकी विषय हो । विशेष गरी नारीवादी समालोचनामा नारीबाट सिर्जित रचनाको मात्र मूल्याङ्कन तथा विश्लेषण गर्ने प्रवृत्ति रहेको पाइन्छ, भने अभिघात सिद्धान्तले नारी र पुरुषबीच भेद नगरी अभिघात ग्रस्त पात्रलाई मात्र आधार बनाएको हुन्छ । त्यसैले नारीवादी समालोचनाले साहित्यलाई लैङ्गिक दृष्टिले हेर्ने र नारी अस्तित्वको पहिचानको खोजी गर्दछ । अभिघात सिद्धान्तले लैङ्गिक पक्षपोषण नगरी शारीरिक र मानसिक पीडित पात्रको विश्लेषण गर्दछ । यसलाई तलको साक्ष्यले प्रष्ट पार्दछ:

मलाई लाग्न थाल्यो, हाम्रो सुखमय जीवनको आकाशमा देखा पर्न आएको बादलको टुकडा फाटेर विलाउने भयो । त्यसपछि फेरि पहिलेको जस्तो मनमा उत्सुकता मिलाएर म पतिका लागि साँझमा पर्खिरहन थालें । देवर दुङ्गामा आफ्नो हतियार चमकाइरहका हुन्थे- “भाउजू, पाण्डवहरूका कति शिरको रगत यसले खाने हो ! (पृ. ३०)

“मैले रिसाएर भनै- “देवर, कस्तो अशुभ कामना गरेको तिमिले साँभको बेलामा ! के तिमिले आजकालको शान्तिको रमाइलो काल मन पढैन ? छि :” (पृ. ३०)

“राती पतिको न्यानो छातीसँग टाँस्सिएर मैले बडो आश्वस्त स्वरमा भनै- “नाथ, अब त मेल होला श्रीकृष्णको प्रयत्नले । हामी यसै गरी प्रणयको रात्रि विताइरहन पाउँला ।” (पृ.३०)

रौले ढकमक्क भएको उनको छातीमा मैले हाल फेर्दै भने । उनले भने-“ खोइ कुनि प्राणप्यारी, हाम्रा राजा दुर्योधन सियोको टुप्पोजति पनि माटो नदिने रे पाण्डवलाई भनेर ढिपी लिइरहेका छन् रे ! र कृष्ण पनि मेलमिलपाको कुरा गर्न त आउँछन् हाम्रो दरबारमा तर, सुन्दछु, भित्र-भित्र पाण्डवहरूलाई उकासिरहेका छन् लड्नलाई रे ! (पृ. ३०)

“मेरो त्यो प्रणय रात भविष्यको भयले त्यसै चिसो भएर वित्यो एकविहानै दुलहा सधैंको जस्तो घोडा चढेर हस्तिनापुर गए ।” (पृ. ३०-३१)

माथिका यी साक्ष्यहरूले अभिघातको स्थिति नारी र पुरुष दुवैमा देखिन्छ । एउटा नारी जति युद्ध र द्वन्द्वबाट अभिघातीत भएकी हुन्छे त्यति नै पुरुष पनि त्यसबाट सताइएको हुन्छ, त्रसित हुन्छ । भयभीत हुन्छ । उसलाई पनि मनमा शान्ति हुन्न भन्ने कुरालाई प्रष्ट पारेको छ । लैङ्गिक रूपमा अभिघातीत हुने होइन अभिघातको पीडा त जो सुकैलाई हुन्छ । त्यसबाट कोही पनि टाढा रहन सक्दैन भन्ने कुरालाई माथिका साक्ष्यले देखाएको छ । मात्रात्मक हिसाबमा कोही थोरै चोटले धेरै अभिघातीत होला, कोही धेरै चोटले थोरै फरक त्यति मात्र हो । कस्ले कति घटनालाई समन गर्न सक्छ भन्नेमा भर पर्दछ भन्ने कुरालाई माथिको साक्ष्यले देखाएको छ ।

वास्तवमा मोदिआइन उपन्यासमा भएका घटनाहरूको विश्लेषण गर्ने हो भने सबै पात्र उत्तिकै अभिघातीत भएका छन् चाहे ती पुरुष हुन या महिला । त्यसैले अभिघात लैङ्गिक रूपमा हुँदैन । यसमा लैङ्गिक असर पर्दैन । विशेष गरी नारीवादी समालोचनामा नारीबाट सिर्जित रचनाको मात्र मूल्याङ्कन तथा विश्लेषण गर्ने प्रवृत्ति रहेको पाइएता पनि अभिघात सिद्धान्तले नारी र पुरुषबीच भेद नगरी अभिघात ग्रस्त पात्रलाई आधार बनाएको हुन्छ । त्यसको उदाहरण माथिको साक्ष्यलाई लिन सकिन्छ । मोदिआइन उपन्यासमा अभिघातीत भएका पात्र लिन सकिन्छ । नारीवादी समालोचनाले साहित्यलाई लैङ्गिक दृष्टिले हेर्ने र नारी अस्तित्वको पहिचानको खोजी गर्ने भएता पनि अभिघात सिद्धान्तले लैङ्गिक पक्षपोषण नगरी शारीरिक र मानसिक पीडित पात्रको विश्लेषण गर्ने हुँदा मोदिआइन उपन्यासमा पनि सोही अनुरूप भएको

पाइन्छ । अभिघातले नारीवादलाई केही हदसम्म समेटेको देखिन्छ । नारीका पीडा, दमन, अर्न्तनाद आदिलाई अभिघात र नारीवाद दुवैमा विश्लेषणीय विषयवस्तुका रूपमा लिइएको छ । नारीवादले लैङ्गिक पक्षपोषण मात्र गर्दछ भने अभिघात सिद्धान्तले त्यसो गर्दैन । दुवै सिद्धान्तले पीडा, दमन, शोषणको भने विश्लेषण गर्दछन् । त्यसैले अभिघात सिद्धान्त र नारीवाद समालोचनालाई मोदिआइन उपन्यासको सापेक्षतामा हेर्न सकिन्छ ।

३.१.४ सीमान्तीयताका आधारमा अभिघात

‘सवाल्टर्न’ लाई नेपालीमा ‘किनारीकरण’ भन्ने गरिन्छ । “सवाल्टर्नले सदियौंदेखि शासित, आवाजविहीन तथा इतिहासविहीन वर्गलाई जनाउँछ । नेपालको विशिष्ट भौगोलिक परिवेशमा जातजाति, धर्म, संस्कृति, वर्ग, भाषा, भौगोलिक विकटताका आधारमा सवाल्टर्नको पहिचान र विश्लेषण गर्ने गरिन्छ । कोही जातको आधारमा उपल्लो वर्गमा परे पनि आर्थिक तथा अन्य हिसाबले तल्लो/सवाल्टर्न हुन सक्छ । परिवेशको आधारमा प्रभुत्वशाली वर्ग र सवाल्टर्न वर्ग छुट्याउनु पर्ने हुन्छ । छुट्टै बसिरहेका विशिष्टतावादीहरूलाई तल सडकबाट उठिरहेको समूहको आवाज सुनाउनु उनीहरूको विरुद्धको प्रतिवाद हो । उत्तर औपनिवेशिकतावादको अवधारणाभित्र एउटा अंशको रूपमा चर्चामा आएको शब्द हो, सवाल्टर्न । यो शब्दको प्रयोग इटानेली मार्क्सवादी चिन्तक एन्टानियो ग्राम्ची (सन् १८९१-१९३९)ले ‘नोट्स अन् इटालियन हिस्ट्री’ लेखमा प्रयोग गरेका हुन् । सवाल्टर्नले वास्तवमा समाज र देशको इतिहासका पानाहरूबाट सदैव ओभेलमा पारिरहेको किनारीकृत गरिएको सामाजिक समुदायहरू कृषकहरू, अशिक्षितहरू, तल्लो जातका ठहराएकाहरू, ग्रामीण महिलाहरू आदिलाई बुझाउँने हुँदा सवाल्टर्नको अध्ययन विना अभिघातको अध्ययन र विश्लेषण सम्भव छैन । त्यसैले मोदिआइन उपन्यासमा पनि पात्रहरूमा सवाल्टर्नको अध्ययन र विश्लेषण अति जरूरी छ । त्यसलाई तलको साक्ष्यबाट अभिष्ट पार्न सकिन्छ ।

हाम्रो परिवार क्षत्रिय भएकाले मेरो बा इन्द्रप्रस्थको पाण्डव दरवारमा रक्षकदलको तल्लो कक्षाको एउटा पदाधिकारी हुनु भएको थियो । हाम्रो खेतबारी नष्ट भएपछि बाले सानो पद भएपनि जागिर खानु परेको थियो र जसबाट हामी नयाँ जीवन विताइरहेका थियौं, एक प्रकारले निर्धक्क भएर । त्यो पनि फेरी खोसियो, पाण्डवहरू वन गएपछि इन्द्रप्रस्थमा दुर्योधनको कब्जा भयो र त्यहाँका रक्षकहरू सेवा मुक्त गरिए, किनभने रे,

पाण्डवपक्षी भएकाले कौरवदलमा यिनीहरूलाई सामेल गर्दा सुरक्षा हुँदैन भनेर । हाम्रो परिवार फेरि विचल्लीमा पर्‍यो । हामीहरूजस्तै विचल्लीमा पर्ने असङ्ख्य परिवारहरू थिए र उनीहरूकै सरह हामी पनि ताँती लाग्दै पश्चिमतिरको ठूलो राजधानी हस्तिनापुर पुग्यौं । (पृ. २३-२४)

जङ्गलको छेउमा हाम्रो गाउँ थियो- क्षत्रीयहरूको एउटा सानो गाउँ । सबै परिवारहरूको मुख्य पेशा खेती थियो, तर घरमा दाजुभाइ छन् भने, सैनिक सेवामा जागिर खान भनेर धेरै हस्तिनापुर जान्थे । हाम्रो घरको खेतीको आयस्ता सानो थियो, त्यसो हुनाले मेरो दुलहाले पल्टनमा जागिर खानु परेको थियो र उनले आफ्नो योग्यताले सेनामा राम्रो पदोन्नति गर्दै आएका थिए । उनी दिनभर हस्तिनापुरैमा रहन्थे र रात परेपछि घोडा दौडाउँदै घर आइपुग्थे । (पृ. २७)

माथिका साक्ष्यले एउटा क्षत्रिय परिवारले पाउने जागिरको तहलाई देखाइएको छ । ऊ क्षत्रिय परिवारको भएको हुँदा उसलाई सैनिक सेवामा जागिर दिने त्यो पनि आफ्नो पहुँच अनुसार । जागिरका सिलसिलामा एउटा राज्यमा खाएको सैनिक अर्को राज्यका मानिसको आधिपत्यता हुँदा विना कारण नै छोड्नु पर्ने हुन्छ त्यो भनेको सानो वर्गमा भएको सवालर्न हो । खेतीपाती गर्नका लागि प्रयाप्त जग्गा जमिन नभएको हुँदा सैनिक जागिर खानु पर्ने उसको बाध्यता हो । त्यसले पनि त्यो वर्गमा भएको सवालर्नलाई उपन्यासमा देखाइएको पाइन्छ । जन्मदै धर्म, जात वा परिवारको संरचनामा अनुसार व्यक्ति सवालर्नको चपेटामा पर्दछ भन्ने कुरालाई माथिको साक्ष्यले प्रष्ट पारेको छ । मोदिआइन उपन्यासमा यस्तै घटनाबाट सवालर्नमा परेका व्यक्ति वा पात्रहरूको चयन गरिएको छ । जसले अभिघातीत भएर आफ्नो जिन्दगी विताउनु परेको छ ।

यसरी हेपिएका पछि पारिएका र किनारामा पारिएका आवाजलाई उपन्यासमा बुल्न्द गरिएको छ । यिनै आवाजहरूले गर्दा उपन्यास सवालर्ननका कोणबाट सवल छ । सवालर्न पनि अभिघातको एउटा पक्ष भएको हुँदा सवालर्नका अध्ययन नै अभिघातको अध्ययन हो भन्न सकिन्छ । सवालर्नमा परेको पात्रहरू नै अभिघातीत हुन्छन् । कोही अभिघातबाट मुक्त मार्ग खोज्दछन् भने कोही PTSD को अवस्थामा पुग्छन् र उनीहरू समाज प्रतिकूल व्यवहार देखाउन थाल्दछन् । त्यसैले सवालर्नलाई अभिघात पर्न सहजै सक्छ अर्थात् सवालर्न वर्गलाई अभिघातले सोभै आक्रमण गर्दछ । आफ्नो आवाजलाई दबाउँदा उनीहरूमा कुण्ठाको रूप

लिन्छ । जसले गर्दा उनीहरू अभिघातका सिकार बनन्छन् । सवाल्टर्न अध्ययनमा कसरी, को, किन, सवाल्टर्न बनाइए ? जस्ता प्रश्नको उत्तर खोजी गरिन्छ भने अभिघात अध्ययनमा कसरी, किन पीडित बने ? सवाल्टर्न बनेपछि उनीहरूको उत्पीडनलाई खोतल्ने प्रयास गरेको हुन्छन् र प्रभुत्वशाली संस्कृतिको प्रभाव सवाल्टर्नमा कति परेको छ ? त्यस दृष्टिले उनीहरू कुन अवस्थामा छन् भन्ने कुरा सवाल्टर्न अध्ययन र अभिघात अध्ययनमा हेर्न सकिन्छ । यी दुवै दृष्टिबाट माथिका साक्ष्यहरूलाई हेर्न सकिन्छ ।

३. १.५ 'फरक क्षमता' का आधारमा अभिघात

सामान्यभन्दा फरकलाई 'फरक क्षमता' भनिन्छ । 'फरक क्षमता' भन्नाले 'असामान्यता'लाई इङ्गित गर्दछ । लाटा, अन्धा, बहिरा र पागल जस्तालाई असामान्य मानिन्छ । व्यक्तिमा शारीरिक र मानसिक खोट वा दुर्बलता भएमा व्यक्तिको निधारमा (साङ्केतिक रूपमा) कोरिएको कुसङ्केतको छापहरू भन गहिरा हुन्छन् । सममाजबाट 'दुर्बल'को दर्जा पाइसकेका व्यक्तिलाई समाजमा सामान्य जीवन बिताउन गाह्रो हुन्छ । निधारमा अपराधको छाप बोकेको मिथकीय अस्वत्थामाभैँ अक्षम र दुर्बल कहलिएकाहरूले जीवनभर उक्त छापलाई बोकिरहनु पर्दछ । यसैलाई फरक क्षमता भन्ने गरिन्छ । मोदिआइन उपन्यासमो फरक क्षमता भएका साक्ष्यहरूलाई तल दिइएको छ ।

म विधवा भएँ र मजस्तै लाखौं नारी वैधव्यका शिकार भए । विधवा मरिसकेकी नारी हो, जसको देह कालान्तरमा ढलेर समाप्त हुन्छ । कुरुक्षेत्रको त्यो शव पर्वतमा कहीं मेरो पतिको मृत शरीर पनि हुँदो, जहाँ म जस्तै अरु विधवा नारीका पतिहरूका शरीर थिए, जसलाई स्यालहरू, कुरुरहरू तान्दै, लुछ्दै, घिच्यचउँदै टाढा-टाढा पुर्‍याईरहन्थे जसलाई चील, गिद्धहरू आकाशमा उडाएर उत्तर भारतको विभिन्न ठाउँमा छिरिरहेका थिए । ती सबै लाश हाम्रा प्रेमी-हाम्रा पतिका लाश थिए, हामी विधवाका (पृ. ४०-४१) ।

माथिका साक्ष्यले कौरव र पाण्डवहरूको युद्धले गर्दा आफ्ना आफन्त गुमाएकी नारीहरूको पीडालाई व्यक्त गरेको छ । जसले गर्दा उनीहरू फरक क्षमता भएका व्यक्तिहरूमा परिणत भएका छन् पागल जस्ता भएका छन्, अभिघातीत बनेका छन् । उनीहरूको सोच्ने क्षमता समेत हराएको छ । नारीहरू आफ्ना प्राणप्यारा श्रीमान्को मृत्यु पछि भावविह्वल भएका छन् । जहाँ पतिहरू ढले त्यही गएर विलैना गरेका छन् । जस्तै उनीहरूलाई अभिघातको पीडा दिएको छ । त्यसैलाई उपन्यासमा देखाइएको छ ।

“मेरो एउटा मृत्यु त कुरुक्षेत्रमा भयो । जुन दिन मेरा पति मरे होलान्, अर्को मृत्युका लागि धेरै दिन पर्खिनु परेन । मलाई थाहा छैन कुन दिन म मरें, कुन दिन मेरो मानवदेह विसर्जित भयो । मसरह लाखौं लाख नारीहरूको प्रेतात्मा आफ्नो आफन्तको वैधव्यको व्यथा बोकेर चौध भुवनमा भौँतारिएर हिँडिरहेका छन्, आफ्ना प्यारालाई खोज्दै ।” (पृ. ४१)

यसरी विगत दुईदशक अधिदेखि सांस्कृतिक अध्ययनको क्षेत्रमा ‘फरक क्षमता’ वा अपाङ्गताको अध्ययन गरिने परम्पराको थालनी भएको पाइन्छ । आजको समयमा व्यक्तिलाई उसको कामको आधारमा चिनिने र चिनाउने प्रचलन बढ्यो । अपाङ्गताका आधारमा पनि व्यक्तिलाई चिनिन थाल्यो तर उनीहरूसामु अपाङ्ग/अक्षम कहलाइएकाहरू समक्ष अर्को विकल्प भनेको आफूलाई सामाजिक अपेक्षा अनुसार सक्षम व्यक्ति बनाउने आफ्नो असामान्य शरीरलाई सहन रूपमा ग्रहण गर्ने हो । ‘फरक क्षमता’ अध्ययनको धारा सामाजिक असमान्यतालाई विश्लेषण गर्ने अन्य सिद्धान्तहरूसँग जोडिएको छ (उप्रेती, २०६९ : २५९-२७७) ।

मिसेल फाइन र एड्रियान यैसले ‘फरक क्षमता’ वा अपाङ्गता भएका पुरुषहरूको तुलनामा अपाङ्गता भएका महिलाले बढी सामाजिक रूपमा अपहेलनाको सिकार हुनु पर्दछ । उनीहरू दोहोरो अपहेलनाको सिकार हुनु पर्ने कुरा औल्याएका छन् । एकातर्फ ‘सामान्य’ कहलाउँदाले अपहेलनाको सिकार बनाउँदछन् भने अर्कोतर्फ ‘असामान्य पुरुष’ ले पनि असामान्य/अपाङ्ग महिलामाथि अपहेलित र दुर्व्यवहार गर्दछ (फाइन र यैस, सन् १९८८ : ४-४५) । यसै सन्दर्भमा नारीवादी आन्दोलनले ‘फरक क्षमता’ भएका नारीको मुद्दालाई अगाडि सार्न सक्ने/नसक्ने अन्योल छ । थुप्रै नारीवादीहरू पुरुषसरह हामी पनि सक्षम छौं अशक्त र कमजोर छैनौं, शारीरिक र बौद्धिक श्रम गर्न सक्षम भएको बताइ रहेको बेला ‘अपाङ्ग’ वा ‘कुसङ्केतक’ कहलाइएका नारीलाई परनिर्भर र बालबच्चासरह कमजोर पात्रको रूपमा चित्रित गर्दछ ।

यसरी ‘फरक क्षमता’ अध्ययन र सामाजिक असमान्यतालाई विश्लेषण गर्ने अन्य सिद्धान्तहरूसँग पनि सम्बन्धित देखिन्छ । यो अवधारणाले थुप्रै किसिमको अध्ययनीय विश्लेषणीय क्षेत्रहरूलाई एकअर्कासँग जोड्ने काम गर्न सक्छ । फरक क्षमता अध्ययनका बारेमा माथि नै उल्लेख गरी सकियो कि ‘अपाङ्ग’ ‘कुसङ्केतक’ जस्ता पदवी पाएका व्यक्तिहरूको अध्ययन गरिन्छ । त्यो अध्ययनको क्रममा पनि अभिघात सहजै जोडिएर आउँछ । ‘फरक क्षमता’ भएकालाई ‘सामान्य’ भनाउँदाहरूले पीडा र चोट दिन्छन् । त्यो पीडा र चाबुकको अध्ययन यी

दुवै अध्ययनमा हुने गर्दछ । अभिघात अध्ययनमा 'सामान्य' र 'असामान्य' दुवैको अध्ययन हुन्छ यी दुवैमा उनीहरूले भोगेको पीडा, दर्द, घातको विश्लेषण हुने गर्दछ ।

मोदिआइन उपन्यासको विषयवस्तुमा अभिघातका प्रकारको अध्ययन यसरी गर्न सकिन्छ:

३.२.१. शारीरिक अवस्थाका आधारमा अभिघात

शरीरमा चोटले घाउको रूप लिन्छ । घाउ निको हुन केही समय लाग्न नि सक्छ वा केही दिनमा निको हुन नि सक्छ । त्यस घाउको कारणले व्यक्ति स्वयम्लाई पीडा/दर्द हुन्छ । त्यही नै शारीरिक अभिघात हो । शारीरिक अभिघात शरीरका अङ्गहरूमा चोट, घाउ लाग्दा हुने गर्दछ । कुनै दुर्घटनाका कारण मानिसका अङ्गहरू टुटफुट हुने, अङ्गहरू थिचिएर, दबिएर, खुम्चिएर शरीरमा पीडा महसुस हुनसक्छ । त्यसलाई शारीरिक अभिघात भनिन्छ । शारीरिक अभिघात बाह्य वा शारीरिक अङ्गभङ्गले मात्र हुने नभई मानिसका मानसिक र संवेगात्मक कारणले पनि हुने गर्दछ । मानसिक विक्षिप्त अवस्थामा मानिसका बाहिरी अङ्ग मात्र नभई भित्री अङ्गमा पनि विकार आउँदछ । जसले उसमा शारीरिक आघात हुन्छ । मोदिआइन उपन्यासमा पनि शारीरिक अभिघात अधिक मात्रमा भएको पाइन्छ । सबै पात्रलाई शारीरिक अभिघात देखिन्छ । शारीरिक अभिघातको प्रभाव कथावस्तुमा प्रशस्तमात्रमा भेटिन्छ । यसलाई तलको साक्ष्यले प्रष्टा पारेको छ ।

युद्ध जुध्यो, अठार दिनसम्म अनवरत मृत्यु यन्त्र चालित भइरह्यो कच कच कच कच, मानिसका, असंख्य मानिसका, कोमल गर्दन कच कच कच कच काटिदै गए । तुमुल युद्धघोषका साथ प्रतिदिन सहस्रौंसहस्र योद्धा काटिन्थे । ईश्वरारुढ भएको सहस्रौं कण्ठको रणहुङ्गार ज्वालामुखीजस्तो विस्फोटित हुन्थ्यो, तर मानव पुत्र मर्दा प्रत्येकले आफ्नो आफ्नो निश्वास छाड्थे, आफ्नो एकान्तको निजी उच्छ्वास, शिर भूमिमा लडे पनि प्रत्येक ले आफ्नो आफ्नो निश्वास छाड्थे, आफ्नो एकान्तका निजी उच्छ्वास, शिर भूमिमा लडे पनि प्रत्येक कबन्ध एक चोटी आफ्नो आफ्नो गोडामा नृत्य गरेर पछारिन्थ्यो । स्वर्गको कुन थलमा भोकाएको ईश्वर बसिरहेका थिए, उसनको क्षुधा अझै निवारण भएको छैन । नरमुण्डमाथि नरमुण्ड चढाऊ उनलाई, मानिसका लाशको हिमालय उनका सम्मुख खडा गर, बगाऊ शोणितको रक्तिम गङ्गा उनको प्यास मेटाउन । अठार दिनसम्म महाभारत मचिरह्यो । अन्तमा मृत्युको यन्त्र थामियो, छेदित हुने ग्रीवाको अभावमा । युद्धमा केवल सात जना बाँकी रहे, लाखौं पुरुष मारिए । पृथ्वी पुरुषबाट शून्य भयो । केवल विधवा नारी

आफ्ना असहाय बाल सन्तानलाई आफ्नो पागल छातीमा टाँसेर बाँचिरहे यस लोकमा । (पृ. २०६४:४०)

माथिको साक्ष्यले गौरव र पाण्डवबीच महाभारतमा भएको घटनालाई मोदिआइन उपन्यासमा उल्लेख गरिएको हो । यसले लडाइमा को कसरी अभिघातीत हुन्छन् भन्ने कुरालाई देखाइएको छ । युद्ध अठार दिनसम्म निरन्तर चलिरहेको देखिन्छ । त्यस युद्धबाट त्यसमा संलग्न व्यक्तिहरूलाई शारीरिक चोट लागेको देखिन्छ । कसैको गर्दन काटिएको छ । कसैलाई छातीमा गोली लागेको छ । कसैलाई गोडामा गोली लागेको देखिन्छ, युद्धबाट सबै अभिघातीत भएका छन् । कसैले आफ्ना आफन्त गुमाएका छन् । कसैका बुबा छैनन् कसैका छोरा, कसैका देवर, कसैको भाइ, कसैको श्रीमान् । यसरी कोही आफ्नो हातमा लागेको गोलीले अभिघातीत भएको छ भने कोही गर्दनमा लागेको चोटले घातीत भएको छ । अर्को आफ्नो भाइको मृत्युले घायल भएको छ । यहाँ कोही शारीरिक अभिघातको रूपमा देखिएको बाह्य चोटले घायल भएको छ भने कोही आफन्तको विछोडको बेदनाले तडपिएको छ । यी दुवै शारीरिक अभिघातका रूपहरू हुन् ।

३.२.२ सामाजिक आधारमा अभिघात

अभिघात वैयक्तिक मात्र नभई सामाजिक पनि हुन्छ । समाजलाई नै आघात पार्दछ भने त्यो अभिघात सामाजिक अभिघात हुन्छ । एक खराब घटना दर्दनाक बन्नको लागि उत्पादक, प्रभुत्वशाली र प्रेरक सामाजिक संरचना अनि सांस्कृतिक आख्यान आवश्यक हुन्छ । यो पक्षलाई सबैले विश्वास गरेको पाइन्छ । मानव जगत्मा नृशंस हत्या वा चोट पुर्‍याउनु सामाजिक अभिघात हो । यस कुरालाई उपन्यासका निम्न साक्ष्यहरूले पुष्टि गरेका छन् ।

पाण्डवहरू इन्द्रप्रस्थबाट आफ्नो दिनप्रतिदिन बढ्दै गएको राज्यको शासन गर्न थाले । इन्द्रप्रस्थले एउटा राजधानीको साधारण गतिमा प्रवेश गर्‍यो, त्यहाँका नागरिकहरू आफ्ना आफ्ना वृत्ति र रोजगारमा लागे । शहरको नूतनता विस्तार विस्तार समाप्त हुँदै गयो । विस्थापित परिवारहरू पनि एक-एक गरेर नेगका स्थायी नागरिक परिवारमा परिणत हुँदै गए र उनीहरूले क्रमशः पूर्ण रूपले नागरिकतालाई ग्रहण गर्न थाले नारी बालिकाबाट अलि ठूली हुँदै गई । कम्मरमा कन्दनीको सहायराले सानो बस्त्रखण्ड बेर्न थाली। (पृ. २१-२२)

माथिका साक्ष्यले पाण्डवहरू आफ्नो राज्यमा स्थापित हुन जति मेहनतका साथ लागेको देखिन्छ । त्यसरी स्थापित भएको दुर्योधनलाई मन नपरेको बुझिन्छ । उनीहरू पाण्डव पक्षसँग निहु खोजी त्यहाँबाट पनि हटाउन खोज्न तल्लिन रहेको देखिन्छ । विभिन्न बहाना बनाएर पाण्डवहरूलाई दुःख दिनु उनीहरूको नित्य कर्म नै भइ सकेको छ । पाण्डवहरूले गरेको सुशासनका कुरा, राज्यको पुनः संरचनाका कुराले कौरवपक्षलाई आघात पुगेको थियो । यो एउटा सामाजिक अभिघातको नमूना हो । यस्तै कुराले दुवै पक्षलाई अभिघातीत बनाएको छ । बाहिरी रूप राम्रो भए पनि भित्री रूपमा दुवै पक्ष युद्धको तयारीमा लागेको देखिन्छ । दुर्योधन पाण्डवहरूको बढ्ती भएको देख्न र सुन्न चाहदैन भने पाण्डवहरू आफ्नो राज्य स्थापितका लागि लागि रहेको देखिन्छ ।

यसरी समाजमा अरुलाई दुःख दिएर रमाउने र दुःख कष्ट हण्डरलाई आत्मसात गरी घर परिवार तथा राष्ट्रलाई चिरिच्याट् पार्ने दुई फरक धारबीचको लडाईंलाई उपन्यासमा मार्मिक रूपमा देखाइएको छ । सामाजिक रूपमा फरक विचार, आस्था, धर्म, विश्वास विचको यो लडाईं, युद्धले नै सामाजिक अभिघातको जन्म दिने हुँदा मोदिआइन उपन्यासलाई सामाजिक अभिघातले परिपूर्ण उपन्यासको रूपमा लिन सकिन्छ ।

३.२.३ सांस्कृतिक आधारमा अभिघात

संस्कृति मानिसको जीवन निर्वाह गर्ने एउटा पद्धति हो । मानिसका आफ्ना आफ्नै जीवन निर्वाह गर्ने पद्धतिहरू हुन्छन् । त्यही पद्धतिहरूलाई नै संस्कृति भनिन्छ । संस्कृति परम्परादेखि पुस्तान्तरण हुँदै आएको हुन्छ र नयाँ पुस्ताले ग्रहण गर्दछ । संस्कृतिलाई आफ्ना इच्छा, आवश्यकता, बाध्यता आदिले प्रभाव पार्दछ । त्यही प्रभावले मानिसलाई संस्कृतिको रक्षक र भक्षक बनाउँदछ । संस्कृतिमा कसैको हस्तक्षेप हुँदा त्यसले अभिघातीत बनाउँछ । त्यसका आधारमा मोदिआइन उपन्यासको निम्न साक्ष्यले प्रष्ट पारेको छ ।

... “हे सुन्दर युवक, म एउटी मानव नारी हुँ क्षत्रिय कुमारी ।” (पृ. २५)

“अनि उसलाई हेर्न नसकेर आँखा भैँमा गाडें । हाम्रो प्रेम त्यसरी अकस्मात् प्रारम्भ भयो एक दृष्टिमा ।” (पृ. २५)

“तिनताकाको चलन अनुसार जङ्गलमै हाम्रो स्वयंवर भयो । अनि मैले उसलाई आमासँग भेटाउन हाम्रो छाप्रोमा लगें । उसले भन्यो- “माता एउटा कौरवपक्षीय क्षत्रिय सैनिक हुँ । आज तापईकी सुन्दरी छोरीको पति हुन पाउँदा म बडो भाग्यमानी भएको छु ।” (पृ. २५-२६)

अनि... अनि वडो स्नेहको स्वरमा भन्नु भो- “बहु आऊ आफ्नो घरभित्र ।” (पृ. २६)

माथिका साक्ष्यले हाम्रो संस्कारका बारेमा उल्लेख गरेको पाइन्छ । वैवाहिक संस्कार त्यसपछि बरबधुले गर्नु पर्ने कर्तव्य अनि अभिभावकको भूमिकालाई देखाइएको छ । यहाँ यसरी संस्कारका रूपमा एउटा घरबाट अर्को घरमा प्रवेश गरेकी महिलाको जीवन सुख साथ चलेको देखिन्छ । पारिवारिक अवस्था स्वतस्फुट रूपमा चलेको अवस्थामा एउटा राज्य र अर्को राज्यबीचको युद्ध, द्वन्द्वका कारणले संस्कार र संस्कृतिमाथिको आक्रमणले सो समाज तहस नहस हुन्छ भन्ने कुरालाई उपन्यासको अन्त्यतिर अभि वढी मर्मस्पर्शी रूपमा देखाइएको छ । जसले उपन्यासलाई सशक्त अभिघातपूर्ण बनाएको छ । यसरी एउटा संस्कार र संस्कृतिमा जन्मिएकी बालिका अर्को संस्कार र संस्कृतिमा जन्मिएको पुरुषको साथ जीवन विताउने अठोटका साथ दुवै जना अगाडि बढ्छन् र विहेको अवस्थामा पुग्दछ । समय वित्दै जाँदा उनीहरूको खुसी विस्तारै खोसिदै जान्छ । युद्धका कारण उनीहरू सांस्कृतिक अभिघातका सिकार हुन्छन् । यसलाई उपन्यासले प्रष्ट पारेको छ । एकातिर संस्कार र संस्कृति भन्नाले चाल चलनलाई बुझाउँछ भने अर्को तिर सांस्कृतिक अभिघात भन्नाले भौतिक वस्तुको विनाश, नरसंहार, सम्पत्ति र जग्गा जमिन आदिसँग जोडिएको हुन्छ । यो जातीय युद्ध र अन्य युद्धमा देखा पर्दछ । मानिस मानिसबीचमा युद्ध मच्चिँदा संस्कृतिमा प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा असर पर्ने हुँदा उपन्यासमा यस्ता घटनाहरू प्रसस्त मात्रामा उल्लेख भएका छन् । माथिका साक्ष्यहरू त केवल प्रतिनिधि घटना मात्र हुन् । सांस्कृतिक अभिघातले धर्म इतिहास, प्रथा, भाषा, राज्यको सङ्गठन, अर्थशास्त्र आदिमा प्रत्यक्ष/परोक्ष प्रभाव पार्ने गर्दछ । सोहि अनुरूप भएको पाइन्छ मोदिआनइ उपन्यासमा ।

३.२.४ स्व-अभिघातका आधारमा अभिघात

कुनै मानिस आफैँलाई हुने अभिघात नै स्व अभिघात हो । हरेक मान्छेको हरेक स्थितिलाई सामना गर्नु पर्ने हुन्छ । यसले मानिसको जीवनलाई नाटक जस्तै बनाउँदछ । मान्छेको जीवनलाई सस्तो रूपमा लिनु वा महफ्वले हेर्नु भनेकै नाटकीकरण हो । स्व-अभिघातले

आफैलाई अभिघातीत गर्दछ । त्यसलाई मोदिआइन उपन्यासका निम्न साक्ष्यले प्रष्ट पारेको देखिन्छ ।

“मेरो एउटा मृत्यु त कुरुक्षेत्रमा भयो । जुन दिन मेरा पति मरे होलान, अर्को मृत्युका लागि धेरै दिन पर्खिनु परेन । मलाई थाहा छैन कुन दिन म मरें, कुन दिन मेरो मानवदेह विसर्जित भयो । म सरह लाखौंलाख नारीहरूको प्रेतात्मा आफ्नो अनन्तको वैधव्यको व्यथा बोकेर चौध भुवनमा भौँतारिएर हिँडिरेका छन्, आफ्ना प्यारालाई खोज्दै ।” (पृ. ४९)

माथिको साक्ष्यबाट एउटा युद्ध र द्वन्द्वबाट सिर्जना भएको स्व अभिघातको अभिव्यक्ति हो । युद्धले नारीलाई कतिसम्म अभिघातीत बनाएको छ भन्ने कुरालाई मोदिआइन उपन्यासमा देखाइएको छ । नारी मरेतुल्य भएकी छ । ऊ आफूलाई जीवित सम्भनसम्म सक्तिन । जहाँ पतिको मृत्यु भयो । त्यहि आफू पनि मृत भएको महशुस गर्दछे । ऊ जीवित शरीरलाई मानवदेह विसर्जित भएको सम्झन्छे । ऊ आफू मात्र हैन सम्पूर्ण हस्तिनापुरका महिलाहरूको एउटा चिहान भएको सम्झन्छे ।

कसरी युद्ध र द्वन्द्वका घटनालाई स्व अभिघातको निर्माण गर्ने गरेको हुन्छ भन्ने कुरालाई मोदिआइन उपन्यासमा देखाइएको छ । स्व अभिघातबाट अभिघातीत पात्रको संयोजन मोदिआइन उपन्यासमा उल्लेख्य गरेको पाइन्छ । त्यसले उपन्यासलाई अभिघातको परिपूर्ण पार्न सहयोग गरेको पाइन्छ । पतिको मृत्यु पछि आफू पनि देहत्याग गर्न तयार रहेको नारीले धम्की दिनु स्व-अभिघातको परिणाम हो । आफूलाई रोक लगाएपछि आफैँलाई पीडित बनाउने कुरा गर्नु आफैँलाई चोट दिनु नै स्व-अभिघात हो ।

३.२.५ दीर्घकालीन वा पुरानो घटनका आधारमा अभिघात

लामो समयसम्म रही रहने अभिघात नै दीर्घकालीन अभिघात हो । दीर्घकालीन अभिघातले व्यक्तिलाई नराम्ररी असर गर्दछ । व्यक्ति जीवनभरि सोही घटनालाई दोहोर्‍याएर अभिघाती हुन्छ । त्यो नै दीर्घकालीन अभिघात हो । दीर्घकालीन अभिघातलाई पुरानो अभिघात पनि भनिन्छ । यस्तो अभिघातले व्यक्तिलाई उसको सम्पूर्ण कार्यमा प्रभाव वा असर परेको हुन्छ । उनीहरूको व्यवहार बुझ्नका लागि निकै गाह्रो पर्दछ । यसलाई तलको साक्ष्यले अझ प्रष्ट पार्ने काम गर्दछ ।

“... ऊ भन्दै थी- “एकादेशमा धेरै-धेरै धे रै पहिले भारतवर्षमा हस्तिनापुर भन्ने एउटा ठूलो राज्यको राजधानी थियो । त्यहाँका राजा धृतराष्ट्र भन्ने बुढा अन्धा थिए । अन्धा भएकोले गद्दीमा बस्न पाएनन् । राजा हुनका लागि उनका छोरा र भतिजाहरूमा कलह हुन थाल्यो ... ।” (पृ. ४९) ।

माथिको साक्ष्यले धेरै पहिलेको कुरालाई सम्झाउन लागेको छ । जसले मान्छेलाई अहिले पनि अभिघातीत बनाउँछ । जसले मान्छेलाई अहिले पनि पीडा बोध गराउँछ । त्रास र भयको सृजना गर्दछ । त्यहि घटनालाई मोदिआइन उपन्यासमा मुख्य विषयवस्तु बनाइएको । ती पहिला भएका घटनाको समुच्च रूप नै मोदिआइन उपन्यासको कथावस्तु हो । त्यसैले मोदिआइन उपन्यासलाई दीर्घकालीन वा पुरानो अभिघातको एउटा नमूना उपन्यासको रूपमा लिन पनि सकिन्छ ।

दीर्घकालीन अभिघातबाट पीडित व्यक्तिले आफ्नो राम्रो ख्याल गर्न सक्दैनन् । ऊ आफन्तजनसँगको व्यवहारमा ‘असामान्य’ रूपमा देखा पर्दछ । व्यक्ति ती घटनाबाट विरामी वा उदासी हुन्छ । त्यही कुरालाई मोदिआइन उपन्यासले प्रमाणित गरिदिएको छ । पुरानो अभिघातलाई कारुणिक रूपमा उपन्यासमा देखाइएको छ । जसले उपन्यासलाई अभिघातपूर्ण उपन्यासका रूपमा चिनाउन सकिने एउटा बलियो आधार खडा गरेको छ ।

३.२.६ तीव्र अभिघात (Acute Trauma)

तीव्र अभिघातलाई जीवन बदल्ने अभिघात भनिन्छ । जीवन बदल्ने एक प्रमुख अभिघात तीव्र अभिघात नै हो । मानिसको जीवनमा जुन दुर्घटनाले आमूल परिवर्तन ल्याइदिन्छ भने त्यस्तो अभिघातलाई तीव्र अभिघात भनिन्छ । यस्तो अभिघातको रूपमा मोदिआइन उपन्यासमा उल्लेख भएको निम्न साक्ष्यले प्रष्ट पार्दछ ।

अर्जुनलाई मानवअवस्थाबाट विचलित नभएको देखेर कृष्ण भन्दै गए । निष्पन्द आकाशमा उनको गम्भीर वाणी तरङ्गित हुँदै गयो, टाढा पर्वतको उच्चतम शिखरभन्दा पनि माथिबाट बोलिएको जस्तो ध्वनि मेरो कानमा परिरह्यो । कृष्ण भन्दै गए- “म परमब्रह्मा परमेश्वर हुँ । ममाथि पूर्ण विश्वास र आस्था राख । म जे भन्छु गर । म आदर्श हुँ तिम्रो, म तिम्रो प्रार्थनाको हेतु हुँ, म तिम्रो लक्ष्य हुँ ।” (पृ. ३९)

विचरो एउटा क्षुद्र मानव देवताको रुद्र तेजको अगाडि कतिबेर अड्न सक्थ्यो ? अर्जुनको मनवआग्रह खुकुलो पर्दै गयो, तिनबाट विस्तारविस्तार मानवता निस्कदै गयो र त्यसरी खाली भएको ठाउँमा उनमा दैवत्व भरिदै गयो अन्तमा कृष्णले मुख बाएर अर्जुनलाई आफ्नो इश्वरीय प्रमाण प्रदर्शित गरे आफ्नो विराट रूप देखाएर । (पृ. ३९)

अनि अर्जुन मानव रहेनन् । एकदम इश्वरारुढ यन्त्र भए उनी । देवता चढ्यो उनमा । उनको वलिष्ट भुजा काँप्यो, फ्याँकेको गाण्डीव उनले टिपे र त्यसमा प्रत्यञ्चा चढाए । अट्ठार अध्याय गीता श्रवण गरिसकेपछि मानव रहँदैन, त्यो ईश्वरारुढ व्यक्ति हुन्छ र तसर्थ अतुल शक्तिबाट विद्युन्मय । (पृ. ३९)

माथिका साक्ष्यले मोदिआइन उपन्यासका पात्र अर्जुनमा तिब्र र छोटो अभिघातको सृजना भएको देखिन्छ । जसले उसलाई युद्धप्रति धकेलेको मात्र छैन उसको सम्पूर्ण शक्ति युद्धलाई कसरी जित्न सकिन्छ भन्ने अवस्थामा पुर्‍याएको छ । एकछिन अगाडि युद्ध गर्नु हुन्न, गुरुसँगको युद्ध पाप सम्झने अर्जुन कृष्णका अगाडि गले र युद्धको निम्ति तयार भए । घमासान युद्धका निम्ति उनले गाण्डीव उठाए ।

यसरी कुनै व्यक्तिमा एकैछिनमा आउने परिवर्तनबाट सृजना भएको अभिघातलाई तिब्र/छोटो अभिघातको रूपमा लिने गरिन्छ । त्यसैलाई मोदिआइन उपन्यासमा प्रष्ट पार्ने काम भएको छ । यसरी अभिघातको एक प्रकार तिब्र वा छोटो हुने अभिघातको प्रयोग पनि मोदिआइन उपन्यासमा सफल रूपमा गरेको देखिन्छ ।

३.२.७ समतुल्यता/सन्निकटताद्वारा हुने अभिघात (Trauma by Proxy)

कुनै पनि मानिस कसैसँग नजिक छ, जसलाई नकारात्मक असर परिरहेको छ भने त्यो व्यक्ति अभिघातग्रस्त हुन्छ । कुनै व्यक्तिले कुनै वस्तुलाई नराम्रो रूपमा ग्रहण गर्दछ र फेरि उक्त वस्तुलाई सम्झँदा वा उक्त वस्तु जस्ता अन्य वस्तु सम्झँदा वा देख्दा हुने अभिघात नै समतुल्यताद्वारा हुने अभिघात हो । मोदिआइन उपन्यासको कथावस्तुलाई निम्न साक्ष्यका साथ प्रष्ट पार्न सकिन्छ:

...“पौडिन जान्दछु भन्ने घमण्ड तलाउ, वापी रह दहसामु नगर्नु । देवता बसेका हुन्छन् इनमा र गर्वका बोली सुने भने मन पराउँदैनन् । यै हडाहा तलाउमा कति मै हुँ भन्ने...” (पृ. ८)

तटमा पुगेर लुगा फुकाल्न लाग्दा मलाई मोदिआइनको चेतावनीको सम्झना भयो । उसले यस कुराको पनि इशारा गरेकी थि कि धेरै मानिसहरू डुवेर मरेका छन्, पौडिन सिपलु पनि । उसले यसमा निवास गर्ने देवताको पनि चेतावनी दिएकी थि । मै पनि यो विरानो ठाउँमा मोदिआइनको सल्लाह मानेर किनारैमा बसेर न्वहाउन उचित ठानें । (पृ. ९)

माथिका साक्ष्यले हडाहा पोखरीले बनाएको आघातलाई व्यक्त गरिएको छ । बाहिरबाट देख्दा सानो जस्तो देखिए पनि त्यो गहिरो पोखरी छ । गहिरो मात्र हैन त्यहाँ देवताको बास भएको हुँदा जस्तै मै हुँ भन्नेलाई पनि यसले गायब बनाएको हुँदा त्यसबाट त्यहाँ वरपर बस्ने सबै अभिघातीत भएका छन् । नयाँ मान्छे आउने वित्तिकै त्यस तर्फ सचेत गराउँदछन् । त्यही भएर मोदिआइनले उपन्यासको पात्र म लाई परबाट मुख धुन सल्लाह दिएकी छन् । त्यति मात्र हैन यदि म पौडी खेल्न जान्दछु भनेर घमण्ड गर्ने हो भने कस्ता कस्तालाई गायब बनाएको घटनाद्वारा चेतावनी दिएकी छन् । म पात्र पनि त्यहि चेतावनीलाई आत्मसाथ गर्दै परबाट अलग्ग मुख धोएर फर्किएको छ ।

हडाहा पोखरीलाई सन्निकटतामा राखेर मोदिआइन अभिघातीत भएकी छ भने म पात्रलाई पनि अभिघातीत बनाएको छ मोदिआइनका कुराले । यसरी भएको अभिघातलाई समतुल्यता /सन्निकटताका आधारमा भएको अभिघातका रूपमा लिने गरिन्छ ।

३.२.८ भावनात्मक अभिघात (Emotional Trauma)

धेरै मानिसहरू आफ्नो जीवनमा केही घटनापछि भावनात्मक अभिघातको महसुस गर्दछन् । भावनात्मक घटना महत्वपूर्ण व्यक्ति वा वस्तु छुट्नु हो वा केही चिज गुमाउनु भावनात्मक अभिघातको कारण बन्दछ । अभिघातको बेला भावनात्मक तनाव हुन्छ, जसले स्नायु प्रणालीमा प्रभाव पार्दछ र केही वस्तुसँग प्रतिरोध वा मूकावला गर्न नसक्ने हुन्छ । निरीह प्राणी जस्तै बन्दछ । भावनात्मक अभिघातलाई संगेगात्मक अभिघात पनि भनिन्छ । संवेगात्मक अभिघातको कारणहरू दुःख, एक्लोपन, गम्भीर अपमान, शारीरिक शोषण, भावनात्मक दुरुपयोग र जीवन खतरामा पार्ने दुर्घटना हुन् । आफूले सोच्दै नसोचेको व्यक्तिबाट विछोडिनु, एक्लिनु, मृत्यु हुनु, सम्बन्ध टुट्नु जस्ता कारणले मानिसको संवेगमा समेत प्रभाव पार्दछ । यसले गर्दा मानिसमा एकोहोरिने प्रवृत्ति, स्मरण शक्तिमा ह्रास, तनाव तथा उदासी भावनाको विकास हुन्छ ।

गम्भीर अपमानको कारणबाट पनि भावनात्मक तनाव र चिन्ता पैदा हुन्छ । यसलाई मोदिआइन उपन्यासको कथावस्तुको सापेक्षतामा यसरी हेर्न सकिन्छ:

मसँग मेरा प्राणधार विदा भएर जानेवित्तिकै मेरो जीवनबाट तमाम रस लुकेर गयो । मलाई चारैतिर अध्याँयो लाग्यो, छटपटिँदै कहिले यता कहिले उता भौतारिँदै हिड्न थालें । त्यस समयमा कसले कसलाई सान्त्वना दिन सक्थ्यो र ! सबै एकनाससँग पीडित थिए, सबैले आफ्ना आफ्ना परमप्रिय पुरुषहरूलाई रणमा विदा गरिसकेका थिए । सबैको हृदयमा आफ्नो एकान्तको पीडा क्रन्दन मात्र थियो । म कहिले सासूकहाँ पुग्थें । ती बुढी नारी टोलाएर हेरी मात्र रहन्थिन् मलाई उनको आँखामा अभै दुईटा पुत्रको चित्र नाचिरहेको हुँदो हो । गाउँका सखी सहेलीहरू पनि म जस्तै वेदनामा छटपटिएर भौतारिरहेका थिए, सबैले आफ्ना प्राणप्यारा ... त्यहाँ कसलाई कसले सान्त्वनाको शब्द भन्न सक्थ्यो । (पृ. ३३)

म त चेतनाशून्य थिएँ । घुँडा टेकेर चिउँडोलाई हत्केलामा थामेर नर्कको वाफमा टलपल गरेको कुनै दृश्यजस्तो अस्पष्ट कुरुक्षेत्रलाई एकटकले हेरिरहेकी थिएँ । त्यहीं कहीं एउटा अश्वारोही

पनि छ जे मेरो हृदयको टुकडा हो । हे परमात्मा, रच्छे गर त्यसको, रच्छे गर, रच्छे गर । (पृ. ३५-३६)

माथिका साक्ष्यले भावनात्मक आघातको अवस्थालाई देखाइएको छ । व्यक्तिलाई आइपर्ने संकट र त्यसले निम्त्याउने एउटा संवेगको एउटा नमूनाका रूपमा माथिको साक्ष्यलाई लिन सकिन्छ । मान्छे कसरी अभिघातीत हुन्छ । कसरी भावनामा वगने गर्दछ । भावनात्मक असरले मान्छेलाई कुल हालतमा पुऱ्याउँछ भन्ने कुरालाई देखाइएको छ । आफू नै मरेको भान मान्छेमा हुन्छ । एक्कोहोरो बनाउने काम भावनात्मक अभिघातले गर्दछ । संवेगात्मक अभिघातले गर्दछ । अभिघातले व्यक्तिलाई म कहाँ छु, के गर्दै छु भन्ने नै थाहा हुन्न । वेदनाले मान्छेलाई छटपटी बनाउँछ । कतै गए पनि शान्ति र सुख पाइन्न । जता गयो त्यही घटनालाई सम्झन्छ र मान्छे अभिघातीत हुन्छ । व्यक्तिलाई अभिघातीत बनाउँछ ।

माथिका साक्ष्यहरूलाई अध्ययन गर्दा मोदिआइन उपन्यासलाई एउटा सफल भावनात्मक अभिघातको अभिघव्यक्ति भएको उपन्यासका रूपमा लिन सकिन्छ । संवेगात्मक अभिघातले भरिएको उपन्यासका रूपमा मोदिआइन उपन्यासलाई लिन सकिन्छ । व्यक्तिले जब भावनात्मक

अभिघातको महसुस गर्दछ, तब उसको मस्तिष्क समेत परिवर्तन हुन्छ । मस्तिष्कको कामलाई प्रभावित पार्दछ । यसरी व्यक्तिलाई भावनात्मक अभिघातले चिन्ता दिनु, भयको वातावरण सृजना गर्नु, निराशा बनाउनु, ध्यान एकत्रित गर्न नसक्ने बनाउनु, स्मरणशक्ति घट्नु आदि जस्ता व्यवहार देखाउने हुँदा भावनात्मक अभिघातले ग्रस्त व्यक्तिले आत्महत्याको प्रयास गर्ने गर्दछन् । यसरी एउटा व्यक्तिको जीवनको सम्पूर्ण उर्जालाई नष्ट गर्ने काम भावनात्मक वा संवेगात्मक अभिघातले गर्ने गर्दछ ।

३.२.९ झड्का अभिघात (Shock trauma)

व्यक्तिमा दर्दनाक घटनाबाट हुने आघात जसले उसलाई एक्कासी झड्का दिने गर्दछ । त्यसलाई झड्का अभिघात भनिन्छ । एकदम दर्दनाक घटनाबाट मानिसको मनमा एक्कासी हुने आघात नै झड्का अभिघात हो । यो अभिघात केही कुरालाई गहिरो रूपमा सोच्दा हुन्छ । यस अभिघातको साक्ष्यको रूपमा मोदिआइन उपन्यासको कथावस्तुमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

यस्तै आनन्दको समयमा एक दिन धेरै रात वितेपछि थाकेको अनुहार लिएर मेरा दुलाहा आए । मैले आशङ्का सोधेँ- “के खबर छ प्राणनाथ ?” (पृ. २८)

उनले भने-“राजा दुर्योधनले विराटराजाको दूतलाई एकदम तिरस्कार गरेर फर्काइदिए ।” (पृ. २८)

त्यसपछि हाम्रा दिन दुश्चिन्तामा कट्न थाले । रात्रिको प्रणयमा खिन्नताको अनुभव हुन थाल्यो र दिउँसोका घडी उदासिनले भरिएका । मेरो मात्रै त्यस्तो अवस्था भएको होइन, हामी सबै नारीको एकै किसिमको अवस्था थियो ...। (पृ. २८)

माथिका साक्ष्यले हस्तिनापुर र इन्द्रप्रस्थ राज्यमा हुन लागेको तत्कालिन अवस्थाका घटनाहरूलाई देखाइएको छ । जसले सबैलाई झड्का दिएको छ । आघात बनाएको छ । प्रत्येक घटनाले उनीहरूलाई दुखित बनाएको छ । दर्दनाक घटनाको पूर्व सूचना दिएको छ, यसले सबैलाई अभिघातीत बनाएको छ । इन्द्रप्रस्थ र हस्तिनापुरमा युद्धको भयाभव डर छ, त्रास छ । यसले सबैलाई घायल बनाएको छ । हिजोसम्म शान्तिसाथ जीवन बिताएका नागरिकहरू आज एक्कासी डर त्रासको भूमरीमा परेका छन् । अब भोलि के हुने हो सबैलाई चिन्ताको विषय

बनेको छ । सबै घायल भएका छन् । अभिघातीत भएका छन् । जसले जीवनलाई कष्टकर बनाएको छ ।

यसरी शान्तिपूर्ण वातावरणमा चलिरहेको जीवनका क्षणहरू एक्कासी घायल भएका छन् । सबैतिर त्रास र डरको भूमरीले सताएको छ । दर्दनाक पीडा भड्का अभिघातको अर्को रूप भएकोले मोदिआइन उपन्यासमा यो अभिघातले पनि पात्रहरू सताइएवका छन् । व्यक्तिमा अचानक आघातको महसुस हुने अभिघात नै भड्का अभिघात हो । भड्का अभिघात मानिसमा अचानक हुने गर्दछ । कुनै सहनै नसकिने दूर्घटना वा प्रियवस्तुको वियोगको खबरले मानिसलाई भड्का दिन्छ त्यसलाई भड्का अभिघात भनिन्छ । यस्तो आघातले मानिस बेहोस हुन सक्दछ । कोही कोही त होसमा आउन पनि सक्दैनन् भने कोही लामो समयपछि होसमा आउँछन् । स्नायु प्रणालीमा दर्दनाक घटना वा खबरले धक्का दिएपछि मानिसको स्नायुले काम गर्दैन र मानिस अचेत हुन्छ, । यस्तै प्रकारका अभिघातहरूको एकत्रित रूप नै मोदिआइन उपन्यास हो ।

३.२.१० सम्बन्धपरक अभिघात (Relatioanal Trauma)

सम्बन्धमा असर पऱ्यो भने त्यसले मानिसमा सम्बन्धपरक अभिघात उत्पन्न गराउँदछ । कोही कसैले अन्य व्यक्तिबाट खतराको अनुभव गर्दछ किनकि उनीहरू माथि हिंसा र उनीहरूको अधिकारमाथि अवरोध गर्दा सम्बन्धमा विचार गर्नु पर्ने स्थिति आउँछ । त्यो नै सम्बन्धपरक अभिघात हो । कसैमाथि विश्वास गर्दा विश्वासघात भयो भने त्यसले पनि सम्बन्धपरक अभिघात निम्त्याउँछ । यस्तै प्रकारको अभिघात मोदिआइन उपन्यासका निम्न साक्ष्यहरूबाट प्रष्ट हुन्छ :

“एक दिन दुर्योधनले ठूलोजुवाको आयोजना गरेर युधिष्ठिरलाई निम्ता पठाए । तिनताका द्यूत क्षात्रधर्म अधिनको मर्यादापूर्ण मनोरञ्जन मानिन्ज्यो । युधिष्ठिर लावालस्कर लिएर हस्तिनापुर आए । दुर्योधनले ढोकासम्म आएर उनको स्वागत-सत्कार गर्‍यो ।” (पृ. २२)

भन्छन्, दुर्योधनको मामा शकुनिले जाल गरेर प्रत्येक बाजीमा युधिष्ठिरलाई हराउँदै गए रे । जुवाको नशा चढेको युधिष्ठिर किन मान्थे, एक-एक गरेर उनले दाउमा मुद्रा राखे, फेरि, मणि-माणिक्यादिहरू, अनि यावत् चल सम्पत्ति । पछि जुवा रन्किदै जाँदाराजपाट राख्दै हार्दै गए । अन्तमा पागल भएर आफ्नी पत्नी द्रौपदीलाई पनि दाउमा राखे । “मारा” भन्ने तुमुल स्वरले द्यूत-स्थल कम्पित गर्दै कौरवहरूले द्रौपदीलाई जितेको थिए र भन्छन्, आफ्नो इवी साध्यन

रजस्वला भएकी द्रौपदीलाई सारा सभा-सभाको मध्यमा निर्वस्त्र पारे रे दुःशासनले, जो दुर्योधनका एउटा दुस्साहसी भाइ थिए ।”

माथिको साक्ष्यले सम्बन्धपरक अभिघातलाई दर्शाउँदछ । यसले दाजु र भाइ विचको सम्बन्धमा भएको घातलाई देखाएको छ । पाण्डवपक्षका युधिष्ठिरले कौरव पक्षका दुर्योधनले गरेको निम्तोलाई सहर्ष स्वीकारी विश्वासमा रमाइलो गर्ने मनसायले हस्तिनापुर आएका थिए तर दुर्योधन शकुनिको जाल भेल अनुसार चलेको र इवी साधनका लागि आयोजना गरिएको जुवा खाललाई सोहि अनुरूप चलाई सबै श्री सम्पत्ति एकलौटी पार्न सफल भएको देखिन्छ । त्यसमा पाण्डवपक्षहरू अभिघातीत भएका छन् । त्यतिमात्र हैन द्रौपदीलाई गरेको अपमानजनक व्यवहारले भ्रन मर्माहत बनाएको छ युधिष्ठिर पक्षलाई । एउटा पारिवारिक सम्बन्धमा रहेको परिवारमा भएको यस्तो खालको परिघटनाले सम्बन्धपरक अभिघातलाई निम्त्याएको छ । जसले एउटा पारिवारिक सम्बन्धमा दरार उत्पन्न गराएको छ । एउटा महिला माथि गरेको अन्यायपूर्ण व्यवहारले उनीहरूको पहिलाको इवीलाई साधने काम भएको हो भन्ने स्पष्ट बुझ्न सकिन्छ । जसले दुवै पक्षलाई अभिघातीत बनाएको छ ।

यसरी बदमाशीपूर्ण, डकैती तरिकाले, शारीरिक वा यौन उत्पीडनका घटनाहरूलाई माध्यम बनाएर परिवारको दुरुपयोग गरिएको हुँदा यस किसिमको अभिघातलाई सम्बन्धपरक अभिघातका रूपमा लिइएको हो । यसबाट परिवार परिवारबीचको सम्बन्धमाथि नै प्रश्नचिन्ह खडा गराएको छ । पाण्डवपक्षलाई आफ्नै भाइभारदारबाट आघात परेको छ कौरव र पाण्डवपक्षबीचको सम्बन्ध माथि प्रश्न खडा भई उनीहरूको सम्बन्धलाई नै भताभुतुङ्ग पार्ने काम माथिको साक्ष्यहरूले गरेका छन् । यी माथिका साक्ष्यलाई आधारमान्दा मोदिआइन उपन्यासलाई सफल सम्बन्धपरक उपन्यासको नमूनाका रूपमा लिन सकिन्छ ।

३.२.११ अपराधिक हिंसात्मक अभिघात (Criminal violence)

वैयक्तिक घटनाहरू जस्तै चोरी, डकैती र हत्या आदिले व्यक्तिलाई पीडित बनाउँदछ । अपराधिक हमलामा तिनीहरूको सामानको निगरानी गर्ने कमी हुन्छ । उसले आफ्नो शरीर जोगाउनतिर लाग्दछ । सामानको खासै ख्याल गर्दैन । यसले मानिसमा पुनः अपराधिक हिंसाको

सिकार बनाउँदछ । अतः यो अभिघातले मानिसलाई अभिघातित बनाउँछ । यसको साक्ष्य मोदिआइन उपन्यासमा यसरी व्यक्त भएको छ ।

“अचानक रणक्षेत्रमा निस्तब्धता भङ्ग भयो, शङ्ख र भेरीको निधान र सैनिकहरूको हुङ्कारले कुरुक्षेत्र कम्पित भयो । चारै दिशाबाट प्रबल वेगसँग वायु बग्न थाल्यो । आकाशमा घनगर्जन भयो । उन्मत्त भएका, देवीशक्ति सम्पन्न अर्जुनको गण्डीव टङ्कारका साथ युद्ध जुध्यो, दुवै सेना समरमा सिस्सिए... ।” (पृ. ३९-४०)

माथिको साक्ष्यले व्यक्ति हत्याले कसरी आतंकीत र अभिघातीत बनाउँछ भन्ने देखिएको छ । त्यहाँ दुवै तिरका सेनाहरू एकले अर्काको हत्याका लागि तयार भएको देखिन्छ । जसरी हुन्छ एकले अर्कोलाई सिध्याउने खेल चलेको छ । त्यसबाट व्यक्तिलाई पुग्ने क्षतिको कसैलाई मतलब छैन । युद्ध गर्न कुनैलाई कुनै पक्षले संरक्षण गरेको देखिन्छ । सबै युद्धका लागि तयार छन् । सबै आफ्नो आफ्नो ज्यान जोगान मात्र लागेका छन् । यसरी हुने अभिघातलाई अपराधिक हिंसात्मक अभिघात भनिन्छ ।

३.२.१२ जटिल अभिघात (Complex Trauma)

विशेषतः अन्तर्सम्बन्धित हिंसाको असर र बाल्यकालमा भोगेको दुराचारको गम्भीर प्रभाव अनि वयस्क अवस्थामा मानसिक स्वास्थ्यमा गम्भीर चुनौति आदिले जटिल अभिघात निम्त्याउँदछ । जटिल अभिघात निम्त्याउँदछ । यो अभिघात बारम्बार दोहोरिरहने, लामो समयपछि पुनः देखिने वा समयसँगै बढ्दै जाने एक प्रकारको अभिघात हो । परिवारका सन्दर्भमा एउटा उपयुक्त उदाहरणमा परिवारका सदस्यहरूको शारीरिक वा यौन हिंसा गर्नु हो । यस्तो पारिवारिक हिंसाले एक जटिल अभिघात निम्त्याउँदछ । यस अभिघातको विकास युद्धको परिणामस्वरूप, कैद, उन्मूलन र मानव तस्करी आदिको कारणबाट पनि हुने गर्दछ । यो अभिघात भनेको पुरानो बिरामीपन वा चोटको कारणबाट निष्पन्न हुन्छ । यस्तो अभिघात भएको मान्छेमा भावनात्मक संयम नरहने, चाडै रिसाउने अनि स्वयम्लाई पीडित बनाउनतिर लागेको हुन्छ । यसको उदाहरण तलको साक्ष्यलाई लिन सकिन्छ ।

म विधवा भएँ र मजस्तै लाखौं नारी वैधव्यका शिकार भए । विधवा मरिसकेकी नारी हो, जसको देह कालान्तरमा ढलेर समाप्त हुन्छ । कुरुक्षेत्रको त्यो शव पर्वतमा कहीं मेरो पतिको मृत्र शरीर पनि हुँदो, जहाँ मजस्तै अरु विधवा नारीका पतिहरूका शरीर थिए,

जसलाई स्यालहरू, कुरहरू तान्दै, लुछ्दै, धिच्याउँदै टाढा-टाढा पुर्‍याइरहन्थे, जसलाई चील, गिद्धहरू आकाशमा उडाएर उत्तर भारतको विभिन्न ठाउँमा छिरिरहेका थिए । ती सबै लाश हाम्रा प्रेमी-हाम्रा पतिका लाश थिए, हामी विधवाका । (पृ. ४०-४१)

माथिको साक्ष्यबाट एउटा वयस्क मान्छेमा परेको अभिघातलाई उपन्यासले देखाएको छ । व्यक्तिको उमेर अनुसार उसलाई पर्ने प्रभावलाई देखाएको छ । वयस्क उमेरमा उसको श्रीमान् युद्धमा मरेको छ । उसका यैवनका आवश्यकता देखि अन्य आवश्यक व्यवस्थापन हुनबाट ऊ बञ्चित भएको माथिको साक्ष्यले देखाएको छ । यसरी हेर्दा एउटा युद्ध, भगडाले व्यक्तिको जीवनमा पार्ने प्रभावलाई उपन्यासले अति सुन्दर तवरले देखाएको छ । यतिसम्मकी व्यक्तिको प्रभावलाई उपन्यासले आफ्नो विषय बनाई व्यक्तिलाई अभिघातलाई प्रमुखताका साथ देखाएको हुँदा यस उपन्यासलाई जटिल अभिघातको एउटा उत्तम कृतिका रूपमा प्रमाणित गरेको छ ।

३.२.१३ सामूहिक अभिघात (Mass Trauma)

धेरै मानिसलाई एकैचोटि हिंसाको सिकार बनाइ गरिने आक्रमण नै सामूहिक अभिघात हो । यो आतङ्कवादी हमला अन्तर्गत पर्दछ । सुनियोजित तरिकाले मानिसलाई हिंसात्मक सिकार बनाउनु र मानिसहरूलाई आघातको अधि पुर्‍याउनु भनेको जातीय हमला वा अतर्राष्ट्रिय हिंसाको कारणले हो । सामूहिक वा धेरै जनाको सामु आततायी हमला गरी मानिको निर्मम हत्या गर्नु भनेको आतङ्ककारी हमला हो । यसले मानिसहरूमा आघातको सिर्जना गर्दछ । बाँचेकाहरू सबैलाई त्यही आतङ्ककारी हमलाले चोट पुर्‍याउँदछ । यस्तो चोट वा आघात धेरै मानिसहरूमा देखा पर्दछ । समूहमा देखा पर्ने अभिघात सामूहिक अभिघात हो । यसलाई पुष्टी गर्न तलको साक्ष्यले स्पष्ट पारेको छ ।

“कुरुक्षेत्र लाखौं मृत शरीरले पाटियो । त्यसपछि कुरुक्षेत्र श्वान, शृङ्गाल, गुद्ध तथा अरू मांसभक्षी पशुपक्षीहरूको अमङ्गलकारी क्रीडा र रवले मुखरित भइरह्यो दुर्गन्धले भरियो । म विधवा भएँ र मजस्तै लाखौं नारी वैधव्यका शिकार भए ।” (पृ. ४०)

माथिको साक्ष्यले एउटा युद्ध वा आक्रमणले समाजलाई पारेको अभिघातकालाई देखाएको छ । परिवार परिवार, व्यक्ति व्यक्तिलाई परेको अभिघातलाई प्रष्ट्याएको छ । त्यसबाट उत्पन्न परिस्थितिको समेतलाई देखाएको छ । समाजमा रहेका हरेक व्यक्तिले पाएको दुःख कष्टलाई

देखाएको छ । सामाजिक दुःखलाई वातावरणिय अनुकुलनलाई पनि त्यस्ता घटनाले असर गर्ने गरेको समेत प्रष्ट हुन्छ ।

यसरी सामूहिक अभिघातको सिकार मान्छे युद्धबाट हुन्छ । समूह समूहको स्वार्थका कारण सम्पूर्ण समाज वा व्यक्तिलाई पर्ने गर्दछ । सामूहिक अभिघातलाई मोदिआइन उपन्यासमा देखाइएको छ । उपन्यासको विषयवस्तु नै समूहिक स्वार्थलाई बनाइएको हुँदा सामूहिक अभिघातको राम्रो प्रस्तुती उपन्यासमा पाइन्छ ।

३.२.१४ वैयक्तिक अभिघात (Personal loss)

व्यक्तिको वैयक्तिक व्यक्तित्वमा आघात वा चोट पर्नु भनेको वैयक्तिक अभिघात हो । यो निजी हुन्छ । जब व्यक्तित्व विस्तारै घट्दै जान्छ त्यसले व्यक्तिमा अभिघातको सिर्जना गर्दछ । वैयक्तिक अभिघातले उसको जीवनमा मुख्य भूमिकामा प्रभाव पार्दछ । यस्तो अभिघातले मानिसको रोजगारी, कुनै पनि प्रकारको पारिवारिक जीवन वा वातावरण आदिले प्रभाव पार्दछ । यस्तै अभिघातका घटनाहरू मोदिआइन उपन्यासमा यत्रतत्र भेटिएका छन् जसलाई तलको साक्ष्यले पनि प्रष्ट पारेको छः

जङ्गलैको छेउमा हाम्रो गाउँ थियो- क्षत्रियहरूको एउटा सानो गाउँ । सबै परिवारहरूको मुख्य पेशा खेती थियो, तर घरमा दाजुभाइ छन् भने, सैनिक सेवामा जागिर खान भनेर धेरै हस्तिनापुर जान्थे । हाम्रो घरको खेतीको आयस्था सानो थियो, त्यसो हुनाले मेरो दुलहाले पल्टनमा जागिर खानु परेको थियो र उनले आफ्नो योग्यताले सेनामा राम्रो पदोन्नती गर्दै आएका थिए । उनी दिनभरि हस्तिनापुरैमा रहन्थे र रात परेपछि घोडा दौडाउँदै घर आइपुग्थे । (पृ. २६-२७)

“तर, हाम्रो आशा परालको आगोजस्तो एकछिन बलेर निभेर गयो । त्यस रात जब मेरा पतिदेव घर फर्केर आए उनलाई देखेवित्तिकै मेरो हृदयले बुझ्यो यो हाम्रो शायद अन्तिम रात हो । मैले केही बोल्ने साहस गरिनँ । उनले पनि केही बोलेनन् । रातभरि छाती छाती टाँसेर हामीले वितायौँ । भोलिपल्ट जाने बखतमा मात्र उनले बोले- “प्यारी, विदा ।” (पृ.३२)

माथिका साक्ष्यले एउटा क्षत्रिय परिवारका लागि परिवार पालन पोषण गर्न सैनिकको जागिर खानु परेको थियो भन्ने देखिन्छ । शाहस र आँटले भरिएको सैनिक पदोन्तीको अवसर

पाउँछ । तर, सैनिक जागिर त्यस्तै भनौ या के पहिलो दिन खुसिको खबर लिएर आउने प्राणनाथ भोलिपल्ट निराशका कुरा लिएर आउँछन् त्यसबाट परिवारका सबैलाई आघातीत बनाउँछ । जीवनको घोरटोमा ठूलो पहाड आएर छेकेको अनुभूति हुन्छ । सबै चिन्तित हुन्छन् । अभिघातीत हुन्छन् । भोलिका दिनहरूलाई सम्झेर सबै बोल्न नसक्ने अवस्थामा पुग्दछन् ।

यस्तै घटनाहरूको समुच्च रूप नै मोदिआइन उपन्यास हो । यस उपन्यासमा यस्ता वैयक्तिक अभिघातका घटनाहरू धेरै छन । माथि उल्लेख गरेका घटनाहरू त खाली प्रतिनिधि घटना मात्र हुन । त्यसैले उपन्यासमा भएका घटनाहरूले परिवारलाई विस्तारै परिवर्तन गराएको छ । वैयक्तिक अभिघातले अन्ततः मानिसको मृत्यु गराउने, पारपाचुके गर्ने वा एकलै जीवन विताउन बाध्य बनाउने हुँदा माथिका घटनाहरूले पनि त्यसैलाई प्रष्ट पार्दछ । वैयक्तिक अभिघातले आफू समाज, परिवार र पति पत्नी आदिसँग रहन नसक्ने बनाउने हुँदा मोदिआइन उपन्यासमा पनि त्यहि कुरालाई देखाइएको छ ।

३.२.१५ लिङ्गगत अभिघात (Gender Trauma)

महिलामाथि हुने गरेको हिंसा विशेष गरेर लैङ्गिक अभिघात अन्तर्गत पर्दछ । महिलामाथि यौन हिंसा, श्रम शोषण, दुर्व्यवहार आदि हुने गरेको पाइन्छ । त्यसले पनि अभिघातलाई इङ्गित गर्दछ । यस्तो अभिघात लिङ्गगत अभिघात हो । यसलाई मोदिआइन उपन्यासको कथावस्तुमा उल्लेख भएको निम्न साक्ष्यले स्पष्ट पार्दछ:

भन्छन्, दुर्योधनको मामा शकुनिले जाल गरेर प्रत्येक बाजीमा युधिष्ठिरलाई हराउँदै गए रे । जुवाको नशा चढेको युधिष्ठिर किन मान्थे, एक-एक गरेर उनले दाउमा मुद्रा राखे, फेरि, मणि-माणिक्यादिहरू, अनि यावत् चल सम्पत्ति । पछि जुवा रन्किदै जाँदाराजपाट राख्दै हाँदै गए । अन्तमा पागल भएर आफ्नी पत्नी द्रौपदीलाई पनि दाउमा राखे । “मारा” भन्ने तुमुल स्वरले झूत-स्थल कम्पित गर्दै कौरवहरूले द्रौपदीलाई जितेका थिए र भन्छन्, आफ्नो इवी साध्यन रजस्वला भएकी द्रौपदीलाई सारा सभा-सभाको मध्यमा निर्वस्त्र पारे रे दुःशासनले, जो दुर्योधनका एउटा दुस्साहसी भाइ थिए ।” (पृ. ३०)

माथिको साक्ष्यले एउटा महिला माथिको अभद्र व्यवहार, दुर्व्यवहारलाई देखाएको छ । जालसाभी र इवीलाई साधने माध्यमको रूपमा महिलालाई प्रयोग गरिएको देखिन्छ । कौरवहरूले रमाइलो गर्ने निहुमा पाण्डवपक्षलाई जुवाको लागि निम्दा गर्दछन् । तर मनरोञ्जन भन्दा पनि

जाल गरेर शकुनिको योजना अनुसार सबै सारा सम्पत्ति पाण्डवपक्षले हारेको देखिन्छ । हार्दै जाँदा जुवाको मातमा युधिष्ठिरले द्रौपदीलाई जुवाको खालमा हाने त्यो हात पनि कौरव पक्षमा नै भयो । त्यसलाई कौरव पक्षले इबीलाई साधन रजस्वला भएकी द्रौपदीलाई निर्वस्त्र पारेर सभा सभामा अपमानपूर्वक, घोर अन्ययापूर्ण व्यवहार प्रदर्शन गरेर घुमाए । जसले द्रौपदीलाई अभिघातीत बनायो ।

यसरी घटेको यस घटनाले दिने अभिघातलाई लिङ्गगत अभिघात भनिन्छ । लिङ्गको आधारमा हुने यस्ता घटनाले दिने अभिघातलाई लिङ्गगत अभिघात भनिन्छ ।

३.२.१७ शैक्षिक अभिघात (Educational Trauma)

शैक्षिक क्षेत्रमा देखा पर्ने अभिघात भनेको शैक्षिक अभिघात नै हो । शिक्षासँग सम्बन्धित रही विद्यार्थी वा सिकारुलाई त्यसको असर पर्दछ भने त्यो अभिघात नै शैक्षिक अभिघात हो । यसलाई मोदिआइन उपन्यासको तलको साक्ष्यले प्रष्ट पार्दछ:

अनि आर्त मानववाणी अर्जुनको कण्ठबाट केही वाष्पित स्वरमा निस्कियो-“मधुसूदन सामुन्ने उपस्थित भएका युद्धका लागि आएका यी मेरा स्वजन समुदायलाई मारेर न विजय नै चाहन्छु, न राज्य, न कुनै प्रकारको सुख ।” (पृ. ३८)

माथिको साक्ष्यले अर्जुनलाई आफ्ना मान्यजनप्रतिको आदर गुरुप्रतिको आस्थालाई देखाएको छ । अर्जुनका अनुसार यो युद्धले उनलाई विजयी बनाउन नसक्ने घोषणा गरेका छन् । उनका अनुसार मान्यजनप्रतिको हत्याले विजय कदापी हुन्न भन्ने हो । आफूलाई रणकौशलको ज्ञान दिने शिक्षकका विरुद्ध गरिने युद्धले विजय दिन्न बरु उहाँप्रतिको घोर आपत्ती हुने विचार अर्जुनको देखिन्छ । यस युद्धबाट पाइने राज्यले उनलाई सुख होइन घायल बनाउने हुँदा उनी त्यो गर्न चाहन्न् । लडाईंलाई आत्मसमर्पण गर्नु चाहन्छन् । किन भने उनका विपरितको फौजमा उनले मान्नुपर्ने मान्यजन, गुरुजनहरूको उपस्थिति भएको छ । त्यसलाई अर्जुनले ठाडै अस्विकार गर्दछन् । त्यसमा उनी अभिघातीत भएका छन् । यसरी मान्यजन वा गुरुप्रति आफूले गर्ने युद्धले निम्त्याउने अभिघातलाई शैक्षिक अभिघात भनिन्छ ।

३.२.१६ युद्ध अभिघात (War Trauma)

अभिघातको अर्को प्रकार भनेको युद्ध अभिघात हो । यो युद्धको कारणले जन्मन्छ । युद्धले मान्छेको मस्तिष्कमा दर्दनाक पीडाको छाप छोड्दछ । यसले गर्दा मानिसमा मनोवैज्ञानिक क्षति हुन्छ । यस्तो युद्ध अभिघात भएपछि मानिसमा विस्मृति, त्यो घटना बारम्बार स्मृतिमा आउने, क्रोध, चिडचिडाहट देखा पर्ने गर्दछ । लामो समयसम्म युद्धरत क्षेत्रमा काम गर्दा मानिसको दिमागमा त्यही वातावरण अमिट भएर बसेको हुन्छ । उसको मस्तिष्कमा युद्धकै कुरूप रूप बसेको हुन्छ । यसरी युद्ध मानिसलाई परिवर्तन गराउने कारण बन्न सक्दछ । यसरी युद्ध अभिघात युद्धको भयानक दृश्य देखेपछिको एक परिणामको रूपमा रहेको हुन्छ । युद्धले मानिसमा जिजीविषा बढाउँछ । मानिसलाई एकोहोरो बनाउँदछ र बिस्तारै अभिघातको सर्जिना गराउँदछ । मोदिआइन उपन्यासको कथावस्तु नै मुख्यतः युद्धका घटनाहरूको वर्णन गरिएको कथावस्तु हो । यहाँ कौरव र पाण्डवहरूको युद्धलाई देखाइएको छ । मोदिआइन उपन्यास भित्रका केही साक्ष्यहरूलाई तल दिइएको छः

अचानक रणक्षेत्रको निस्तब्धता भङ्ग भयो, शतत् र भेरीको निनाद सैनिकहरूको हुङ्गारले कुरुक्षेत्र कम्पित भयो । चारै दिशाबाट प्रवल वेगसँग वायु बग्न थाल्यो । आकाशमा घनगर्जन भयो । उन्मत्त भएका दैवीशक्ति सम्पन्न अर्जुनको गाण्डीव टङ्गारका साथ युद्ध जुध्यो, दुवै सेना समरमा मिस्सिए मानौं, दुई विशाल पर्वत पङ्क्ति सरेर अगाडि बढ्दै आकाशमा टकराउन पुगे । केवल अर्जुनमा मात्र देवता लागेको थिएन । गीताको उपदेश कृष्णले अर्जुनलाई मात्र सुनाएका थिएनन् । कुरुक्षेत्रमा एकत्रित भएका लाखौं सैनिकले गीता सुनेर आफू उन्मादमा आएको पाए । मानव यसरी नै अन्तमा ईश्वर-शक्तिको अगाडि घुँडा टेकिदिन्छ, उन्मादित भएर, एक लक्ष्यपट्टि धावित भएर ! (पृ. ३९-४०)

युद्ध जुध्यो, अठार दिनसम्म अनवरत मृत्यु यन्त्र चालित भइरह्यो कच कच कच कच, मानिसका, असंख्य मानिसका, कोम लगर्दन कच कच कच कच काटिँदै गए । तुमुल युद्धघोषका साथ प्रतिदिन सहस्रौंसहस्र योद्धा काटिन्थे । ईश्वरारुढ भएको सहस्रौं कण्ठको रणहुङ्गार ज्वालामुखीजस्तो विस्फोटिन हुन्थ्यो, तर मानव पुत्र मर्दा प्रत्येकले आफ्नो आफ्नो निश्वास छाड्थे, आफ्नो एकान्तको निजी उच्छ्वास, शिर भूमिमा लडे पनि प्रत्येक ले आफ्नो आफ्नो निश्वास छाड्थे, आफ्नो एकान्तका निजी उच्छ्वास, शिर भूमिमा लडे पनि प्रत्येक कबन्ध एक चोटी आफ्नो आफ्नो गोडामा नृत्य गरेर पछारिन्थ्यो । स्वर्गको

कुन थलमा भोकाएको ईश्वर बसिरहेका थिए, उसनको क्षुधा अबै निवारण भएको छैन । नरमुण्डमाथि नरमुण्ड चढाऊ उनलाई, मानिसका लाशको हिमालय उनका सम्मुख खडा गर, बगाऊ शोणितको रक्तम गङ्गा उनको प्यास मेटाउन । अठार दिनसम्म महाभारत मचिरह्यो । अन्तमा मृत्युको यन्त्र थामियो, छेदित हुने ग्रीवाको अभावमा । युद्धमा केवल सात जना बाँकी रहे, लाखौं पुरुष मारिए । पृथ्वी पुरुषबाट शून्य भयो । केवल विधवा नारी आफ्ना असहाय बाल सन्तानलाई आफ्नो पागल छातीमा टाँसेर बाँचिरहे यस लोकमा । (पृ. ४०)

“कुरुक्षेत्र लाखौं मृत शरीरले पाटियो । त्यसपछि कुरुक्षेत्र श्वान, श्रृङ्गाल, गृद्ध तथा अरु मांसभक्षी पशुपक्षीहरूको अमङ्गलकारी क्रीडा र रवले मुखिरत भइरह्यो दुर्गन्धले भरियो ।”(पृ. ४०)

माथिका साक्ष्यले युद्ध अभिघातलाई दर्शाउँछ । युद्धले जन्माएको दर्दनाक अवस्थालाई मोदिआइन उपन्यासमा उल्लेख गरिएको छ । जसबाट त्यहाँ बस्ने जनतालाई अभिघातीत बनाएको छ । महाभारतमा भएको युद्धबाट काटिएका शरीरको भयनाक र भयवह अवस्थालाई देखाउँछ भने त्यसबाट उत्पन्न हुने अभिघात नै युद्ध अभिघात हो । त्यस्तै त्यहाँ प्रयोग भएको गोला बारुतबाट उत्पन्न आवाजले सृजना गरेको अभिघात पनि युद्ध अभिघात नै हो । त्यसले कौरव र पाण्डव पक्षका सम्पूर्ण जनताहरू भयभित भएका छन् । त्रसित भएका छन् । आतंकीत भएका छन् ।

यसरी युद्धले मान्छेको मस्तिष्कमा दर्दनाक पीडाको छाप छोड्दछ । यसले गर्दा मानिसमा मनोवैज्ञानिक क्षति हुन्छ । यस्तो युद्ध अभिघात भएपछि मानिसमा विस्मृति, त्यो घटना बारम्बार स्मृतिमा आउने, क्रोध, चिडचिडाहट आदि देखा पर्ने गर्दछ । लामो समयसम्म युद्धरत क्षेत्रमा काम गर्दा मानिसको दिमागमा त्यही वातावरण अमिट भएर बसेको हुन्छ । उसको मस्तिष्कमा युद्धकै कुरूप रूप बसेको हुन्छ । त्यसैले युद्धले मानिसलाई परिवर्तन गराउन सक्दछ । मोदिआइन उपन्यासको कथावस्तु नै युद्धका घटनाहरूको वर्णन भएको कथावस्तु भएको हुँदा मोदिआइन उपन्यासलाई युद्धबाट सृजना भएको अभिघातले परिपूर्ण कथावस्तुको रूपमा लिइन्छ ।

३.२.१८ ऐतिहासिक अभिघात (Historical Trauma)

ऐतिहासिक अभिघात भन्नाले संचित भावना र मनोवैज्ञानिक चोट हो, जुन जीवनभर रहन्छ र त्यो अन्य पिँढीसम्म सदैँ जान्छ । यसलाई मोदिआइन उपन्यासका तलको साक्ष्यबाट प्रष्ट पार्न सकिन्छ:

“त्यस युगयुगदेखि मेरो प्राणनाथको शरीर खसेको थलोमा आएर बसिरहेकी छु, अनन्तसम्म म बसिरहनेछु, यस तलाउका किनारामा जुन थलोमा मेरो लागि मेरो प्रेमीको शरीरको अन्तिम स्पर्शले प्रिय बनाएको छ । हामी लाखौँ नारी, महाभारतको युद्धमा विधवा भएको ठाउँ-ठाउँमा युग-युगदेखि पर्खिबसेका छौँ मरेका प्याराका लागि.....।” (पृ.४०)

माथिको साक्ष्यले ऐतिहासिकतालाई देखाउँछ । महाभारतकालमा घटेको घटना अहिले पनि कालजही भएर रहेको छ । त्यसबाट सृजना भएको दर्दनाक अवस्था अहिले पनि उत्तिकै दर्दनाक छ । यसबाट के बुझिन्छ भने अभिघात ऐतिहासिक पनि हुन्छ । मोदिआइन उपन्यासमा प्रयुक्त भएको कथावस्तु ऐतिहासिक मिथक भएकोले यो त भन ऐतिहासिक अभिघातको एउटा सुन्दर नमूनाका रूपमा लिइन्छ ।

यसरी ऐतिहासिक दुःख समकालीन समयमा पनि जोडिएर आउँछ । वर्गीय युद्ध, राज्यगत युद्धका कारणले तिनका वंशजहरू आघातको सिकारमा परेका हुन्छन् । ऐतिहासिक अभिघात भन्नाले नरसंहारको एक दुर्घटनाको इतिहासबाट उत्पन्न जीवनकालमा र पिँढीगत रूपमा वा अन्य पिँढीहरूमा समेत पर्ने सामूहिक, भावनात्मक र मनोवैज्ञानिक चोटलाई बुझिन्छ । त्यसैले ऐतिहासिक आघातको प्रभावमा भावनात्मक हुन्छ, तनावपूर्ण रहन्छ, उच्च मृत्युलाई युद्धगत अभिघात भनिन्छ । यही अभिघातको ज्वालन्त उदाहरण कौरव र पाण्डवको युद्धलाई लिन सकिन्छ । त्यस युद्धको विषयवस्तुलाई मोदिआइन उपन्यासले उतारेको हुँदा मोदिआइन उपन्यासलाई ऐतिहासिक अभिघातले परिपूर्ण भएको उपन्यासका रूपमा लिन सकिन्छ ।

३.३ निष्कार्ष

‘मोदिआइन’ उपन्यासमा अभिघातको प्रशस्त प्रयोग भएको पाइन्छ । अभिघातका विभिन्न प्रकारहरूको समुच्च रूप नै मोदिआइन उपन्यासको निर्माण भएको छ । अभिघात विभिन्न रूपहरूको सफल प्रयोग मोदिआइन उपन्यासमा भएको पाइन्छ । यस उपन्यासका पात्रहरूमा मनका परेका आन्तरिक तथा बाह्य चोटहरूले उपन्यासलाई अभिघातीत बनाएको छ । युद्धकै कारण अभिघात निम्तिएको छ । युद्ध अभिघातको परिणाम अत्यन्त भयावह र दर्दनाक हुने हुँदा बाहिर अभिघात नदेखाइ नदेखाई पात्रहरू सकिएका छन्, मरेका छन् । उपन्यासकी पात्र नारीले जस्तो दुःख पर्दा पनि कसैलाई पीडा सुनाईन आफैंमा राखी त्यसले उसलाई भित्र भित्रै अभिघातको उत्तरावस्थामा पुर्‍याएको देखिन्छ । नारी मात्र हैन उसको पतिले पनि आफ्नो पीडा दुःख कसैलाई सुनायनन् बरु मनमै राखे जसले अझ बढी अभिघातीत बनायो । उपन्यासका पात्रहरू कसैले कसैलाई आफ्ना पीडा सुनाएनन् ।

यसरी अभिघात विभिन्न प्रकारका हुन्छन् । अभिघातका कारण विभिन्न र व्यक्तिपिच्छे फरक भएभैं अभिघातका प्रकारहरू पनि अवस्थाअनुसार फरक फरक हुन्छन् । एउटै मानिसमा एक वा एकभन्दा बढी अभिघातहरू हुन सक्दछ भने एउटै अभिघातले पनि गम्भीर असर पार्न सक्दछ । अभिघातहरू जे जति भए पनि एक अर्कासँग सम्बन्धित रहेका हुन्छन् भन्ने कुरा मोदिआइन उपन्यासका सापेक्षतामा हेर्न सकिन्छ । अभिघातको कारण परिणाम आदिलाई मोदिआइन उपन्यासका पात्रहरूको जीवनचक्रबाट अझ स्पष्ट पार्न सकिन्छ । यस परिच्छेदमा विभिन्न आधारमा गरिएको अध्ययन विश्लेषणले मोदिआइन उपन्यासलाई पूर्ण रूपमा अभिघातले परिपूर्ण कृतिका रूपमा लिन सकिन्छ ।

परिच्छेद : चार

मोदिआइन उपन्यासका मुख्य पात्रहरूमा अभिघातको कारकतत्व

४.१ विषय प्रवेश

प्रस्तुत मोदिआइन उपन्यासमा अभिघात हुने कारणहरूलाई यस परिच्छेदमा उल्लेख गरिएको छ । यस उपन्यासका पात्रहरू मोदिआइन, मोदि, म, मछुवारिन, नारी, आदिमा विभिन्न कारणले अभिघात भएको देखिन्छ । यस परिच्छेदमा द्वन्द्व र युद्ध, संगेगात्मक आघात, आफन्तको विछोड, आकस्मिक लाभ वा हानी, शरथार्थी आदि कारक तत्वहरूलाई विश्लेषणको आधार बनाइएको छ ।

४.२ नारीमा अभिघात हुनुका कारकतत्वहरू

मोदिआइन उपन्यासमा मोदिआइनले मिसिरजीले सँगै दरभङ्गा जाँदा म पात्रलाई महाभारतकालीन कथा सुनाउँदछ । त्यो कथाकी पात्रमा सबैभन्दा बढी अभिघात भएको पाइन्छ । उसको परिचय यसरी दिइएको छ “... बेघर हुन गएका परिवारहरू मध्ये एउटा क्षत्रिय परिवार थियो.... जसको नाउँ... जसको नाउँ... ल सम्भे नारी थियो ।” (पृ.२०) नाम नै नारी रहेको उक्त पात्रको परिचयसँगै अभिघातको पनि आरम्भ गराइएको छ । प्रत्यक्ष रूपमा नारीको कथा मोदिआइनले गरे पनि परोक्ष रूपमा अभिघातको वर्णन र विश्लेषण गरेको बुझ्न सकिन्छ ।

महाभारतकालीन नारीको पात्रको कथा मुख्य घटनाको रूपमा रहेको छ । अन्य प्रसङ्ग भने प्रासङ्गिक रूपमा रहेका छन् । धृतराष्ट्रका छोरा भतिजाको कारणले नारीमा अभिघात भएको पाइन्छ । कुरुक्षेत्रमा मच्चिएको युद्धले नारीलाई अभिघातीत बनाएको छ । मोदिआइन उपन्यासमा मुख्य पात्र नारी रहेकाले पनि उसमा अभिघातको गम्भीर रूप देख्न सकिन्छ । उसलाई अभिघात हुनुका कारकतत्वहरू यसरी औलयाउन सकिन्छ:

४.२.१ द्वन्द्व र युद्ध

मोदिआइन उपन्यासकी मुख्य पात्र नारीमा अभिघातको मुख्य कारकतत्वका रूपमा द्वन्द्व र युद्ध देखिएको छ । धृतराष्ट्रका छोरा र भतिजाबीचको द्वन्द्व अनि त्यसले निम्त्याएको युद्ध नै नारीका लागि र सिङ्गो उपन्यासका लागि अभिघातको कारक बनेर आएको छ । राज खानदानमा देखिएको सत्ता लोलुपताले नै नारीमा आघात भएको देखिन्छ । द्रौपदीको चीरहरण भएपछि भन्नु नारी जातिको अपमान मात्र नभएर ठूलो अनिष्ट रहन्छ । त्यस इन्द्रप्रस्थ राज्य पाण्डवहरूको बसवाससँगै खाली हुन थाल्यो । त्यसै द्वन्द्वको आरम्भले नारीमा अभिघात सुरु भएको देखिन्छ र उसले भन्दछे:

हाम्रो परिवार क्षत्रीय भएकोले मेरो इन्द्रप्रस्थको पाण्डव दरबारमा रक्षकदलको तल्लो कक्षाको एउटा पदाधिकारी हुनु भएको थियो । हाम्रो खेतबारी नष्ट भएपछि बाले सानो पद भए पनि जागिर खानु परेको थियो र जसबाट हामी नयाँ जीवन विताइरहेका थियौं ... । त्यो पनि फेरी खोसियो, पाण्डवहरू वन गएपछि इन्द्रप्रस्थमा दुर्योधनको कब्जा भयो र त्यहाँका रक्षकहरू सेवामुक्त गरिए किन भने रे पाण्डवपक्षका भएकाले कौरवदलमा यिनीहरूलाई सामेल गर्दा सुरक्षा हुँदैन भनेर । हाम्रो परिवार फेरी विचल्लनीमा पर्‍यो । (पृ. २३-२४)

उपयुक्त कथनमा द्वन्द्वको प्रष्ट रेखाहरू देख्न सकिन्छ । त्यही द्वन्द्वले नारीलाई घर न घाटको बनाएको छ । सानै उमेरदेखि उच्च पदस्थ व्यक्तिको स्वार्थले गर्दा नै उसले अभिघातको सिकार हुनु परेको छ । पाण्डवको रक्षक दलमा रहेका उसका बाबुको जागिर खोसिदा उसको विचल्ली भएको छ । अन्त्यमा केही सीप नलागेर जमुनाको तटनेर बाहिरी पर्खालभन्दा बाहिर जहाँ पर्खाल बनाउँदा फ्याकिएका ढुङ्गाहरू बटुलेर एउटा छाप्रा बनाई बस्दछन् । सानै उमेरमा अभिघातीत बनेकी नारी आफ्नो सौन्दर्य र यौवनावस्थामा चढ्दै जाँदा केही पुलकित भने हुन्छे ।

आफ्नै यौवन र सौन्दर्यले भरिपूर्ण नारी त्यही जङ्गलमा खेल्दा खेल्दै कौरवपक्षका सौनिकसँग विहे गर्दछे । केही समय वैवाहिक रमझममै बस्दछे । उता दरबारमा भने द्वन्द्वको अन्तिम अवस्था जसले युद्धतर्फ धकेल्दछ जसको आभास नारी र उसको श्रीमान्बीचको संवादले दिन्छ:

... एकदिन धेरै रात बितेपछि थाकेको अनुहार लिएर मेरो दुलाहा आए । मैले आशङ्काले सोधे-“के खबर छ प्राणनाथ ?”

उनले भने- ‘पाण्डवहरू विराटराजाको दरबारमा रहेछन् । एकवर्षको गुप्तवास सिद्धिएपछि आफ्नो अधिकार खोज्दै राजा दुर्योधनकहाँ सम्वाद पठाएका छन् ।’

मैले व्यग्र भएर सोधेँ- ‘अनि के हुने भो ?’

उनले भने- ‘राजा दुर्योधनले विराटराजाको दूतलाई एकदम तिरस्कार गरेर पर्काइदिए’ । (पृ.:२८) ।

माथिको साक्ष्यबाट द्वन्द्व युद्धमा परिणत हुन लागेको बुझ्न सकिन्छ । द्वन्द्वले त नारीलाई घर न घाटको विचल्ली अवस्थामा पुऱ्याएको थियो । आज हुर्के खेलेको ठाउँ छोडेर हिड्नु परेको थियो । आफू हुर्के खेलेको ठाउँ छोडेर हिड्नु परेको थियो । अब्ब युद्धको त्रासदीले नारीमा त्यस संवादपछि नै अभिघात बढेको देख्न सकिन्छ, जसको साक्ष्य यस प्रकार छ :

‘त्यसपछि हाम्रा दिन दुश्चिन्तामा कट्न थाले । रात्रीको प्रणयमा खिन्नताको अनुभव हुन थाल्यो र दिउँसोका घडी उदासीनले भरिएका । (पृ.२३-२८)

नारीमा त्यस युद्ध आतङ्कको अभिघात यस बेलादेखि नै परेको हुन्छ । त्यस दिनदेखि युद्ध रोकिएको अनि शान्ति वार्ता भएको समाचार सुन्न ऊ व्यग्र प्रतिक्षारत रहन्थी । चारैतिर अशुभ र अनिष्टको सङ्केत मात्र देख्थी :

त्यही उम्लिएको घूर्ण वायुलाई देखाएर कोई सहेली आशङ्कामा भन्थी- ‘हेर राक्षसी वायु खाँ- खाँ गर्दै त्यहाँ बगेको ।’ कोई भन्थ्यो ढाडसको स्वरमा-कौरव र पाण्डवहरूका बीच मेलमिलापको ठूलो प्रयत्न भइरहेको छ रे । दुर्योधनलाई उनैका पक्षमा बुढापाकाले सम्झाउन थालेका छन् रे ।’ ... कुनै दिन खबर आउँथ्यो धर्मात्मा युधिष्ठिरले लडेर किमार्थ रजाइ नलिने अठोट गरेको छ रे । ... फेरी सुनिन्थ्यो कि द्रौपदीले धिक्कारिन रे - हे मेरा कहलाइएका पति हो । के तिमीहरूले भरिएको राजसभामा भएको मेरो वेइज्जती विर्सियौ ? ... त्यसै बखत एउटा आश्वासन दिने समाचार आयो कि द्वाकाबाट श्री कृष्ण मध्यस्थताको प्रयत्नको लागि आइ पुगेका छन् रे । (पृ. २९-३०)

जीवन र मरणको त्रासदी अवस्थामा भविष्यको युद्धले नारीलाई पुऱ्याएको छ । जताजतै त्रासद र अभिघातपूर्ण समाचार सुन्दछे । कहाँ कतै आशलाग्दो समाचार सुन्दा समेत ऊ खुसी

हुन्छे मानसिक रूपमा निकै दारुण अवस्थामा पुगेकी नारी द्वारकाबाट श्रीकृष्ण मध्यस्थताको लागि आएको खबरले मानसिक रूपमै केही राहत महशुस गर्दछे । मनमा भय र त्रास बोकेर बसेकी नारी युद्ध नहोस् भन्ने चाहन्छे । द्वन्द्वको समाधान युद्धबाट नहोस भन्ने इच्छा राख्दछे । अपितु त्यो सम्भव हुँदैन । जताततै युद्धको तयारी देख्दछे । देवर जङ्गलमा आफ्नो हतियारी चमकाइरहेको हुन्थे (पृ.३०) । त्यस्तै गरी 'एक एक गरेर दुवै पक्षमा सेना सुसज्जित हुँदै एकत्रित हुन थाले । दुवैपट्टिका त्यत्रो विराट् सेना अट्ने ठाउँ अन्य कहाँ थियो र ' त्यसैले हाम्रो गाउँको सूर्य कुण्डभन्दा दक्षिण -पश्चिमतिरको ठूलो फाँटमा दुवै पक्षका सेना एक हुन थाले । पुरुषहरू त युद्धको उत्तेजनाले त्यसै तात्तिन थालिसकेका थिए (पृ.३१) ।' नारीले यी सबै आफ्नो आँखाले देखिसकेकी थिई । मनमा आघातको क्याष्णुल बोकेर ऊ आफ्नो संसार क्षणभरमै मट्टिघुसर बनेको हेर्न लागेकी थिई । उसका रातहरू भविष्यको भयले त्यसै चिसो भएर वित्थ्यो । समर शब्द सुन्नासाथ नारीले भयले काँप्दछे । मनमनै आफ्ना पति भाइ दाजु वा आदिलाई सम्भेर पुकार गर्दछे र भन्दछे-"हे इश्वर सबैको रच्छे गरे । म भर्खर यौवनको प्रथम प्रहरमा उभिएकी नारी बाण लागेकी हरिणी जस्तो छटपटाउँदै भन्थेँ- 'मेरो ललाटको सिन्दुर, परमात्मा, कहिले पनि नपुछ (पृ.३१) । आफ्नो यौवन फुलन नपाउँदै झर्न लागेको देखेर ऊ निकै विक्षिप्त बन्दछे । पति मिलनको समय धेरै नभएकोले सम्भेर निकै-निकै आघात महशुस गर्दछे । युद्ध हुने प्रायः निश्चित भइसकेको थियो । नारीलाई अभिघातग्रस्त पाउँ लागेको थियो । त्यो अभिघातले उसमा रहेको उर्जा क्षीर्ण पाउँ लागेको थियो । नारीलाई भयले कतैबाट त्राण थिएन । छटपटाएर यताउति गरिरहन्थी । उसलाई त लग्थ्यो, भयले बार बार ऊ निसासिरहिछे । असङ्ख्य पल्टनले रथका पहिलाले, हात्तीको पाइलाले घोडाका टापले उडाएको धुलोले सारा आकाश ढाक्न थाल्दा अनि बीच बीचमा तुमुल घोड गद्गै फेरी बज्जन् थाल्दा नारी त्राहि-त्राहि हुन्थी । अभिघातीत हुन्थी । त्यही अभिघातावस्थामा पनि उसले जीउने सपना देख्थी मृत्युको त्यत्रो व्यापक आयोजना देख्दा देख्दै पनि जबसम्म सास छ, तबसम्म आस छ भनेको जस्तो साना-साना कुरामा उसलाई आशा लाग्न थाल्थ्यो तर जब आफ्नो पति नित्याउरो मुख लगाई घर आए तब उसमा अभिघातको चरम रूप पीडैपीडा देखियो, जसको साक्ष्य नारी आफैले वर्णन गरेकी छे:

तर हाम्रो आशा परालको आगोजस्तो एकछिन बलेर निभेर गयो । त्यस रात जब मेरा पतिदेव घर फर्केर आए उनलाई देख्ने वित्तिकै मेरो हृदयले बुझ्यो यो हाम्रो शायद अन्तिम रात हो । मैले केही बोल्ने साहस गरिनँ । उनले पनि केही बोलेनन् । रातभरि छाती छाती टाँसेर

हामीले वितायौं । भोलिपल्ट जाने बखतमा मात्र उनले बोले प्यारी विदा । मैले आफ्ना ठूला-ठूला आँखा आँसुले टम्म भरेर उनीपट्टि उठाएँ, भन्न केही सकिनँ । (पृ. ३२)

माथिको साक्ष्य अभिघातको चरम अभिव्यक्ति हो । नारी माथिको भनाइबाटै उसमा परेको अभिघात बुझ्न सकिन्छ । भोलिदेखि आफ्नो पति सदाका लागि विदा हुँदै छन् भन्ने ज्ञान हुँदा अझ यसो भनौं, आफ्नो पतिको आयु सकिएको छ त्यसैले भोलिबाट ऊ अल्पायु मै सदाका लागि विदा हुँदैछन् भन्ने बुझिन्छ । त्यसलाई दर्शाउने उनीहरूको अघिल्लो रातमा भएका संवादबाट बुझिन्छ त्यस्तो अवस्थामा उनीहरूको मन कस्तो होला । हामी सहजै अनुमान लगाउन सक्छौं नारीमा त्यो पीडा अव्यक्त छ । उसले बोल्नै सकेकी छैनन् । रातभर नारी र उसको पति छाती टाँसेर सुतेका छन् । छाती टाँस्नु भनेको दुखेको मुटुको दुखाई कम गर्ने कोशिश गर्नु हो, यो ता केवल दुखाईलाई कम गर्ने एउटा उपाय मात्र हो जति छाति टाँसेपनि दुखाई केही समयलाई कम भएजस्तो गरेको भान मात्र हुने उपाय हो यो दीर्घकालीन अभिघातलाई बढवा दिने एउटा आफ्नो पति विदा हुने वेलामा उसले आँसुले बाटो छेकेकी छे । जन पहिचानको मृत्युले नारीलाई अत्यन्त मर्माहत बनाएको छ । मुटु छिया छिया पारेको छ । अभिघातले ऊ निःशब्द बनेकी छे ।

पतिको विदाको खबर मात्र अझ किन हुन्थ्यो र त्यसमाथि थप आघात पुर्‍याउने घटनाको वर्णन नारी यसरी गर्दछे:

“भोलिपल्ट गाउँमा कुनै पनि पुरुष रहेनन् । मेरा बा र भाइ पनि उता पाण्डव सेनामा भर्ती भएका छन् भन्ने खबर पाएँ । दुलाहा र देवर कौरव सेनामा, बा र भाइ पाण्डव सेनामा । कसले कसलाई बध गर्ने यो स्वजातीय हत्याकाण्डले कसको जय कसको पराजय हुने हो, हे परमात्मा ।” (पृ. ३२-३३)

माथिको साक्ष्यमा नारीले इश्वरलाई गुहारेकी छे । अभिघातले निकै ग्रस्त बनेर आफ्नो व्यथालाई थाम्न नसकेर परमात्मालाई गुहारेकी हो । आफ्नै इष्टमित्रहरूको विराट युद्धलाई उसले सहन गर्न पटककै सकेकी छैन । आफ्नै पति र देवर अनि बा र भाइबीचको युद्धलाई उसले कसरी सहन सकोस् । ऊ त्यस दिनदेखि पुरै दारुण अवस्थामा पुग्दछे । ऊसँग उसका प्राणधार विदा भएर जाने वित्तिकै जीवनबाट तमाम रस सुकेर जान्छ । उसलाई चारैतिर अध्यारो लाग्न थाल्यो । छटपटिदै कहिले यता कहिले उता भौँतारिदै हिड्न थाल्दछे । उसको अमन चयन

सबै हराउँछ । आफ्नो पति विदा भएको दिनदेखि त भन्नु उसमा उत्तर अभिघातको तनावपूर्ण विकार अवस्था आउँछ । जसको साक्ष्य यस्तो छ ।

मसँग मेरो प्राणधार विदा भएर जाने वित्तिधै मेरो जीवनबाट तमाम रस सुकेर गयो । मलाई चारैतिर अँध्यारो लाग्यो: छटपटिदै कहिले यता कहिले उता भौँतारिँदै हिँड्न थालें । त्यस समय कसले कसलाई सान्त्वना दिन सक्थ्यो र ! सबै एकनाससँग पीडित थिए: सबैले आफ्ना-आफ्ना परमप्रिय पुरुषहरूलाई रणमा विदा गरिसकेका थिए । सबैको हृदयमा आफ्नो एकान्तको पीडा क्रन्दन मात्र थियो । म कहिले सासू कहाँ पुग्थें । ती बुढी नारी टोलाएर हेरी मात्र रहन्थिन मलाई, उसनको आँखामा अझै दुइटा पुत्रको चित्र नातिरेको हुँदो हो । सबैले आफ्ना प्राणप्यारा पतिलाई भर्खरै मृत्युको द्वारमा जान विदा दिएका थिए । त्यहाँ कसले कसलाई सान्त्वनाका शब्द भन्न सक्थ्यो । (पृ. ३३)

माथिको साक्ष्यमा अभिघात सबै स्त्रीलाई परेको बताइएको छ । नारी आफू पीडामा भएको आफूलाई सान्त्वनाका शब्दहरू दिने मानिस कोही नभएको बताएकी छे । उसलाई छटपटी भएको छ । शूल बढेर उसलाई खपीनसक्नु भएको छ । ऊ निकै क्लान्त बनेकी छे । ऊ विछिप्त अवस्थामा पुगेकी छे । यसरी चाहे त्यहाँ श्रीमान्को विदाइले विक्षिप्त भएकी होस् या छोरा या भाइको विदाइले विक्षिप्त भएकी किन नहोस् । सबै नारीको अवस्था भयाभव छ । सबैको पीडा उस्तै खालको छ ।

भोलिपल्ट युद्धको दिन ऊ विक्षिप्त हुँदा हुँदै नचाहदा नचाहँदै आफ्ना इष्टहरू र प्राणधारको मृत्यु प्रत्यक्ष हेर्न उभिएकी छे, एक दम विक्षिप्त र मुर्छित अवस्थामा, जसको वर्णन नारीले यसरी गरेकी छे :म विक्षिप्त जस्तो भएर गाउँको उत्तरपट्टिको एउटा ठूलो ढिस्कोका उपर चढें जहाँबाट विहानको सफा प्रकाशमा कुरुक्षेत्र टलपल गरेको देखिन्थ्यो । म जस्तै अरु पनि धेरै ग्रामीण नारीहरू कोइ आफ्ना सन्तानलाई छातीमा टाँसेर आफ्नो शरीरको भार थाप्न नसकेर घुँडा टेकेर त्यही बसीरहेका थिए । सबैको शून्यदृष्टिले कुरुक्षेत्रमा तरङ्गित भइरहेको मानव समुद्रमा आफ्ना आफ्ना प्यारालाई खोजिरहेका थिए । हामी नारीहरू आफ्नो हृदयको क्षुद्र प्रेम लिएर त्यहाँ ढिस्को माथि बसेर आफ्ना प्राणप्याराहरूको खोजी गरिरहेका थियौं । (पृ. ३३-३४)

नचाहँदा नचाहँदै पनि नारी आफ्ना पतिको मृत्यु हेर्न लागेकी छे । आफ्नो पतिको अवस्था बुझ्न ऊ त्यो रणभूमिका नाङ्गो आँखाको सहारा खोजिरहेकी छे । उसको दृष्टि शून्य

देखिन्छ । भावनाशून्य उसको अनुहार अभिघातले ग्रसित पारेको पाइन्छ । आफ्नो मुटुको गतिलाई तीव्र पादै नजिकिदै आएको पतिको मृत्युको दृश्य हेरिरहेकी छे । अभिघातले गर्दा ऊ आफूलाई सम्हाल्नै सकेकी छैन । उभिन नसकेर घुडा टेकेर समेत बसेकी छे, एकदम विचैन अवस्थामा । यो अवस्था धेरैबेरसम्म रहेन । आखिरमा नारीले नचाहेको नमागेको युद्धको शङ्खघोष भयो । अरीहरू गजराजको स्वरमा गम्भीर घोष गर्दै बजे । नगडा गड्क्यो अनि लाखौं जनकण्ठबाट पृथ्वीलाई फाड्ने गरी जय ध्वनी गर्ज्यो । सहस्रबज्र एकैचोटी गड्केर प्रचण्ड विस्फोटका साथ पृथ्वीमा खस्न पुगिरहेछन् भैं गरी ठूलो आवाज आयो । रणभूमिलाई हेर्नेहरू अझ बालबालिकाहरू भयले निसासिएर नीलो मुखले रुद्रकण्ठमा आमा भनेर चिच्याए । अन्य नारीहरू पनि चित्कार गर्दै आफ्नो सुन्दर कपाललाई जसलाई आज उनीहरूले कोरेर सुन्दर कवरी बनाएर आफ्नो शीरको शोभा तुल्याएका थिएनन्, लुछ्छै विक्षिप्त जस्ती भएर भागाभाग गर्न थाले अनि आफ्नो हालको अवस्थाको वर्णन नारीले यसरी गर्दछे :

“म त चेतनाशून्य थिएँ । घुँडा टेकेर चिउँडोलाई हत्केलामा थामेर नर्कको बाफमा टलपल गरेको कुनै दृश्यजस्तो अस्पष्ट कुरुक्षेत्रलाई एकटकले हेरिरेकी थिएँ । त्यही कहीं एउटा अश्वारोही पनि छ जो मेरो हृदयको टुकडा हो । हेपरमात्मा रच्छे गर त्यसको, रच्छे गर रच्छे गर ।” (पृ. ३५-३६)

नारीलाई सबैभन्दा पीडाबोध त्यसबेला हुन्छ जब उसले आफ्नो पतिको संहार भएको देख्दछे । उलाई चेतना पनि रहँदैन । ऊ चेतनाशून्य वा विक्षिप्त हुन्छे । अभिघातको उत्तरावस्था अर्थात् अभिघातको तनावपूर्ण विकार अवस्था भएपछि ऊ आफ्नो शरीर पनि धान्न सकिदैन । उसको अवस्था अत्यन्त दयानक र भयानक हुन्छ । हृदयको एकान्तको त्रासमय उद्विग्नता उसको शून्य आँखाबाट च्याइरहेको थियो गुफाको अन्धकारमालुक्न गएको कुनै भयग्रस्त हसहाय पशुको दीन अनुहारमा टल्केको आँखा जस्ता ।

त्यहाँ युद्ध जुध्यो । अठार दिनसम्म अनवरत मृत्युयन्त्र चालित भइरह्यो । तुमुल युद्धघोषका साथ प्रतिदिन सहस्रौं सहस्र योद्धा काटिन्थे । नारीमा उसको नारीत्व रहेन । उसको शृङ्गार रहेन् । ऊ विधवा भई । आफ्नो यौवनमै ऊ वैधव्य जीवन जीउन बाध्य भई । आफ्नो पतिको त्यो त्रासद हत्याले ऊ चोटग्रस्त बनी ऊ अभिघातातीत बनी । महाभारतकालीन अश्वत्थामाको जस्तो घाउ नारीले जन्म जन्मान्तरसम्म लिएर हिँडी । आफ्नो पतिको

लागि ऊ बाँचेर पनि मरेतुल्य रही । जीउँदो लास बनी । अभिघातले पुरै विक्षिप्त बनेकी नारी आफ्नो एउटा मृत्यु र कुरुक्षेत्र भएको यसरी बताउँछे :

मेरो एउटा मृत्यु त कुरुक्षेत्रमा भयो । जुनदिन मेरा पनि मरे होलान् अर्को मृत्युका लागि धेरै दिन पखिनु परेन । मलाई थाहा छैन कुन दिन म मरें, कुन दिन मेरो मानव देह विसर्णित भयो । मसरह लाखौंलाख नारीहरूको प्रेतात्मा आफ्ना अन्तरको बैधव्यको व्यथा बोकेर चौधै भुवनमा भौतारिएर हिँडिरहेका छन् : आफ्ना प्यारालाई खोज्दै । (पृ. ४१)

माथिको साक्ष्यमा नारीको कठिन मृत्युलाई देखाइएको छ । नारीले अझै भनेकी छे- एकदिन कुरुक्षेत्रमै उसको मृत्यु भयो भने अर्को दिन कुन दिन मरी थाहा छैन । यसबाट के बुझ्न सकिन्छ भने नारीमा द्वन्द्व र युद्ध निम्त्याएको नरसंहारकारी विनाशले उसलाई पनि मृत्युमुख बनाएको छ । अभिघात सहन गर्न नसक्दा ऊ जीवन नै त्यागेकी छे । आफ्नो पति मरेपछि विचेत बनेकी नारी ‘मलाई थाहा छैन कुन दिन म मरें’ भन्दा उसको अचेत अवस्थामै मृत्यु भएको बुझ्न सकिन्छ । अभिघात तीव्र रूपमा र गहिरो गरी हुँदा ऊ मरणावस्थामा पुगेकी हो ।

अर्को कुरा मरेपछि पनि आत्मा रहिरहने पौरस्त्य दर्शनको मान्यता अनुरूप त्यही आत्मामा समेत अभिघात भएको पाइन्छ । उसको आत्माले आफ्नो पतिको शरीर खसेको थलोमा यसरी महाभारतकालीन नारी र पछिकी मछुवारिन अनि अहिलेकी मोदिआइनको आत्मा एकै शरीरि फरक फरक धारण गरेको बुझ्न सकिन्छ । “यस्ती अग्ली स्वास्नी मानिस हतपती देख्न पर्देनन् (पृ.७)” अनि “ती दुलाहा दुलही भिन्न काल र स्थानका प्राणी जस्ता लाग्थे (पृ.८)” भन्ने भनाईले पनि मोदिआइन भारतवर्षकी नारी हो भन्ने हेक्का हुन्छ ।

हडाहा खोलाको छेउमा बसेकी मोदिआइनले भारतवर्षकी नारीको कथादेखि मछुवारिनसम्मको कथा वर्णन गरेकोले ऊ ती तिनै नारीको आत्मा एकै रहेको पुष्टी हुन्छ । मछुवारिनको त्यो अनौठो विलयपछि त्यहाँ खन्दा मानिसको हाड छाला फेला परेपछि विधिपूर्वक अनुष्ठान कार्य सम्पन्न गर्दा नारीको आत्माले शान्ति पाएको बुझिन्छ र मोदिआइनको शरीर धारण गरी त्यहीं चैनले बसेको देख्न सकिन्छ ।

अतः भारतवर्षकी नारीमा अभिघातको मुख्य कारकतत्त्व द्वन्द्व र युद्ध रहेको पाइन्छ । राज उन्धानमा भएको द्वन्द्वले उग्र रूप धारण गर्दा नारी जस्ता सामान्य दर्जाका मानिसलाई अभिघातीत बनाएको देखिन्छ । वाल्यकालदेखि नै द्वन्द्वको चपेटामा परेकी नारी यौवनावस्थाको

प्रथम प्रहरमै आफ्नो परमप्रिय प्राणाधार आँखा अगाडि गुमाउनु पर्दा ऊ अत्यन्त मर्माहित बन्दछे । युद्धमा आफ्नो पति मरेको देखेपछि आफ्नो देह कहिले समाप्त भयो ? त्यो पनि जान्दैन । त्यो नै अभिघातको चरम रूप हो । तसर्थ नारी मछुवारिन । मोदिआइनमा अभिघात हुनुको मुख्य कारक द्वन्द्व र युद्धलाई लिन सकिन्छ । युद्धले नारीको पारिवारिक जीवनमा उथलपुथल ल्याइदिएको छ । युद्धले नारीलाई बाबु आमाबाट परिवार समेत अलग गरिदिएको छ । उनीहरूको भौतिक सम्पत्तिको पनि नोक्सान हुन पुगेको छ । युद्धका लागि होमिएका नारीका आफन्तहरूका परिवारमा पीर चिन्ता भइरहेको छ, घर गृहस्थीमा कार्यबोझ थपिँदा नारीमा थप अनेकौं असन्तुलन पैदा भई पारिवारिक जीवन नै विघटित हुन पुगेको पाइन्छ । युद्धबाट नारीले आफ्नो परिवार र आफन्त गुमाएकी छे । सुरुमै युद्धकै कारण आफ्नो गाउँघरबाट विस्थापित हुनु पर्ने बाध्यताले गर्दा एउटै स्थानमा दीर्घकालीन रूपमा सुखपूर्वक जीवन विताएर बसेको परिवार आफ्नो वासस्थान छोडेर नयाँ वस्ती, नयाँ मान्छे, नयाँ परिस्थितिसँग अनुकूलन भएर बस्नु पर्ने बाध्यता समेत देखिन्छ । जसले नारीमा अर्को पारिवारिक तनाव बढेको देखिन्छ । त्यतिमात्रै नभई नारीको पुरुष आफन्तहरू मारिएपछि उसको मानसिक सन्तुलन समेत विग्रिएको देखिन्छ । युद्धको विभीषिका या युद्धको परिणामबाट हुन जाने हृदयविदारक मानवीय तथा भौतिक क्षति देखेर पनि नारी विक्षिप्त हुन पुगेको देखिन्छ । यसरी नारीमा युद्धले आफ्ना इष्टजनको सामुहिक चिहान बनाएपछि आफैंमा वितृष्णा तथा हीनता भावना पैदा भई ऊ विस्तारै अभिघातको स्थितिमा पुग्दछे । अर्कोतर्फ नारीको युद्ध अभिघातलाई यसरी हेर्न सकिन्छ: नारीमा युद्धको त्राहिमाम त्राहिमामको स्थिति युद्धभन्दा पहिले नै देखापरेको हुन्छ । युद्धको सन्त्रासले उसमा जिवीविषा पलाउँछ । प्रत्येक पल त्यही बाँच्ने आशामा युद्धरत क्षेत्रमा नारी बाँचेकी हुन्छे । त्यही सोचाइले नारीलाई एकोहोरो बनाउँदछ र विस्तारै र विस्तारै अभिघातको सिर्जना गराउँदछ ।

४.२.२ संवेगात्मक आघात

संवेगात्मक आघात शारीरिक आघातभन्दा जटिल हुन्छ । शरीरमा लागेको चोट निको होला तर भावनात्मक चोट पुग्दा त्यसले दीर्घकालीन असर गर्दछ । उसको संवेगात्मक पक्षमा समेत असर पर्दछ । संवेगात्मक आघात दीर्घकालीन प्रकृतिको हुन्छ, जसले व्यक्तिलाई आघातीत बनाउँदछ । त्यस्तै आघात नारीमा पनि परेको छ । ऊ संवेगात्मक रूपमै आघातीत

बनेकी छे । उपन्यासको आदिदेखि अन्त्यसम्म नारीलाई कुनै शारीरिक चोट लागेको छैन । राजखान्दानमा देखिएको वेमेल र दृष्मनीले उसको संवेगमा समेत आएर गरेको देखिन्छ । ऊ संवेगात्मक रूपमै त्रस्त छे । ऊ किंकर्तव्यविमुक्त बनेकी छे । युद्धको निनादले ऊ चेतना शून्य भएकी छ । घुँडा टेकेर चिउँडोलाई हत्केलामा थामेर नर्कको वाफमा टलपल गरेको कुनै दृश्यजस्तो अस्पष्ट कुरुक्षेत्रलाई एकटकले हेरिरहेकी छे । यसरी नारी चेतनाशून्य हुनु र घुँडा टेकेर चिउँडोलाई हत्केलामा थामेर कुरुक्षेत्रलाई एकटकले हेरिरहनु भनेको नै नारीमा देखिएको संवेगात्मक आधारको परिणाम हो । ऊ चेतना भएर पनि बोल्न सकेकी छैन । ऊ एकोहोरिएको छे ।

नारीमा जब पतिले युद्ध हुँदै छ भन्ने जानकारी दिए त्यसवेला पनि नारीमा भावनात्मक आघात परेको देखिन्छ । जसको साक्ष्य यस प्रकार छ :

... हाम्रो आशा परालको आगो जस्तो एकछिन बलेर निभेर गयो । त्यस रात जब मेरा पतिदेव घर फर्केर आए उनलाई देख्ने वित्तिकै मेरो हृदयले बुझ्यो यो हाम्रो शायद अन्तिम रात हो । मैले केही बोल्ने साहस गरिनँ । ... रातभरि छाती-छाती टाँसेर हामीले वितायौं । भोलिपल्ट जाने बखतमा मात्र उनले बोले-प्यारी विदा । मैले आफ्नो ठूला-ठूला आँखा आँसुले टम्म भरेर उनीपट्टि उठाएँ, भन्न केही सकिन । (पृ. ३२)

माथिको साक्ष्यमा नारीको संवेगात्मक आघात देख्न सकिन्छ । युद्ध हुने निश्चित भएको खबर आफ्नो पतिले दिएपछि रातभर पनि नारी केही बोल्नै सकेकी छैन । छाती-छाती टाँसेर बसेकी छे । आफ्नो मुटुको वेगलाई आफूले थाम्न नसकेर नारीले पतिको आड लिएकी छे । उसको गला अवरुद्ध बनेको छ । विहान पतिसँगको अन्तिम विदाइ भेटमा समेत नारी बोल्न सकेकी छैन । पतिले 'प्यारी विदा' भन्दा समेत ऊ आँखाभरि आँसु बनाएर बसेकी छे । निःशब्द बन्दछे । पति विदा भएर गएपछि उसको जीवनको तमाम रस सुकेर गएको छ । जसले चारैतिर अन्धकार देख्दछे छटपटाउन थाल्दछे ।

यसरी नारीमा भावनात्मक रूपमै चोट पर्नाले ऊ तीव्र रूपमा अभिघात महसुस गर्दछे । अभिघातको एक कारण भनेको दर्दनाक घटना अभिव्यक्ति गर्न नसक्नु हो । जब मानिसमा त्यस घटनाले कुष्ठाको रूप लिन्छ, त्यसले मानिसलाई अभिघात ग्रस्त बनाउँदछ । युद्धको विषयमा पक्ष-विपक्षका कुरा सुन्छे, युद्धको भीषण रूप सम्झन्छे देख्छे तापनि केही बोल्दिन । मानसिक

रूपमा ऊ अवस्थ हुँदै जान्छे । त्यसले नारीलाई दीर्घकालीन रूपमा आघातीत बनाएको छ । पतिको रणभूमिमै हत्या भएपछि आफ्नो बारेमा ऊ मृत्युपर्यन्त समेत अनभिज्ञ रहन्छे ।

अतः नारीमा संवेगात्मक आघातको अभिघातको सिर्जना गरेको छ । उसको भावनात्मक चोटले नै अभिघात उत्पन्न गरेको देखिन्छ । भावनात्मक आघातले निःशब्द र किमंकतव्यविमुढ बनेकी नारी अभिघात ग्रस्त बनेपछि मृत्युवरण गरेकी छे ।

४.२.३ आफन्तको विछोड

आफन्तबाट आफूलाई टाढा राख्दा समेत मानिसलाई दुःख लाग्दछ । आफन्तको विछोड हुँदा मानिस मर्माहित बन्दछ । आफन्त आफूलाई छाडेर सदाको लागि विछोडिदाँ मानिस रुने वा मर्माहित हुने गर्दछ । यस्तो बेलामा आफन्त वा इष्टमित्रको यादले र सम्झनाले सताउँदा उसलाई असहज अनुभव हुन्छ । मनमा आफूलाई एक्लो महसुस गर्दछ । अतः विछोडिएका आफन्तको व्यवहार र सम्झनाले सताउँदा मानिसमा मनोविकार उत्पन्न हुन्छ । त्यही मनोविकार मोदिआइन उपन्यासकी मुख्य पात्र नारीमा उत्पन्न भएको छ । नारीले पनि आफन्तजनको विछोडको पीडा सहन गर्नु परेको छ । विछोड दुवै थरीका छन्- अल्पकालीन विछोड र सदाका लागि विछोड । नारीलाई श्रीमान्को साथ पाउँदा आफ्नो जन्मदिने आमाबुवालाई छोड्नु परेको छ । त्यस्तै युद्धमा होमिएपछि आफ्ना पुरुष आफन्त र पति गुमाएकी छे ।

नारीले आफन्तजनको विछोडको पीडा तीव्र रूपमा व्यहोर्नु परेको छ । बाल्यकालमै नारीका राजकीय द्वन्द्वका कारण भिन्न भिन्न राज्यमा आफन्तजन बाँडिनु परेको छ । त्यसपछि युद्धले गर्दा ऊ आफन्तजनको विछोडमा परेर सिकार बनेकी छे । आफन्तजको विछोडमा नारी परेकी छे । आफन्तको विछोड हुनु पर्दा ऊ निकै तनावग्रस्त बनेकी छे, जसको साक्ष्य यस्तो छः

दवेर दुङ्गामा आफ्नो हतियार चमकाइरहेका हुन्थे । उनी भन्थे- 'भाउजु, पाण्डवहरूका कति शिरको रगत यसले खाने हो ।' मैले रिसाएर भनें- 'देवर कस्तो अशुभ कामना गरेको तिमीले साँझको बेलामा । के तिमीलाई आजकलको शान्तिको रमाईलो काल मन पर्दैन ? छि !' राति पतिको न्यानो छातीसँग टाँसिएर मैले बडो आश्वस्त रूपमा भनें- 'नाय अब त मेल होला श्रीकृष्णको प्रयानले । हामी यसै गरी प्रणयको रात्रि विताइरहन पाउँला ।

‘...उनको छातीमा मैले हात फेर्दै भनेँ । ... मेरो त्यो प्रणय रात भविष्यको भयले त्यसै चिसो भएर वित्यो । (पृ. ३०)

उपयुक्त साक्ष्यमा नारीको आफन्तजनको विछोडमा देखापरेको अग्रिम तनाव देख्न सकिन्छ । आफ्नो देवरले दुङ्गामा हतियार चम्काउँदा उसको मन अमिलो हुन्थ्यो । कौरव र पाण्डवपक्षमा आफ्नो भाइभतिजाहरू रहेकाले युद्धको नरसंहार ऊ चाहेकी छैन । आफन्तको विछोड ऊ कति पनि चाहेकी छैन । त्यही तनावले गर्दा आफ्नो पतिको साथ अव्यक्त रूपमा खोजेकी छे- पतिको छातीमा हात राखेर । पतिको समर्थन पनि खोजेकी छे । उसको रात त्रासै त्रासले चिसो भएर वितेको छ । आफूलाई आफन्तबाट एक्लिएको देख्न र कल्पनसम्म सकेकी छैन ।

यसरी नारीमा आफन्तजनको सामूहिक संहारले अभिघात गरेको छ । ऊ विक्षिप्त बनेकी छे । आफन्तको सामूहिक हत्या प्रत्यक्ष देखेकी नारी आफूलाई सम्हाल्नै नसकी बेहोस हुन्छे र बेहोसीमा अभिघातीत बन्दै मृत्युवरण गर्दछे ।

४.२.४ वैद्यव्य जीवन/बेसाहारा

हीनदु संस्कार अनुसार पति मरेको पत्नी जीवनभर वैद्यव्य जीवन जीउनु पर्दछ । त्यहाँ उनीहरूको नितान्त बेसाहारा जीवन जीउन बाध्य हुनु पर्दछ । नारी पनि आफ्नो पतिको मृत्युपछि वैद्यव्य जीवन जीउनु पर्ने सन्त्रासमा जिएकी छे । यौवनको प्रथम प्रहरमै आफ्नो सिन्दुर खोसिएकी वा खोसिन लागेकोमा उसलाई निकै भयको वस्था आएको छ । सधैं त्राहिमाम-त्राहिमामको स्थितिमा नारी जिउँछे ।

विवाह भएपछि नारी निकै प्रफुल्लित हुन्छे जसको वर्णन नारीले यसरी गर्दछे:

“मलाई लाग्यो जीवन एउटा कहिले पनि समाप्त नहुने बसन्त हो । तिनताका देशभरी अमनचैन थियो । ... म कहिले पनि नआउने प्रेममा परेर बेलुकीपख घरको सँघारमा बसेर पतिका लागि पर्खिरहन्थेँ । क्या रमाइला रात थिए तिनताका, प्रेमका आनन्दले टलपल गर्दै बित्ने रात ।” (पृ. २७)

माथिको साक्ष्यमा नारीले आफ्नो पतिमिलनको र सुहागरातको निकै मिठो वर्णन गरेकी छे । यति धेरै माया गरेकी नारीले आफ्नो पति गुमाउँदा कस्तो हालत भयो होला, सजिलै

अनुमान गर्न सकिन्छ । यौवनको प्रथम प्रहरमा पतिभेट अनि केही समयमै पति वियोगबाट वैद्यव्य जीवन जीउनु पर्ने कठिन परिस्थितिको नारीले सहनै नसक्ने गरी भोगेकी छे । उसले व्यहोरेकी छे ।

त्यसपछिका रात पतिसँग निःशब्द विताएकी छे । छातीमा हात राख्दै सुतेकी छे । त्यो समयमा उसले साथ खोजेकी छे । आफ्नो पतिको छातीमा हात राख्दै ऊ आफूलाई बेसाहारा नबनाउन मौन आग्रह गरेकी छे । अनि कृष्णले छल गरेर समरको राचना गर्न आएको खवरले उसको हालत अस्वभाविक बनेको देखिन्छ, जसको साक्ष्य यस्तो छ :

“समरको शब्द सुन्नासाथ हामी नारीहरू भयले काँप्न थाल्यौं मनमनैमा आफ्ना पति भाइ, दाजु वा काकाहरूलाई सम्भोर ईश्वरसँग पुकार गर्न थाल्यौं - ‘हे ईश्वर, सबैको रच्छे गर ।’ म भर्खर यौवनको प्रथम प्रहरमा उभिएको नारी वाण लागेकी हरिणी जस्तो हट्पटाउँदै भन्थे- मेरो ललाटको सिन्दूर, परमात्मा, कहिले पनि नपुछ ।” (पृ. ३१)

माथिको साक्ष्य रानीको वैद्यव्य जीवन । बेसाहारा जीवनको त्रासको अवस्था हो । यो साक्ष्य नारीले आफ्नो यौवनको भर्भदाउँदो आवस्थाको कारुणिक र दारुण अवस्थाको वर्णन गरेकी छे । आफू बेसहारा हुने भयले ईश्वरलाई पुकार गरेकी छे । ऊ आफैले वाण लागेकी हरिणीजस्तो भन्दै आफैलाई भनेकी छे । ऊ आफ्नो सिन्दूर पुछिने भयले त्रसित र भयभीत हुन्छे । जुन दिन आउने देखेकी छे त्यस दिन देखि ऊ भयभीत छ । त्यहि घटनाले उसलाई हर समय पोलिएको छ । त्रसित बनाइ रहेको छ । अभिघातीत बनाइ रहेको छ । एक पल एक क्षण उसलाई कति कठिन भएको छ भन्ने कुरा माथिको साक्ष्यले दर्शाउँछ । त्यो कारुणिक घटनालाई पार लगाउन ऊ ईश्वरलाई पुकार्दै छ ।

यसरी नारीमा वैद्यव्य जीवन र बेसाहारा जीवनको कारण अभिघात भएको छ । नारीलाई वैद्यव्य जीवन बेसहारा हुने पीडाबोधले नै अभिघातीत गरेको छ । अतः नारीलाई अभिघात बनाउने अर्को कारकतत्त्व वैद्यव्य र बेसहारा जीवन रहेको पाइन्छ ।

४.२.५ शरणार्थी

व्यक्ति, समूह र राष्ट्र अन्तराष्ट्रियकाबीच द्वन्द्व र संघर्ष हुँदा मानिसहरू आफ्नो वासस्थान छाडेर अर्को कुनै स्थान वा देशमा शरण लिन जान्छन् । आफू वस्दै आएको थलो

असुरक्षित महशुस गरी अथवा त्यहाँबाट लखेटिँदा मानिसहरू सुरक्षित वासस्थानको खोजीमा देश देशावर हिड्ने गर्दछन् । त्यस्ता मानिसहरू शरणार्थीहरू हुन् । नारी पनि मोदिआइन उपन्यासमा शरणार्थी बनेकी छे । शरणार्थी हुनु नारीको अर्को अधिभातको कारकतत्त्व हो ।

उपन्यासमा नारी शरणार्थी बनेको साक्ष्य यस्तो छः

हाम्रो परिवार क्षत्रिय भएकोले मेरो बा इन्द्रप्रस्थको पाण्डव दरबारमा रक्षकदलको तल्लो कक्षाको एउटा पदाधिकारी हुनु भएको थियो । हाम्रो खेतवारी नष्ट भएपछि बाले सानो पद भए पनि जागिर खानुपरेको थियो र जसबाट हामी नयाँ जीवन बिताइरहेका थियौं, एक प्रकारकले निर्धक्क भएर । त्यो पनि फेरी खोसियो, पाण्डवहरू वन गएपछि इन्द्रप्रस्थमा दुर्योधनको कब्जा भयो र त्यहाँका रक्षकहरू सेवामुक्त गरिए । हाम्रो परिवार फेरी विचल्लीमा पर्‍यो । (पृ. २३)

माथिको साक्ष्यमा नारी शरणार्थी भएको अवस्थाको चित्रण गरिएको छ । ‘हामी नयाँ जीवन बिताइरहेका थियौं, एक प्रकारको निर्धक्क भएर’ भन्नुको तात्पर्य नारीमा कुनै खालको सम्पत्ति नभएकाले उसमा अधिभात सिर्जना भएको थियो । तर जब उसका पिताले दरबारमा जागिर पाए, त्यसपछि अन्य ठाउँमा शरण लिन जानु पर्‍दैन भन्ने आशा पलाएको छ । अन्य ठाउँ गए थप अभिघात व्यहोर्नु पर्ने त्रास उसलाई रहेको छ । नारी परिवार इन्द्रप्रस्थ फेरी दुर्योधनको कब्जामा भएपछि ... फेरी विचल्लीमा पर्‍यो अनि उसले नचाहेको शरणार्थी जीवन भोग्न बाध्य हुनुपर्‍यो । जसले थप अधिभातको सिर्जना गर्‍यो । भएको खेत समेत पाण्डवहरूले भव्य महल बनाउँदा मिचिदिए । त्यसपछि दुर्योधनले भन्नु नारीको परिवारको उठिबास लगायो । त्यसपछि शरणार्थीको रूपमा उनीहरू ताँती लाग्दै पश्चिमतिरको ठूलो राजधानी हस्तिनापुर पुगे ।

आफ्नो मूलुक आफ्नो नरहदा अर्काको मूलुकमा उनीहरूले भन्न कष्ट व्यहोरे । नारी र उसको परिवार धेरै दिन अनेक हण्डर र ठक्कर खाँदा, गल्ली गल्ली भडकिएर कामकोखोजीमा एक ठाउँबाट अर्को ठाउँ गर्दा केही सीप नलागेर जमुनाको तटनेर कौरवहरूको दुर्गको बाहिरी पर्खालभन्दा पनि बाहिर जहाँ बकाइनो र बबुलका सानासाना रुखका भ्याडैभ्याड थिए र जहाँ पर्खाल बनाउँदा फ्याँकिएका साना ठूला ढुङ्गाहरू जताततै लडिरहेका थिए, त्यही एउटा छाप्रो बनाएर बस्न थाले । त्यहाँ पनि उसलाई आनन्द थिएन । मनमा सधैं त्रास त्रास थियो । कतिखेर यहाँबाट पनि हट्नु पर्ने हो चिन्ताले सताई रहेको थियो । मनमा अभिघातको पोको थियो । कति

खेर कस्ले हटाउने हो उठाउने भन्ने त्रासले दिनरात तड्पिनु परेको कुरा माथिको साक्ष्यले प्रष्ट पारेको छ । शरणार्थी जीवनको एउटा ज्वालन्त उदाहारण नारीको जीवनले देखाएको छ ।

यसरी नारीमा शरणार्थी हुनुपर्दा समेत अभिघात भएको देखिन्छ । आफ्नै राज्यमा समेत ग्रामलाई नगर बनाउँदा उनीहरूको खेतवारी सबै सखाप भएको छ भने कालान्तरमा त्यहाँ पनि उनीहरू बस्न नपाई आफ्नो जन्मथलो नै छोड्नु परेको छ । त्यसपछि उनीहरू जङ्गलमा कठीन अवस्थाका साथ जीवन गुजार्न बाध्य छन् । अतः नारीमा अभिघातको अर्को कारकतत्त्व शरणार्थी जीवन पनि हो । शरणार्थी हुँदा पाएका हण्डर, ठक्करबाट घायल भएकी नारीमा अभिघातित अवस्थामा आफ्ना दिनहरू कटाउँदै जीवनलाई अगाडि बढाउँदै जान्छे ।

४.२.६ आकस्मिक लाभ/हानी

कुनै अप्रत्याशित र अनपेक्षित कुरा प्राप्त हुँदा वा गुम्दा अथवा सुन्दा मानिसको मस्तिष्कले सोच्नै सक्दैन र ऊ प्रताडित बन्दछ । आकस्मिक लाभ/हानीले कतिपय मानिसहरू रोएको पनि देखिन्छ । त्यो भनेको मस्तिष्कमा लाभ वा हानीको सोचाई नरहेको तर त्यो आकस्मात् प्राप्त हुँदा त्यो चोट आइ पर्दछ । नारीमा अभिघातको कारक बनेर आकस्मिक रूपमा दुःखद समाचार आएको छ जसले उसको हानी नोक्सानी गरेको पाइन्छ । नारीले युद्धको कल्पना विहेपछि गरेकी हुँदा तर पतिको खबरले ऊ निःशब्द बन्दछे:

...रमाइलो र परमसुखमा मेरा दिन बितिरहेका थिए । ... युद्धको सम्भावना मानिसको मनबाट विलाइसकेको थियो । हामी सँहलीहरू सूर्यकुण्डमा बसेर भन्थ्यौं- 'अब मानिसले युद्धबाट मुक्ति पायौं ।' यस्तै आनन्दको समयमा एकदिन धेरै रात वितेपछि थाकेको अनुहार लिएर मेरो दुलाहा आए । मैले आशङ्काले सोधें के खबर छ प्राणनाथ ? उनले भने - 'राजा दुर्योधनले विराटराजाको दूतलाई एकदम तिरस्कार गरेर फर्काइ दिए ।' त्यसपछि हाम्रा दिन दुश्चिन्तामा कट्न थाले । रात्रीको प्रणयमा खिन्नताको अनुभव हुन थाल्यो र दिउँसोका घडी उदासिनताले भरिएका ॥पृ. २८॥

माथिको साक्ष्य नारीको आकस्मिक दुःखद खबर अघि र पछिको अवस्था हो । यौवनको भर्भराउँदो उमेरमै विहे गरेकी नारी विहेपछि निकै खुसी हुन्छे । शरणार्थी हुनुको पीडा समेत उसले विर्सिसकेकी छे अपितु उसको पतिको खबरले ऊ पीडित बनेकी छे । युद्ध हुने खबरले पुनः ऊ प्रताडित हुन्छे । एक्कासी ऊ चिन्तित हुन्छे । त्यही आकस्मिक खबरले उसका दिनहरू

दुश्चिन्तामा कटन थाले । दिनभर ऊ उदासी भएर बस्दछे भने रातमा पनि पतिको साथ भएपनि खिन्नता अनुभव गर्दछे । उसको विहेपछिको अमनचैन सबै हराएर जान्छ । त्यो नै नारीको आकस्मिक हानी हो । आकस्मिक हानी हुँदा उसका दिनहरू दुश्चिन्तामा वितेका छन् भने दिन रात उदासिनता र खिन्नतामा वितेको पाइन्छ ।

त्यसपछि नारी अर्धमूर्छित हुँदै बसेको बेला युद्धको लागि शङ्ख निनाद भयो, बच्चाहरू आमा भनेर चिच्याए, अरु आइमाइहरू विक्षिप्त जस्ती भएर भागाभाग गर्न थाले ऊ पनि एक्कासी मूर्छित भई । चेतनाविहीन अवस्थाको शृजना भयो । घुँडा टेकेर चिउँडोलाई हत्केलामा थामेर नर्कको बाफमा टलपल गरेको कुनै दृश्य जस्तो अस्पष्ट कुरुक्षेत्रलाई एकोहोरो हेरिरही । त्यसपछि ऊ कहिल्यै होसमा आइन् ।

कुरुक्षेत्रमा युद्ध सुरु भएपछि त्यहाँ काटाकाट हुन थाल्यो । मानिसको चित्कार सुनिन थाल्यो । त्यसपछि नारी विक्षिप्त बनी अकल्पनीय घटना देखेर उसको मस्तिष्कले काम गर्न सकेन । ऊ मुर्दा बनी । पीडा सहन नसकेर ऊ विक्षिप्तावस्थामै प्राणत्याग गरी त्यो अवस्था भनेको नारीको लागि अकल्पनीय घटना थियो । युद्ध हुन्छ भन्ने जान्दा जान्दै पनि ऊ त्यो युद्धको विभत्स रूप देख्न नसकेर मर्दछे । त्यो विभत्स र संहारको कहानी लाग्दो रूप देख्न नसकेर मस्तिष्कले त्यो दृश्य संहाल्न नसकेर उसले मृत्युवरण गरेकी छे । अतः नारीमा अभिघात हुनुको कारणहरू मध्ये आकस्मिक घटना पनि एक हो । यहाँ त्यही आकस्मिकताले युद्धको विभत्स रूप लिएको छ र पात्रहरूलाई आघातीत पारेको छ ।

४.२.७ सामाजिक र सांस्कृतिक संस्कार

मानिसमा सामाजिक अनि सांस्कृतिक संस्कारले पनि अभिघातको सिर्जना गर्दछ । समाजको रहनसहन, सांस्कृतिक व्यवस्था आदि लचक वा व्यक्ति/समुदाय सुहाउँदो नहुँदा मानिस त्यसबाट अभिघात महशुस गर्दछ । नारीलाई पनि सामाजिक अनि सांस्कृतिक संरचनाले अभिघातीत गरेको देखिन्छ । नारीहरू गृहस्थमै वस्तुपर्ने संस्कारले नारीलाई आघात गरेको छ । ऊ पनि रणभूमिमै गएर युद्ध लड्न पाए त्यही जे जे हुने थियो त्यस ठाउँमा नै हुन्थी । पतिको साथ साथ मर्न पाए खसी हुन्थी तर ऊ पतिको बध हुँदा समेत दर्शक बन्नु परेको छ । पति विना आफ्नो अस्थित्व नरहने सामाजिक संस्कारले पनि ऊ आक्रान्त र पीडित छे । पतिविना पनि बाँच्ने उसले साहस गर्न सकिदैन । पतिलाई आफ्नो प्राणधार ठान्ने नारी बाण लागेको

हरिण जस्तै छट्पटाउँछे । परमात्मासँग पतिलाई बचाउन आग्रह गर्दछे । पतिविना बाँचेर समाजको लागि केही गर्ने साहस नारीमा छैन किनकी त्यसवेलाको संस्कार नै त्यस्तै थियो ।

सवैभन्दा ठूलो त दरबारमा जस्तो कुप्रवृत्तिको मान्छे भए आँखा चिम्लेर त्यसकै पक्षपोषण गर्नु पर्ने वाध्यता हो । दुर्योधनको देशमा बसेर त्यहीको नून खाएका नागरिक नराम्रो कामका लागि समेत रणभूमिमा उभिनु पर्ने कुसंस्कारले गर्दा नारी पीडित बन्दछे । दुर्योधनको पक्षमा युद्ध गर्ने चाहना नहुँदा पनि वाध्यताले र सामाजिक संस्कारले युद्धमा सामेल भएको छ, उसको पति । त्यसको पीडा भोग्दै छे नारी ।

युद्धको तयारीमा हुँदा द्रौपदीलाई देखेर नारी धिक्कार्दछे । द्रौपदीको पतिहिंसाको भावना, जसले उसलाई अन्धवेगमा आफ्नो नारीत्वको स्वाभाविक विर्साइ दिएको थियो, त्यही देखेर नारी भन्दछे:

“हामीले आफू नारी भएको स्थितिलाई सम्झेर आपसमा मुखमुख गर्‍यौं । आपसमा भन्ने सुन्ने कुरो त केही थिएन् (पृ.३५) । नारीले द्रौपदीको प्रतिहिंसाको भावनाको विरोध गर्दछे । नारी कोमलताको प्रतिमूर्ति भएको तर द्रौपदी नभएको संस्कार विपरितको दृश्यले नारीलाई अधिभात सिर्जना गरेको छ ।

यसरी नारीलाई सामाजिक संस्कृतिक संस्कारले पनि अभिघातीत गर्दछ । समाजको सामाजिक व्यवस्था अनि सांस्कृतिक अवस्थाले गर्दा अनि पितृसत्तात्मक सामाजिक संरचनाले गर्दा ऊ आफूलाई एकलो महशुस गरी अभिघात अनुभव गर्दछे । अतः नारीमा अभिघातको कारकतत्त्वका रूपमा सामाजिक संस्कृतिक संस्कार पनि एक हो । यसले समाजमा भएका सांस्कृतिक कृत्याकलापकले मानिसलाई कुनै न कुनै तारिकाबाट अधिभातीत बनाएको हुन्छ । त्यसकै परिणामका रूपमा माथिको साक्ष्यलाई पनि लिन सकिन्छ । यो प्रकृत्या परापूर्वक कालदेखि हालसम्म उत्तिकै रूपमा सक्रिय र शसक्त रूपमा रहेको छ ।

४.२.८ धार्मिक संस्कार

कुनै धर्मले कठोर नैतिकता र सदाचारको आग्रह राख्दछ । धर्मले रीतिरिवाज र चालचलनलाई अन्धविश्वासमा धकेलेपछि धर्ममा रुढीवाद भ्याडिगदै गएको पाइन्छ । यसरी विभिन्न धर्ममा रहने कुनै न कुनै कलङ्क पक्षले व्यक्तिको व्यक्तिगत जीवनमा अर्थ र महत्व

राखी त्यस धर्मद्वारा नियमित व्यक्ति समाज तथा जीवनशैलीमा अभिघात उत्पन्न हुन पुग्दछ । त्यस्तै मोदिआइन उपन्यासकी पात्र नारीमा पनि धार्मिक संस्कारले समेत अभिघात भएको देखिन्छ । धर्मको नाममा युद्ध भएको छ । महाविनाशकारी युद्धले नारीलाई अभिघातीत गर्दछ ।

राजपरिवारमा अहम्ताको कारण धर्म संकटमा परेको छ । 'ठूलालाई चैन तर सानालाई ऐन' भन्ने उखान त्यहाँ समेत लागु भएको छ । धर्मले कसैलाई पनि पाप र कुकृत्य गर्न छुट दिएको छैन । धृतराष्ट्रको अक्षम राष्ट्रसंचालन गर्ने प्रवृत्तिले नै सबैमा अभिघात निम्त्याएको छ । द्रौपदीलाई सभामै नङ्गयाइएको छ । जुवा खेलेर षड्यन्त्र गरी पाण्डवहरूलाई वनवास पठाइएको छ । सबैतिर षड्यन्त्रै षड्यन्त्रको जालो बुनिएको छ, त्यसको मारमा निर्दोष जनताहरू परेका छन् । नारी परेकी छ । धर्मको पालनापूर्ण रूपमा हुन सकेको छैन । धार्मिक संस्कारलाई ठूलाले आफू अनुकूल बनाउँदा नारी त्यसबाट पीडित बनेकी छे ।

अतः धार्मिक संस्कार पूर्णतः पालना राजपरिवारबाट नहुँदा त्यसको चोट नारीले सहन गर्नु परेको छ । धर्मको नाममा भएको खराब आचरण र प्रवृत्तिले नारीको व्यक्तिगत जीवनमा समेत बाधा पुगी अभिघातको सिर्जना भएको छ ।

यसरी नारी महाभारतकालीन पात्र हो । जो मोदिआइनले उपकथा हाल्ने क्रममा देखा परेकी छे तापनि ऊ प्रमुख पात्र हो । उपन्यासमा मोदिआइन मछुवारिन र नारीको आत्मा एउटै शरीर भिन्नभिन्न देखा पर्दछ । खासगरी अभिघातको कारण नारीको आत्माले शान्ति नपाउँदा मछुवारिन र मोदिआइन जस्ता पात्रहरू भौतिक संसारमा भेटिरहन्छन् । यस उपन्यासमा नारीकै अभिघातको चर्चा जोडले गरिएको छ । नारीको अभिघातलाई उपन्यासमा प्रमुखता दिइएको छ । नारीमा उपन्यासका अन्य पात्रभन्दा बढी अभिघातका कारकतत्वहरू देखा परेका छन र त नारीले उपन्यासमा प्रमुख पात्रको भूमिका समेत प्राप्त गरेकी छे । नारीमा अभिघातको कारकतत्वहरू अन्तर्गत द्वन्द्व र युद्ध, संवेगात्मक आघात, आफन्तको विछोड, वैधव्य जीवन, बेसाहारा, शरणार्थी, आकस्मिक हानी, सामाजिक र सांस्कृतिक संस्कार र धार्मिक संस्कार आदि रहेका छन । मुख्यतः नारीमा युद्धले नै अभिघातको सिर्जना गरेको हो भने अन्य उपयुक्त कारकतत्वहरूले उसको अभिघातीत अवस्थालाई थप जटिल अर्थात उत्तरअभिघातको तनावपूर्ण विकार अवस्था (PTD) मा पुर्‍याउन सहयोग गरेको देखिन्छ । अभिघातले गर्दा ऊ अकालमै मृत्युवरण गर्न पुगेकी छे भने जन्मजन्मान्तरसम्म त्यसको पीडा बोकेर हिडेकी देखिन्छ ।

४.३ 'म' पात्रमा अभिघात हुनुका कारकतत्त्वहरू

'मोदिआइन' उपन्यासमा पूर्वस्मृतिका घटनालाई बेलीविस्तार लगाउने पात्रका रूपमा म पात्र आएको छ । मोदिआइन पात्रलाई चिनाउँदा चिनाउँदै मछुवारिन र नारी जस्ता पात्रको आमा एउटै भएको सङ्केतिक रूपमा उद्घोष गरेको छ । आफ्नो बाल्यकालको घटना प्रस्तोताको रूपमा आएको म पात्र जब मोदिआइनबाट कथन सुन्छ, त्यसले पनि उसलाई अभिघातीत सम्झनु भनेको त्यो अभिघातकै कारण हो, जुन घटना उसले विसन सकेको छैन । अतः उसमा भएको अभिघात के कस्तो कारणबाट निम्तिए त्यसको विश्लेषण गरिन्छ:

म पात्रमा संवेगात्मक आघातले नै उसलाई मुख्यतः अभिघातीत गरेको हुन्छ । बाल्यकालमा सुनेका घटना उसले कालान्तरमा पनि विसिएको छैन । मोदिआइनले भनेको कुराहरू उसको मस्तिष्कमा अझै ताजै छ । जसको साक्ष्य यस्तो छ:

धेरै पहिलेको कुरा, म बालक थिएँ । बालककालका कुराहरू धेरै त त्यसै विसिएर जाइन्छन् तर केही एकदम स्पष्ट भएर स्मृतिमा अडेर बसेका हुन्छन् र केही धमिलिएर देखा पर्दछन् । तिनलाई ठम्याउन आफ्नो कल्पनाको पनि मद्दत लिनु पर्छ । जस्तो कि टाढा उभिएको मानिसको अनुहार स्पष्टसँग नदेखिए तापनि त्यसको कद, पहिरन, त्यसको उभिएको भङ्गिमा र जुन घरको बारीमा उभिएर त्यो त्यहाँ काम गर्ने ज्यामीहरूलाई हेरिरहेको छ, ती सबै कुरालाई जोरेर हामी त्यो उभिएको मानिसलाई ठम्याउँछौं त्यो त हाम्रो परमपरिचित फलानो हो । (पृ. १)

मलाई यति मात्र भन्नु छ कि ४० वर्ष पहिले बालककालको मेरो भावनामय जगतमा घटेको एउटा घटना हो यो जसलाई आज यति दिनपछि जुन रूपमा त्यसलाई स्मृतिको दूरविनबाट हेरिरहेको छु र अतीतलाई वर्तमानसँग संयोजन गर्ने सम्झनाको तोरणबाट जसरी त्यो आज देखिन थालेको छ, त्यही रूपमा र त्यसरी त्यसको वर्णन गरिरहेको छु । (पृ. १-२) ।

माथिका ती दुई साक्ष्यहरू म पात्रका घटनासँग जोडिएका भूमिकाका कथन जस्तै हुन । ४० वर्ष पहिलेको आफूले सुनेको घटना त्यही रूपमा र त्यसरी नै भएको वर्णन गरेको म पात्रको मनमा त्यो घटना र कथा अमीट छाप बनेको देखिन्छ । त्यो अमीट छाप पनि उसको आफ्नै त्रास र भयको कारणले नै हो । त्यो बाल्यकालमा सुनेको कथाले उसलाई संवेगात्मक

आघात उत्पन्न गरेको छ । जसलाई उसले दीर्घकालसम्म पनि विर्सको छैन । यस्तो अधिभात उसको पुरानो अभिघात हो । म पात्रले '४० वर्ष पहिले बाल्यकालको मेरो भावनामय जगतमा घटेको एउटा घटना भनेर बनाएकाले नै त्यसबाट उसको भावनात्मक आघातले उसले त्यो कथा र घटना नभुलेको प्रस्ट हुन्छ । उसको भावनामय जगतमा नै त्यसले आघात पुऱ्याएको छ । त्यसैले गर्दा दीर्घकालीन रूपमा समेत उसले भूलेको छैन । भावनात्मक आघातको यो तथ्य हाम्रो शरीरमा रहिरहन्छ, जसलाई स्नायू स्मृति भनिन्छ । भावनात्मक आघात हाम्रो अचेतन मनमा गएर बसेको हुन्छ । त्यो गहिरो छाप बनेर बसेको हुन्छ हाम्रो शरीरका तन्तुहरूमा (www.open_source_cranio/.../home/top_te_ cause_of _trauma) भनेभै म पात्रमा पनि त्यस्तै भएर उसले अभिघात महसुस गरेको छ, जसको कारण भावनात्मक आघात हो । भावनात्मक आघात चाहि त्यही ४० वर्ष पहिलेको घटना र मोदिआइनले सुनाएको कथाले जनाएको छ ।

म पात्रलाई मोदिआइनले भनेको हडाहा पोखरीका बारेमा भनेका कुराले पनि अभिघातीत बनाएको छ । ऊ नुहाउन जाँदा उसले भनेको सम्झन्छ । अनि डर त्रासले पोखरीभित्र नपसी छेउमा बसेर नुवाईवरी फर्कन्छ । जसको साक्ष्य यस्तो छ:

मोदिआइनले मलाई भनी- “तिमी पनि जाऊ न्वहाउन, तलको “हडाहा तलाव” मा । निर्मल पानी छ, ठन्डा तर किनारैमा न्वहाउनु, भित्र टाढा नजानू । बडो गहिरो छ हडाहा ।”

मैले बल्ल उसको मुख खोलें गर्वले यो भन्न कि- मलाई पौडन आउँछ ।

उसले भनी- “पौडिन जान्दछु भन्ने घमण्ड, तलाउ, वापी रह दह सामु नगर्नू । दुवता बसेका हुन्छन् इनमा र गर्वका बोली सुने भने मन पराउँदैनन् । यै हडाहा तलावमा कति मै हुँ भन्ने”

माथिका साक्ष्यहरूले म पात्रलाई त्रसित र डर उब्जाएको छ । त्यसले उसलाई अभिघातीत बनाएको छ । हडाहा पोखरीले धेरैको ज्यान लिएको कुरा सुनेर ऊ डराउँछ, उसमा भएको एक प्रकारको गर्व र घमण्ड विस्तारै अभिघातमा परिणत भएको छ । मोदिआइनले जो मै हुँ भन्छ । गर्व गर्दछ, त्यसलाई पोखरीले आफ्नो पेटमा राखिदिने गरेको थाहा म पात्रलाई हुन्छ । त्यसबाट उसलाई पनि डर र त्रास उत्पन्न हुन्छ । गर्वले म पौडन जान्दछु भने पनि उसलाई डर लागेको छ । मनमा एक खालको त्रास उत्पन्न भएको छ । ऊ भित्रभित्रै डराउँछ । आफ्नो

गर्व र घमण्डलाई छोडी म पात्र पोखरीको छेउमा बसेर नुवाउन लाग्दछ । जसलाई तलको साक्ष्यले प्रष्ट पारेको छ ।

तटमा गुगा फुकाल्न लाग्दा मलाई मोदिआइनको चेतावनीको सम्झना भयो । उसले यस कुराको पनि इशासा गरेकी थी कि धेरै मानिसहरू डुवेर मरेका छन् । पौडन सिपालु पनि । उसले यसमा विश्वास गर्ने देवताको पनि चेतावनी दिएको थी । मैले पनि यो विरानो ठाँउमा मोदिआइनको सल्लाह मानेर किनारैमा बसेर नुहाउन उचित ठानें ।

म पात्रलाई बालक कालमा अभिघात भएको छ । मोदिआइनले मछुवारिनको कथा सुनाउँदा ऊ त्रसित भएको छ । उसको निद्रा गायब भएको छ । प्रेतात्माको कुरा गरेपछि त भन् ऊ भयभीत भयो :

ऊ जाने वित्तिकै रात्री निष्पट्ट एकान्त भयो । डिवियाको रातो शिखा कहिले हल्लिनथ्यो र त्यसैका साथ कोठामा तमाम छाँयाहरू पनि हल्लिन थाल्थे । भित्ताका छाँयाहरू ... हल्लिनथे पिङ खेलेजस्तो र पिङले मच्चिन छाडेर एकै ठाउँमा थर्किन थाल्थे । डिवियाको बत्ति कहिलेकाँही चटचट गरेर चर्किनथ्यो र बत्तिको मुखमा गाँठै गाँठा बन्दै जान्थे । मलाई विस्तार विस्तार डरको सञ्चार हुन थाल्यो । यसरी एकलै म कैले पनि सुतेको थिइनँ । मछुवारिनको कथा पनि झलझल सम्झन थालें । मेरो मुटु डरले काँप्न थाल्यो र शरीरमा काँडैकाँडा उम्रियो । लाग्यो, बाहिर निस्तब्धतालाई भङ्ग गर्दै पानीमा कसैले पाप गर्‍यो । म एकदम भयभीत भएर कराएँ । (पृ. १७-१८)

माथिको साक्ष्य म पात्रको भयभीत अवस्थाको चित्रण हो । ऊ निकै डराएको छ । मछुवारिनको कथा सुनेपछि ऊ निकै भयभीत भएको छ । त्यसैले गर्दा ऊ त्यही भयावस्थामै कराउँछ । मिसिरजीलाई बोलाउँछ । उसको होस हवास नै उडेको देखिन्छ । त्यसवेलादेखि डराएको म पात्र मोदिआइनको नारीको कथा समाप्तिसँगै निदाएको छ तर अभिघातको अमीट छाप बोकेर । ऊ बारम्बार मछुवारिनको प्रेतात्माको सम्झनाले निस्सासिया जस्तो हुन थाल्यो । दिनभरिको हिँडाइले शरीर थाकेको थियो र आँखामा लठ्ठीएर निद्रा आउन खोज्दथ्यो तर डरले गर्दा भुसुक्क निदाउन सक्थेन । कसो कसो आँखा लाग्ने वित्तिकै सपना देखेको जस्तो लाग्थ्यो र त्यही डरले फेरी विउँझिहाल्थ्यो । सपना र विपना दुवैमा एकनासको डरका तस्वीर मात्र खिचेको देख्थ्यो ।

रातभरी मोदिआइनबाट कथा सुनेको म पात्रमा भोलिपल्ट घर जाने क्रममा शारीरिक रुग्णता देखिन्छ । उसमा मानसिक तनाव देखिएपछि शारीरिक रूपमै ऊ क्लान्त देखिन्छ । ऊ दिउँसो तारा देख्दछ । उसको मन अत्यन्त भारी हुन्छ ।

डब्बाभित्र पसेर बेञ्चमा बस्दा नबस्दै म उँघेर फेरी निदाएँ । छेउ न टुप्पोका छन्द न बन्दका सपना देख्न थालें । कैले त्यसै सूर्यलाई चम्मेको देख्ने कहिले मोदिआइनलाई कहिले ठूलाठूला गिद्धहरू आकाशमा उडिरहेका देख्ने, डराउने आकारमा ठूलाठूला कैले माछा बेच्ने मछुवारिन । कैले लडाईँ भइरहेको, कैले केई कैले केई । (पृ. ४२)

माथिको साक्ष्यमा म पात्रको विकृत अवस्थाको चित्रण पाइन्छ । उसलाई अभिघातले सिकार बनाएपछि अर्थात् उत्तर अभिघातको तनावपूर्ण विकार अवस्थाले गर्दा उसमा त्यस्तो लक्षणहरू देखा पर्दछन् । ऊ दिउँसै भयभीत हुन्छ । त्रासदपूर्ण सपनाहरू देख्दछ । रातभरी निद्रा नपार्दा उसको जीउ भारी हुन्छ भने मन चञ्चल र अस्थिर रहन्छ ।

यसरी म पात्रमा भावनात्मक आघात र भयले गर्दा अभिघात भएको देखिन्छ । बाल्यकालकै भयले गर्दा उसमा अभिघात भएको देखिन्छ । त्यही भयले संवेगात्मक आघात निम्त्याउँदा ऊ पुनः ४० वर्षसम्म पनि अभिघातकै सिकार बन्छ ।

४.४ मोदिआइनमा अभिघात हुनुका कारकतत्वहरू

मोदिआइन पात्र 'मोदिआइन' उपन्यासकी एउटी पात्र हुन । ऊ मोदिकी श्रीमती हो । यस लोकको भन्दा असामान्य देह भएकी मोदिआइन म पात्रलाई आफ्नै कथा आत्मा एउटै रहेको कथा सुनाउँदछे । विधिपूर्वक अनुष्ठान कार्य सम्पन्न गरेपछि मछुवारिन नै मोदिआइनको आत्मा बनेर मोदिआइनको देहमा अवतरित हुन्छे र त्यही हडाहा पोखरीको छेवैमा व्यापार गर्दछे ।

वाहिरी रूपमा अभिघात देख्न सकिन्न तर आत्मामा रहेको त्यो अभिघात अमीट रूपमा मोदिआइनको देहसम्म दीर्घकालसम्म रहेको देखिन्छ । अत्यन्त रूपमा त्यो पुरानो अभिघात (Cronic Trauma) त छदै छ त्यसमा पनि मोदिआइनको जीवनमा मोदी रोगी हुँदा ऊ चिन्तित छे । अप्रत्यक्ष रूपमा मोदिको आत्मा नारीको श्रीमान्को बुझ्न सकिन्छ । युद्धका कारण उसको आत्माघाती मोदी शरीर रुग्ण र जीर्ण बनेको देखिन्छ । त्यसैबाट मोदिआइन पनि अभिघातीत देखिन्छे । खोकिरहने मोदीका कारण आफ्नो श्रीमान् विरामी भएकोले ऊ चिन्तित बन्दछे ।

यसरी मोदिआइनमा पुरानो अभिघात त छँदै थियो । त्यसमा पनि मोदी दीर्घकालीन रोगी हुँदा समेत ऊ अभिघात महसुस गर्दछे ।

४.५ मोदिआइन: उपन्यासका अन्य पात्रहरूमा अभिघातको कारकतत्वहरू:

मोदिआइन उपन्यासमा अन्यपात्रहरू मिसिरजी, मोदी, अर्जुन, युधिष्ठिर, कृष्ण, नारीका बा, आमा, नारीका सासु र देवर, तान्त्रिक, दूर्योधन, द्रौपदी आदि आदि रहेका छन् । कोही पात्रहरू मञ्चीय छन् त कोही कथा वाचनका क्रममा मात्र आएका छन् । उपन्यासमा जति पनि पात्रहरू सहायक, गौण रूपमा आएका छन् ती सबैमा अभिघात देख्न सकिन्छ ।

मोदी पात्र शारीरिक रूपमै रुग्ण छ । उसको पनि त्यही दीर्घकालीन रोगले दीर्घकालीन शारीरिक अभिघात व्यहोर्नु परेको छ । त्यही शारीरिक अभिघातले मानिस आघात निम्त्याउँदा ऊ आफूलाई चाँडै मर्न पाए हुन्थ्यो भैं गर्दछ । ईश्वरसँग पुकारा गर्दछ- चाँडै संसार छोडन । महाभारतकालीन पात्र अर्जुन पनि आफ्नो श्रीमती द्रौपदीको बस्त्रहरण, षडयन्त्रद्वारा वनबास जानु परेको, राज्य लिइएको घटनाबाट अभिघात महसुस गर्दछ । युधिष्ठिर, दूर्योधन, द्रौपदी जस्ता कौरव र पाण्डव पक्षहरू पनि एक अर्काको पक्ष विपक्षमा लाग्दा र विभिन्न आकस्मिक र अनपेक्षित घटनाहरू घट्दा अभिघात अनुभव गर्दछन् । जसले गर्दा त्यही अभिघातलाई राहत दिन अठार दिनसम्म नरसंहाररूपी युद्ध गर्दछन् । आफ्नो-आफ्नो अहम्मा चोट लाग्नाले उनीहरू अभिघातको सिकार हुन्छन् । त्यही अहम्को चोटले उनीहरू युद्धतर्फ धकेलिन्छन् । नारीका आफन्त जनहरू बा, आमा, सासु, देवर, भाइ आदि त्यही युद्धले भयभीत छन् । उनीहरू त्रसित छन् । त्यही त्रासदीले नै उनीहरूमा अभिघात निम्त्याएको देखिन्छ । तान्त्रिक पनि मछुवारिनको अनौठो र अलौकिक व्यवहार र बोलीले त्रसित र अचम्मित बन्दछ ।

यसरी 'मोदिआइन' उपन्यास पात्रहरूको अभिघातै अभिघात देखाइने उपन्यासमा हो । यसका माध्यमबाट पात्रहरूमा परेको अभिघात देखाउने उपन्यास हो । यसका माध्यमबाट पात्रहरूमा परेको अभिघात सहजै विश्लेषण गर्न सकिन्छ । सहायक र गौण, सूच्य र बद्ध सम्पूर्ण पात्रहरूमा अभिघातको अनुभव गर्न सकिन्छ । अभिघातले ती पात्रहरू विभिन्न किसिमका अभिघातको सिकार भएका छन् ।

४.६ निष्कर्ष :

मोदिआइन उपन्यासमा हरेक पात्रहरूमा अभिघातको स्थिति देख्न सकिन्छ । अभिघातग्रस्त पात्रहरू कोही विक्षिप्त अवस्थामा रहेका छन भने कोही पात्र मृत्युन्मुख छन । आफ्नै कारणले कसैले अभिघात व्यहोरेका छन भने कोही पात्रहरू निर्दोष हुँदा हुँदै पनि अभिघातीत हुँदै मृत्युवरण गर्न पुगेका छन । मोदिआइन उपन्यासकी मुख्य पात्रा नारी सबैभन्दा बढी अभिघातीत देखिन्छे । उसमा मुख्यतः अभिघातको कारण बनेर । धृतराष्ट्रको दरबार वा परिवारमा चलेको द्वन्द्व र युद्ध नै हो । त्यस द्वन्द्व अन्ततः भीषण युद्धमा परिणत हुँदा त्यसको विकार कथानक भएर निस्किएको छ । त्यसको परिणाम पात्रमा जन्मजन्मान्तर अभिघात भई पात्रहरू पीडित र दुःखित हुन पुगेका छन् । अभिघातका विभिन्न कारणहरूको व्याख्या माथि गरिएको भएता पनि प्राकृतिक विपत्ति, गाह्रो जन्म, सर्जरी, मेरुदण्ड भाँचिनु, मेनेञ्जाइटिसको असरपछिको अवस्था, आत्मा नचिन्नु, यौन हिंसा र बाल दुर्व्यवहार जस्ता अभिघातका कारक तत्वहरूको असर भने उपन्यासमा भएको पाइदैन ।

‘मोदिआइन’ उपन्यासको मुख्य पात्र नारीमा अभिघात धेरै भएको छ । अर्थात अभिघातले ऊ अत्यन्त मर्माहत र पीडित बनेकी छे । यस्तो लाग्दछ नारीकै अभिघात चित्रण गर्न ‘मोदिआइन’ उपन्यासको सिर्जना गरिएको हो । नारीलाई अभिघातीत गराउने मुख्य कारक तत्वमध्ये एक द्वन्द्व र युद्ध नै हो । त्यसपछि उसमा देखिएको संवेगात्मक आघात, सामाजिक तथा सांस्कृतिक पक्ष, धार्मिक पक्ष, आफन्तजनको विछोड, वैधव्य जीवन/बेसाहारा, शरणार्थी र आकस्मिक घटना आदिले अभिघातग्रस्त बनाउन सहयोग गरेको छ । यी पक्षहरूले नारीको अभिघातलाई जटिल र दीर्घकालीन अभिघातका रूपमा रूपान्तरण गरेको पाइन्छ । त्यसैगरी यसै उपन्यासको आख्याता ‘म’ पात्रमा पनि अभिघातले असर गरेको छ । मोदिआइनबाट कथा सुनेपछि ऊ त्यसै रातदेखि त्रसित हुन्छ । रातमा भस्कन्छ । दिनमा पनि अनेकौं तानाबानाका सपनाहरू देख्छ । जीउ भारी हुन्छ । त्यो घटनाले उसलाई दीर्घकालीन असर गर्दछ । बाल्यकालमा सुनेका र देखेका घटनाहरू उसको मस्तिष्कमा ताजै बनेर बस्दछ, पुरानो अभिघातको रूपमा ।

यस उपन्यासकी पात्र मोदिआइनले कथा सुनाउँदा आएका महाभारतकालीन चर्चित पात्रहरूमा पनि अभिघात देख्न सकिन्छ । ती सबै पात्रहरूले मुख्यतः द्वन्द्व अनि त्यसले

निम्त्याएको युद्धको कारण अभिघातीत हुनु पर्दछ । अहमको टकरावले गर्दा ती महाभारतकालीन दरवारीया पात्रमा, युद्ध जस्ता महाविनाशकारी घटनाले अभिघातीत हुने अवस्था सिर्जना भएको छ ।

यसरी मोदिआइन उपन्यासका पात्रहरू अभिघातको सिकार बनेका छन् । उत्तर अभिघातको तनावपूर्ण विकार अवस्थामा पुगेका ती पात्रहरू शारीरिक र मानसिक रूपमा स्वस्थ रहेको पाइदैन । कतिपय पात्रहरू त आफ्नो ज्यानै दिएका छन् अर्थात अभिघातलाई थेग्न नसकेर पात्रहरूले मृत्युवरण समेत गर्न पुगेका छन् ।

परिच्छेद पाँच

मोदिआइन उपन्यासको संरचना तत्वको सम्बन्ध

५.१ विषय परिचय

मोदिआइन उपन्यास युद्ध विभीषिकाले ग्रस्त उपन्यास हो । युद्धले निम्त्याएको पीडा नै उपन्यासमा अभिघातको कारक बनेर देखा परेको पाइन्छ । द्वन्द्व र युद्धले उपन्यासलाई अभिघातमुखी बनाएको छ भने अभिघात पनि उपन्यासकै संरचकको रूपमा रहेको देखिन्छ । युद्धको विभीषिका र त्यसबाट उत्पन्न जिजीविसालाई अभिघातले राम्रैसँग समायोजित गरेको छ । उपन्यासका मुख्य संरचकहरू पात्र, कथावस्तु र दृष्टिविन्दुसँग अभिघात अन्तर्सम्बन्धित र अन्तर्घुलित भएर रहेको छ । ती तत्वहरू अभिघातको माध्यमबाटै उत्कृष्ट बन्न पुगेका छन् । युद्धजन्य सन्त्रासबाट घटनाहरू घटाइएको छ भने त्यही सन्त्रासबाट पात्रहरूमा अभिघातको सिर्जना भएको छ । आन्तरिक र बाह्य दुवै दृष्टिविन्दुको प्रयोगले पौराणिक कथा सुनाए जस्तो गरी आफ्नै कथा सुनाएको पाइन्छ । अर्थात् बाह्य दृष्टिविन्दुबाट कथानकको आरम्भ गरेर विस्तारै आन्तरिक दृष्टिविन्दुमा परिवर्तन गरिएको छ । त्यसले गर्दा घटनाक्रमको गति सहज रूपमा अधि बढेको पाइन्छ । यसरी उपन्यासको निर्माण एवं अभिघातपूर्ण रूपमा निर्माण भएको देखिन्छ ।

‘मोदिआइन’ उपन्यासमा उपन्यासको आवश्यकीय तत्वहरूको उपयुक्त संयोजन रहेको छ । ती तत्वहरू पात्रलाई अभिघातीत बनाउन उद्दत देखिन्छन् । यसैले पनि मोदिआइन उपन्यास अभिघात अध्ययनका दृष्टिले उपयुक्त ठहर्छ । अतः मोदिआइन उपन्यासलाई अभिघात र उपन्यासको संरचना तत्वसँगैको सम्बन्धलाई विश्लेषण र निरूपण गर्न सकिन्छ ।

५.२ मोदिआइन उपन्यासका पात्रहरू र अभिघातको सम्बन्ध

‘मोदिआइन’ उपन्यासमा पात्रहरूको बाहुल्यता रहेको पाइन्छ । प्रमुखपात्रहरू सिमित भएपनि गौण पात्रहरूको आधिक्यता रहेको छ । मोदिआइन उपन्यासमा म, नारी, मछुवारिन, मोदिआइन, मिसिरजी प्रमुख पात्रहरूको रूपमा देखिएका छन् भने महाभारतकालीन समयका

पात्रहरूको पनि उपन्यासमा उपस्थिति राम्रै देखिन्छ । कृष्ण, पाण्डवहरू, कौरवहरू आदि पात्र पनि उपन्यासमा आएका छन् । घटनालाई गतिशील बनाउन सक्रिय रूपमले लागिपरेका छन् । नारीलाई 'मोदिआइन' र मछुवारिन पात्रको एउटै आत्मा मानिएको छ । यी तिनै पात्रहरूको आत्मा एउटै रहेको कुरा उपन्यासमा वर्णनीय छ । नारी र मछुवारिन क्रमशः अभिघातकै कारण देहत्याग गरी अर्को युगमा अर्को देहको रूप धारण गरी पृथ्वीमा आएका छन् भने अन्त्यमा मोदिआइन पनि उही नारीकै आत्मा रहेको कुरा यसरी पुष्टि हुन्छः

... त्यस्ती अग्ली स्वास्नी मानिस मसिना हत्तपत्ति देखा पर्दैन् । भन् विहारको उत्तर भागमा जहाँ मानिसहरू मसिना खालका मात्र हुन्छन् त कुरै भएन । ... तिमीहरूको कोई छोराछोरी थिएनन् किनभने त्यहाँ मैले कुनै केटाकेटी देखिनँ । त्यसैले होला मोदिआइनको जीउ र अनुहारमा छिपिएको पन आउन नसकेको । छिपिएर पनि कलिलै लागेको हो कि यथार्थमा कलिलै नै थि त्यो मोदिआइन जो असमयमै छिपिएकी जस्ती लाग्न थालेकी ? जे होस् दुवै थोक उसमा थियो छिपिएको पन र कलिलोपन । (पृ७-८)

माथिको साक्ष्यले अभिघातको परिणामलाई पनि सङ्केत गरेको छ । पात्रको अभिघातसँगको सम्बन्ध पनि अप्रत्यक्ष रूपले चित्रण गरेको पाइन्छ । विहारीभन्दा फरक देखिनु अनि लवाई खवाई पनि फरक हुनुले ऊ प्राचीन नारी हो भन्ने पुष्टि हुन्छ । सन्तान छैनन् भन्नुले त्यो महाभारतकालीन युद्धले त्यस समयका अधिकांश मानिसको सन्तान उत्पादन क्षमतामा ह्रास ल्याएको अप्रत्यक्ष रूपले ठम्याउन सकिन्छ । युद्धमा प्रयोग भएका अस्त्रले वातावरणलाई धुमिल बनाउँदै प्रजनन क्षमता ह्रास गरेको बुझ्न सकिन्छ । त्यही परिणाम अहिलेसम्म मोदिआइनले भोगेकी छे ।

मोदिआइनमा बाहिर हेर्दा खासै अभिघात देख्न सकिन्न । ऊ 'म' पात्रलाई कथा हाल्दै जान्छे । कथा हाल्दा ऊ कथा बनाउँदै आफ्नै व्यथा र कुष्ठालाई अभिव्यक्त गर्दै जान्छे । अनि उसको त्यसअघिको चरित्रलाई बुझ्न सकिन्छ ।

कथा भन्दा मोदिआइन महाभारतकालीन नारी हुन्छे र आफ्नो कथा हाल्दछे :

हाम्रो परिवार क्षीत्रय भएकाले मेरो वा इन्द्रप्रस्थको दरवारमा रक्षकदलको तल्लो कक्षाको एउटा पदाधिकारी हुनु भएको थियो । हाम्रो खेतबारी नष्ट भएपछि बाले सानो पद भए पनि जागिर खानु परेको थियो र जसबाट हामी नयाँ जीवन विताइरेहका थियौं एक प्रकारले निर्धक्क

भएर । त्यो पनि फेरी खोसियो । हाम्रो परिवार फेरी विचल्लीमा पऱ्यो । ... हामी पनि ताँती लाग्दै पश्चिमतिरको ठूलो राजधानी हस्तिनापुर पुग्यौं । (पृ. १३)

माथिको साक्ष्य पनि अभिघात अन्तर्निहित रहेको देखिन्छ । दरबारीया षड्यन्त्रको जालमा निर्दोष र सिदासादा जनताहरू परे । त्यसमा नारी स्वयम् अभिघातीत बनेकी छे । उसको उठिवास भएको छ । ऊ शरणार्थी बनेकी छे । उसको परिवार शरणार्थी बनेकी छे । उसमा डायस्पोरीय चिन्तन वा अभिघात देखा परेको छ ।

दरबारीया द्वन्द्वले उग्र रूप लिएपछि युद्धको तयारी हुन्छ । जसले नारी जातिमा त्रासको सञ्चार हुन्छ । युद्धमा होमिने त मर्छन र मार्छन तर बाँच्ने नारीहरू बेचैन र अभिघातीत मन लिएर बाँच्नु पर्दछ । उनीहरूमा तनावको स्थिति सिर्जना हुन्छ ।

“अब पाण्डव आउँदैनन् यत्रो शान्तिलाई खलबलाउन ।” (पृ. २७)

“हामी सहेलीहरू सूर्यकुण्डमा बसेर भन्थ्यौं- ‘अब मानिसले युद्धबाट मुक्ति पायौ । त्यस्तै आनन्दको समयमा एकादिन धेरै रात बितेपछि थाकेको अनुहार लिएर मेरो दुलाहा आए । मैले आशंकाले सोधेँ-के खबर छ प्राणनाथ’ ।” (पृ. २८)

माथिका साक्ष्यहरू नारीमा अभिघात सिर्जना गराएका संवादहरू हुन् । उसको अभिघात सिर्जना गराएका संवादहरू हुन् । उसको अभिघातीत मन कहिले खुसी त कहिले अत्यन्त दुःख हुन्छ । दुःखमा परेको नारीको मन मानौं सुखद समाचार सुन्दा समेत निकै हर्षित हुने गर्दछ । युद्धको विभीषिकाले उद्वलित मन निकै चञ्चल हुन्छ, कतै आशाको त्यान्द्रो फेला पर्छ कि भन्ने खोजी हुन्छ । राजदरबारमा भएको द्वन्द्वले नारी जस्ता रैतीमा अत्यन्त पीडा महसुस भएको पाइन्छ । मनसिक रूपमा युद्धजन्य विभीषिकाको परिणाम स्वरूप अभिघातीत बनेकी नारी जब युद्ध निश्चित छ र निकट छ भन्ने सुन्दछे त्यसपछि उसमा यस्तो प्रक्रिया देखिन्छ:

“मेरो प्रणय रात भविष्यको भयले त्यसै चिसो भएर वित्यो ।” (पृ. ३०)

“समरको शब्द सुन्नासाथ हामी नारी भयले काँप्न थाल्यौं । मनमनै आफ्ना पति भाइ, दाजु, बा, काकाहरूलाई सम्भेर ईश्वरसँग पुकार गर्न थाल्यौं - ‘हे ईश्वर, सबैको रच्छे गर ।’ म भर्खर यौवनको प्रथम प्रहरमा उभिएकी नारी वाण लागेको हरिणीजस्ती छटपटाउँदै भन्थेँ- ‘मेरो ललाटको सिन्दुर, परमात्मा, कहिले पनि नपुछ ।’” (पृ. ३१)

... त्यस रात जब मेरा पतिदेव घर फर्केर आए उनलाई देखेवित्तिकै मेरो हृदयले बुझ्यो यो हाम्रो शायद अन्तिम रात हो । मैले केही बोल्ने साहस गरिनँ । उनले पनि केही बोलेनन् । रातभरि छाती छाती टाँसेर हामीले वितायौं मैले आफ्नो ठूला-ठूला आँखा आसुले टम्म भरेर उनीपट्टि हठास भन्न केही सकिन । विदा ! विदा !! के आजसम्म विदा दिन सकेकी छु र ? कति युग कति कल्प विते, त्यस विहान मसँग छुट्टिएर गएका पतिलाई आजसम्म विदा दिन सकेकी छैन । (पृ. ३२)

माथिका साक्ष्यहरू नारीका अभिघातको अवस्थाहरू हुन् । भविष्यको भयले रात चिसो भएर वित्नु भनेको रोएर अनि चिन्तामै वितेको बुझ्न सकिन्छ भने अनिदो रात रहेको पनि बुझ्न सकिन्छ । युद्धको शंखनादहुँदा नारी त्रसित हुन्छे भयभीत हुन्छ । पौरुष आफन्तजनको चिरायुको कामना गर्दछु । अनि आफ्नो यौवनको प्यासको अभिलाषा राख्दछे । भर्खर यौवनावस्थाकी नारी बाण लागेकी हरिणीजस्तो नबनाउन पुकार गर्दछे । यस्तो संकेत भनेको यौवनको सङ्केत हो । यौनच्छाको सङ्केत हो । सम्भोगको सङ्केत हो । जुन यौन अभिघातको रूपमा देखा पर्दछ ।

समरको रचना भएपछि मनुषीहरू त्राहित्राही गर्थे । उनीहरूलाई भयले कतैबाट त्राण थिएन । छटपटाएर यता उति गरिरहन्थे । उसको मस्तिष्कले काम गर्न छाडेको थियो । ऊ बारबार निसासिएको महशुस गर्दछे । नारीसँगै उसको पति पनि अत्यन्त अभिघात महशुस गर्दछ । मृत्युको अघिल्लो रातभरि छाती छाती टाँसेर विताउँछन् । विदाइको बेला 'प्यारी विदा' मात्र भनी सदा सदाको लागि विदा हुन्छ । नारीको पतिको अभिघात बाहिर प्रष्ट रूपमा नआएपनि उसको क्रियाकलाप र व्यवहारले ऊ पनि अभिघातीत भएको बुझ्न सकिन्छ ।

पतिको 'विदा' पछि उसको जीवनबाट तमाम रस सुकेर जान्छ । उसलाई चारैतिर अध्यारो लाग्दछ अनि छटपटीमै कहिले यता कहिले उता भौतारिदै हिड्न थाल्दछे । त्यस समय कसले कसलाई सान्त्वना दिन सक्थ्यो र ! सबै एकैनाथसँग पीडित थिए । सबैले आफ्ना आफ्ना परमप्रिय पुरुषहरूलाई रणमा विदा गरिसकेका थिए । सबैको हृदयमा आफ्नो एकान्तको पीडा क्रन्दन मात्र थियो । नारी कहिले सासूकहाँ पुग्थी । ती बुढी नारी टोलाएर हेरिमात्र रहन्थिन् उसलाई । उनको आँखामा अझै दुइटा पुत्रको चित्र नाचिरकेको हुँदो हो । गाउँका नारीका सखी सहेलीहरू पनि ऊ जस्तै बेदनामा छटपटिएर भौतारिरहेका थिए । त्यहाँ कसले

कसलाई सान्त्वनाको शब्द भन्न सक्थ्यो । सबै विक्षिप्त थिए । त्राहिमाम त्राहिमामको स्थिति सिर्जना भएको थियो नारी समेत अभिघातग्रस्त छे । अभिघातको चरम अवस्थामा ऊ पर्दछे ।

यसरी ऊ विक्षिप्त जस्तो भएर गाउँको उत्तरपट्टिको एउटा ठूलो डिस्कोका उपर चढ्छे, जहाँबाट विहानको सफा प्रकाशमा कुरुक्षेत्र टलपट गरेको देखिन्थ्यो । ऊ जस्तै धेरै नारीहरू कोही आफ्ना सन्तानलाई छातीमा टाँसेर आफ्नो शरीरको भर थाम्न नसकेर घुँडा टेकेर त्यहाँ बसिरहेका थिए । सबैका शून्य र अभिघातपूर्ण दृष्टिले कुरुक्षेत्रमा तरिङ्गित भइरहेको मानव समुद्रमा आफ्ना आफ्ना प्यारालाई खोजिरहेका थिए । कुरुक्षेत्रमा घमासान युद्ध चलिरहेको थियो । नारीहरू आफ्नो हृदयको क्षुद्र प्रेम लिएर त्यहाँ ठिस्कोमाथि बसेर आफ्ना प्राण प्याराहरूको खोजी गरिरहेका थिए । युद्ध घोषणा भयो त्यसपछि उनीहरूले आफू नारी भएको स्थितिलाई सम्झेर आपसमा मुखामुख गरे । आपसमा भन्ने सुन्ने कुरो त केही थिएन । हृदयको एकान्तको त्रासमय उद्विग्नता उनीहरूको शून्य आँखाबाट च्याइरहेको थियो- गुफाको अन्धकारमा लुक्न गएको कुनै भयत्रस्त असाहय पशुको दीन अनुहारमा टल्केको आँखाजस्तो, अत्यन्त पीडित र अभिघातीत भएर ।

जब युद्धको शंखघोडा र शङ्ख निनाद भयो त्यसपछि नारीहरूमा यस्तो अभिघात छरपष्ट रूपमा बाहिरै देखापऱ्यो :

एकैछिनमा अचानक भयङ्कर घोषणा साथ एकै चोटि शतत् निनाद भयो लाखौं जन कण्ठबाट पृथ्वीलाई फाड्ने गरी जय ध्वनि गर्ज्यो त्यो कत्रो आवाज ... भने हामीलाई लाग्यो, सहस्र वज्र एकैचोटी कड्केर प्रचण्ड विस्फोटका साथ पृथ्वीमा खस्न पुगिरहेछन् । आमाहरूका काखमा छातीसँग टाँसिएर बसेका बालबालिकाहरू भयले निस्सासिएर र नीलो मुखले रुद्रकण्ठमा आमा भनेर चिच्याए । मेरो धेरै सहेलीहरू पनि चित्कार गर्दै आफ्नो सुन्दर केशलाई जसलाई कोरेर आज सकैले सुन्दर कवरी बनाएर आफ्नो शिरको शोभा तुल्याएका थिएनन्, लुछ्छदै विक्षिप्त जस्ती भएर भागाभाग गर्न थाले । म त चेतनाशून्य थिएँ । घुँडा टेकेर चिउडोलाई हत्केलामा थामेर नर्कको वाफमा टलमल गरेको कुनै दृश्यजस्तो अस्पष्ट कुरुक्षेत्रलाई एकटकले हेरिरहेकी थिएँ । त्यहीं कहीं आश्वारोही पनि छ जो मेरो हृदयको टुकडा हो । हे परमात्मा रच्छे गर त्यसको, रच्छे गर, रच्छे गर । (पृ. ३५)

माथिको साक्ष्य नारी पात्र र अन्य नारीहरूको अभिघातको चरम रूप हो । अर्थात् उत्तरअभिघातको तनावपूर्ण अवस्था हो । यो अवस्थामा मानिस विक्षिप्त हुने, मुर्छा पर्ने, रुने,

कराउने आत्महत्याको प्रयास गर्ने, मृत्युवरण गर्ने जस्ता कृयाकलापहरू गर्दछन् । यस्तै क्रियाकलाप माथिको साक्ष्यमा देख्न पाइन्छ । अभिघातको अत्यन्त चरम अवस्था यही हो । यही अवस्था सहन गर्न सके मान्छेले पुनर्जीवन प्राप्त गर्न सक्छ भने चोट र अभिघात सहन गर्न नसक्दा अकालमै मृत्युवरणको अन्तिम अवस्थासम्म पुग्दछ । जीवननै वर्वाद पार्न सक्दछ । त्यस्तै अभिघातलाई सहन गर्न नसक्दा नारी मृत्युन्मुख भएकी छे । उसको देहले पतिको मृत्युसँगै विश्राम लिएको छ ।

नारीले पतिको मृत्युपछि आफूलाई यसरी वर्णन गरेकी छे:

“मेरो एउटा मृत्यु त कुरुक्षेत्रमा भयो । जुन दिन मेरा पति मरे होलान् अर्को मृत्युको लागि धेरै दिन पर्खिनु परेन । मलाई थाहा छैन कुन दिन म मरें कुन दिन मेरो मानवदेह विसर्जित भयो । मसरह लाखौंलाख नारीहरूको प्रेतात्मा आफ्नो अनन्तको वैद्यव्यको व्यथा बोकेर चौध भुवनमा भौँतारिएर हिँडिरहेका छन्, आफ्ना प्यारालाई खोज्दै ।” (पृ. ४१)

यसरी नारीको मानवदेह पतिको युद्धमा मृत्यु भएपछि समाप्त भयो र देहले विश्राम लिएपनि आत्माले कहिल्यै शान्ति पाएन । आफ्नो पतिको देहात्मा रहेको हडाहा पोखरीको छेऊमा अर्को मानव देहको रूप धारण गरी मछुवारिन अनि मोदिआइन वसिरहेकी छे ।

यसबाट के बुझ्न सकिन्छ भने एउटै आत्मा तीन ओटा देह प्रवेश गरेता पनि त्यो आत्माले कहिल्यै शान्ति पाएनन् । त्यो हडाहा पोखरीमा रहेको हड्डीको उत्खनन् गरी विधिपूर्वक अनुष्ठान गरेपछि मछुवारिनको आत्माले शान्ति पाएको छ र त्यो आत्मा मोदिआइनमा आएको पाइन्छ जुन कुरा उसको कथामा अप्रत्यक्ष रूपमा बुझ्न सकिन्छ । मानसिक अभिघातको अब्बल नमूना नारीको अभिघात मान्न सकिन्छ । मानसिक अभिघातले नै शारीरिक अभिघातको सिर्जना गरेको छ र शरीरको अन्त्य त्यही अभिघातले नै भएको छ ।

नारी लगायत अन्य पात्रहरूको अभिघात धृतराष्ट्रको दरबारको प्रपञ्च र लोभलालचले भएको हो । अझ यसो भनौं पाण्डव र कौरवको द्वन्द्व, घरायसी कलह, प्रपञ्च र युद्धले निम्त्याएको नरसंहारकारी विध्वंस हो । जसको मारमा निर्धा जनता परेका छन् । त्यसले गर्दा नारी, नारीको पति, बाबुआमा, आदिलाई मानसिक अभिघात, शारीरिक अभिघात, युद्ध अभिघात, यौन अभिघात, लैङ्गिक अभिघात, आदि अभिघातको सिकार हुनु परेको पाइन्छ ।

नारीको कथामा आएका महाभारतकालीन दरबारीया पात्रहरू धृतराष्ट्र पाण्डवहरू, कौरवहरू, कृष्ण, द्रौपदी आदि पनि अभिघात मुक्त हुन सक्दैनन् । धृतराष्ट्रले छोरा भतिजाको

भगडा मिलाउन नसक्दा, अनि सही र गलत छुट्याउन नसक्दा युद्ध जस्तो त्रासदपूर्ण पारिस्थितिको निर्माण भएको घटनाले अभिघात भएको छ । सही समयमा सही निर्णय लिन नसक्दाको अवस्थामा सृजना भएको अभिघात स्वयम्ले समेत भोग्नु परेको छ । कौरवको प्रपञ्च, लोभ लालच, कुसंस्कारी प्रवृत्तिले द्रौपदीलाई सभामा नग्याएको घटना आदि कारणले कौरवको समेत विनास भएको छ । आवश्यकताभन्दा बढी चाहाना राख्दा र असन्तोष प्रवृत्तिले उसलाई समेत चैन छैन । सधैं तनावपूर्ण रूपमै वितेको छ उनीहरूको जीवन । पाण्डवहरू सत्यका पक्षपाती भएता पनि असत्यलाई घुँडा टेकाउन उनीहरू पनि युद्धमा नचाहँदा नचाहँदै होमिन पुगे । द्रौपदी बस्त्र हरण अनेक प्रपञ्च जालसाँची जस्ता कौरवको कारणले उनीहरू पनि अभिघातबाट ग्रसित हुन्छन् । द्रौपदी आफ्नो बस्त्र हरणले अत्यन्त पीडित बन्दछे, जसको परिणामस्वरूप पाण्डवहरूलाई उसले युद्धको लागि हौसाएको छ । कौरवको हत्या गर्ने चाहना उसको बस्त्र हरणपछिको अभिघातको परिणाम हो । जुन कुरा कुनै हालतमा सभौता गर्न सकिदैन । अहम्का कारण अभिघातको सिर्जना भएको छ । जुँगाको लडाईँका कारण ठूलादेखि साना वा राजादेखि रैतीसम्मले अभिघात सिर्जना गरेका छन् । अभिघात भोगेका छन् । त्यही अभिघातको कारणबाट कोही पनि मुक्त हुन सकेका छैनन् ।

मोदि पनि खोक्ने विरामी छ । ऊ शारीरिक अभिघातको सिकार बनेको छ । त्यस्तै सानो बालपात्र 'म' अर्थात् आख्याता पनि मोदिआइनको कथा सुनेर अभिघात महसुस गर्दछ । सुरुमा निकै प्रफुल्लित भई घुम्न गएको 'म' पात्र मोदिआइनको हडाहा पोखरीको चर्चाले नुहाउँदै त्रसित बन्दछ । त्यसपछि रात छिप्पिदै जाँदा ऊ त्राही त्राही बन्दछ । मोदिआइन आएर लामो कथा हाल्दछे । भोलिपल्ट विहान घर फर्कदा मोदिआइनको तस्वीर आँखामा झल्झली लिन्छ । त्यसबाट के थाहा हुन्छ भने ऊ मोदिआइनको कथाले उसको अन्तर मनलाई छोएको छ । उसको मानसपटलमा प्रभाव पारेको छ । त्यो कथामा घटेको घटनाले उसलाई अभिघातीत बनाउँछ । युद्धको अवस्थाले उसलाई त्रसित र भयभीत बनाई अभिघातीत बनाएको छ । यसरी मोदिआइनले भनेका कथाले उसलाई प्रभाव पार्नु भनेकै अभिघातको सिकार बनाउनु हो । यो आन्तरिक अभिघातको एउटा नमुना हो ।

अतः पात्रहरू सबै अभिघातग्रस्त छन् । प्रमुख, सहायक र गौण पात्रहरू सबै अभिघातको परिणाम नकरात्मक भोग्दै छन् । पात्रहरू केही न केही अनि कहीं न कहींबाट आघात महसुस गर्दछन् । आघातको कारण उनीहरू छटपटाएका छन् । सबैजना पात्रहरू तनावग्रस्त देखिन्छन् । अभिघातको कारण कुनै पात्र आफैं चोटग्रस्त बनेर जीवन नै विगारेका छन् । फ्रायडीय भाषामा

भन्ने हो भने सबै पात्रहरूमा अभिघातको कारण इद र पराहम् बीचको लडाई हो इदले जित्दा असामाजिक कार्य पनि भएका छन् । अहम्मा चोट पुगेको छ । उपन्यासमा धेरैजसो पात्रहरू विकृत छन् । सद्धे छैनन् । प्रत्येक पात्र मनमा तनाव र पीडा बोकेर हिँडेका छन् ।

पात्रहरू चोटै चोटग्रस्त छन् । तापनि अत्यन्त संयमित छन् । तर कोही पनि अभिघात अर्थात् उत्तर अभिघातपूर्ण तनाव अवस्थाबाट पूर्ण रूपमा मुक्ति पाई जागरण उन्मुख भएको देख्न सकिदैन । त्यसैले उपन्यासको पात्र विधानपूर्ण रूपमा अभिघात केन्द्रित रहेको देख्न सकिन्छ । उपन्यासमा पात्रहरूलाई अभिघातीत बनाएर उपन्यासको एउटा नमूना उपन्यासका रूपमा परिणत भएको छ । अभिघातले परिपूर्ण उपन्यासको रूपमा परिचित हुन उपन्यास सफल भएको छ ।

५.३ मोदिआइन उपन्यासमा कथावस्तु र अभिघातको सम्बन्ध

मोदिआइन उपन्यासको कथावस्तु सामाजिक रहेको छ । अपितु मनोविश्लेषणपरक पनि देख्न सकिन्छ । सामाजिक विषयवस्तुको अतिरिक्त व्यक्तिको मानसको अन्तरकुन्तरको दशाको मनोविश्लेषणमा केन्द्रित कथावस्तु चोटग्रस्त पनि छ । पात्रहरूको चोटको विश्लेषणमा कथावस्तु केन्द्रित छ र पनि कथावस्तु सवल ढंगको पाइन्छ ।

पूर्वदीप्ति (Flack back) मा लेखिएको कथावस्तु सरल रेखामा नभई चक्रीय रेखामा छ । उपन्यास पढीसक्दा मात्र उपन्यासको घटनाको आदि, मध्य र अन्त्य पत्ता लाग्दछ । महाभारतकालीन मिथकको सहायतमा निर्माण गरिएको कथानक अत्यन्त रोचक छ । महाभारतकालीन कथा थाहा नहेनलाई भने यस उपन्यासले अन्योलमा पार्दछ । समाजशास्त्रीय अध्ययनका क्रममा पछि पारिएका अनि सफलता/असफलता हात पार्नका लागि अन्य पक्षको पनि हात हुन्छ भन्ने मान्यतालाई यस उपन्यासमा प्रश्न दिइएको छ । दरबारीया द्वन्द्व र युद्धको त महाभारत कथामा वर्णन गरिएको छ, त्यसमा भाग्य, टीका आदि कैयन लेखिए, तर महाभारतको त्यो निसंशस युद्धले प्रजामा पारेको पीडा उनीहरूले अनाहकमा भोग्नु परेको दुर्दिन, आदिलाई उपन्यासले चित्रण गरेको छ । निर्दोष जनता पनि अनाहकमा अभिघातग्रस्त बन्नु परेको छ । नारीहरूले ठूलाको अहम् साँच्च र बचाई राख्न आफ्नो सिन्दुर पुच्छन बाध्य हुनु परेको, शरणार्थी हुनु परेको, यौन आकाच्छालाई दबाउनु परेको, टुहुरो हुनु परेको आदि कुरा पनि उपन्यासमा घटनाका माध्यमबाट देखाइएको छ ।

उपन्यासको उपजीव्य स्रोत 'महाभारत कथा' रहेको छ । त्यसैको वरिपरि रहेर सामान्य पात्र, सामान्य परिवेशलाई उपन्यासको कथावस्तुसँग जोडेर कथानकको निर्माण गरिएको छ । महाभारतको कथामा नआएका पात्रहरू अनि तिनीहरूले भोग्नु परेको अभिघातीत अवस्थालाई उपन्यासले प्रमुखताको साथ उठान गरेको छ । महाभारत कथामा धृतराष्ट्रको दरबारमा भएको प्रपञ्च, भगडा, द्वन्द्व र युद्धलाई मुख्य जोड दिई व्याख्या र वर्णन गरिएको छ भने त्यस कथासँग जोडिएका सामान्य पात्रहरू अर्थात् महाभारत कथाका गौण पात्रहरूको अभिघातको चित्रण यस उपन्यासले निकै सजीव ढङ्गले गरेको छ ।

उपन्यास पूर्वदीप्तिपरक शैलीमा रचना गरिएको छ । 'म' पात्रको स्मरणमा रहेको घटनालाई स्मरण गर्दै घटनाहरू श्रृङ्खलावद्ध रूपमा बुनिएको छ । कथावस्तुलाई यसरी आरम्भ गरिएको छ :

धेरै पहिलेको कुरा : म बालक थिएँ । बालक कालका कुराहरू धेरै त त्यसै विर्सिएर जान्छन् तर केही एकदम स्पष्ट भएर स्मृतिमा अडेर बसेका हुन्छन् र केही धमिलिएर देखा पर्दछन् । तिनलाई ठम्याउने आफ्नो कल्पनाको पनि मद्दत लिनु पर्छ ।... ४० वर्ष पहिले बालक कालको मेरो भावनामय जगतमा घटेको एउटा घटना हो यो जसलाई आज यति दिनपछि जुन रूपमा त्यसलाई स्मृतिको दुरवीनबाट हेरिरहेको छु र अतीतलाई वर्तमानसँग संयोजन गर्ने सम्झनाको तोरणबाट जसरी त्यो आज देखिन थालेको छ, त्यही रूपमा र त्यसरी नै त्यसको वर्णन गरिरहेकी छु । (पृ. १-२)

माथिको साक्ष्य म पात्रको घटना उठानको आरम्भ हो । आरम्भमै 'म' पात्रले के भनेको पाइन्छ भने धेरै त त्यसै विर्सिएर जाइन्छन् तर केही एकदम स्पष्ट भएर स्मृतिमा अडेर बसेका हुन्छन् भनेको पाइन्छ । यसले के बुझाउँछ भने म पात्र पनि सुनेको कथाले उसको मस्तिष्क रिङ्ग्याई रहेको छ । अभिघात महसुस गरिरहेको छ । त्यही अभिघातले गर्दा मोदिआइनको कथा विर्सिन सकेको छैन । ४० वर्ष पहिले उक्त घटना र मोदिआइनले भनेको कथा उसको मस्तिष्कमा आजसम्म पनि ताजै रहेको पाइन्छ । यसरी कथारम्भमै अभिघातको सङ्केत उपन्यासकारले छोडेका छन् । त्यसबाट पनि पुष्टि हुन्छ कि 'मोदिआइन' उपन्यास अभिघात अध्ययनको उत्कृष्ट उपन्यास हो । घटनाहरू अर्थात् कथावस्तु अभिघातले परिपूर्ण छन् ।

कथा भन्दै जाँदा मोदिआइन हडाहा तालको प्रसङ्ग ल्याउँदै अनि त्यही हडाहा तलाउको वरिपरिमा रहेर उपनीग्य ग्रन्थ 'महाभारत कथा' को मिथकहरू निकाल्दै घटनालाई गतिशील बनाउँछे :

“महाभारतको पालामा कुरुक्षेत्रबाट एउटा योद्धाको शरीरलाई टिपेर उडेको चिलले यही वापीमा आएर त्यस शवलाई फ्याकेको थियो ।” (पृ. १४-१५)

...तान्त्रिक सोभैं राजदरबार गयो र राजालाई एकै वृत्तान्त सुनायो । अनि तान्त्रिककै सल्लाहले वापीलाई खन्ने निर्णय भयो, महाभारतको योद्धाको शरीरको हाड केही फेला पर्छ कि भनेर । पाँच हजार ज्यामीले छ महीना रात दिन गरेर यसलाई खने । धेरै हाडखोर पाइयो । तिनलाई गङ्गाजीमा लगेर अनुष्ठानपूर्वक सेलाए । त्यहाँको यो सानो वापी खनिएर यत्रो ठूलो पोखरी भयो र यहाँबाट हाड पाइया हुनाले यसलाई हडाहा पोखरी भन्छन् । (पृ. १५)

“धेरै धेरै धेरै...रै पहिले भारतवर्षमा हस्तिनापुर भन्ने एउटा ठूलो राज्यको राजधानी थियो । त्यहाँका राजा धृतराष्ट्र भन्ने बुढा अन्धा थिए । अन्धा भएकोले गद्दीमा बस्न पाएनन् । राजा हुनका लागि उनका छोरा र भतिजाहरूमा कलह हुन थाल्यो ।” (पृ. १९)

पहिलो साक्ष्य र दोस्रो साक्ष्यले कुरुक्षेत्रको युद्ध भएपछि मानिसहरूको लास यत्रतत्र गिद्धले लगेर हिउँको, हडाहा पोखरीमा फालेको आदि प्रसङ्ग जोडिएको छ भने तेस्रो साक्ष्यमा महाभारतको कथालाई लोककथाको शैलीमा भनिएको छ । यी तीन ओटा साक्ष्य क्रमशः मोदिआइन मछुवारिन र नारीका घटनाप्रसङ्गमा आएका हुन् । मोदिआइन घटना र प्रसङ्गसँग सँगै मछुवारिन र नारी हुन्छे ।

सुरुमा महाभारतको प्रसङ्ग थोरै जोडेर महाभारतसँग सम्बन्धित तर ओभेलमा परेको घटनालाई निकै जीवन्त पाराले वर्णन गरिएको छ । यस उपन्यासको घटनाहरू हेर्दा नारीलाई अधिक अभिघात परेको बुझ्न सकिन्छ । कथावस्तु नारीको अभिघात वर्णनमा खर्चको देखिन्छ तापनि कथावस्तु आफ्नै ढाँचामा बगेको छ । कथावस्तुलाई अभिघातीय आँखाले हेर्दा मात्र कथा अभिघातको पक्षमा रहेको देख्न सकिन्छ ।

राजदरबारमा षड्यन्त्र, प्रपञ्चको उद्भव विकास सँगै नारीहरूको उठीबास भएको प्रसङ्ग, जङ्गलमा रुख फाँडेर बस्ती बसालेको अनि दुःखको मेलो गरेको प्रसङ्ग, पाण्डवहरू जुवामा राज्य हारेपछि त्यहाँबाट पनि लखेटिनु परेको प्रसङ्ग, कालान्तरमा भीषण युद्धको तयारीले ती राज्य

निवासी जनतामा पारेको अभिघातको प्रसङ्ग, युद्धको तयारीले मनमा बेचैनीको स्थितिको प्रसङ्ग, अनि हेर्दा हेर्दै कालको मुखमा पतिलाई पठाउनुको पीडाबोध र कुरुक्षेत्रमा भएको त्यो भीषण युद्धको प्रसङ्ग, पतिको मृत्युले नारीको पनि मृत्यु भएको प्रसङ्ग, त्यसपछि मछुवारिनको प्रसङ्ग र मोदिआइनको प्रसङ्ग सिलसिलेवार घटनाका रूपमा उपन्यासमा देखाएका छन् । जसले कथावस्तुमा अभिघातको सम्बन्धलाई उजिल्याउने काम गरेको छ ।

देह भनेको क्षणिक हो, आत्मा अजर अमर हुन्छ । देहमा चोट परे अन्तिम अवस्था मृत्यु हो तर आत्माको अन्तिम अवस्था नभएकाले त्यो शान्ति नपाइञ्जेल पृथ्वीमा भड्किरहन्छ । यही वायुमा डुलिरहन्छ । आत्माले अभिघातबोध गरेपछि त्यसको विधिविधानपूर्वक अनुष्ठान गर्नु पर्दछ । नत्र आत्मामा पसेको देह समेत अभिघातीत हुन्छ । त्यसैले आत्माको बारेमा यस्तो भनिएको छ:

नैन छिन्दन्ति शस्त्राणि, नैनं दहति पावकः

नचैव क्लेदयन्त्ययो न शोषयति मारुतः । (पृ. ४२)

आत्माले शान्ति नपाउनु भनेकै आत्मा अभिघात हुनु हो । आत्मालाई विधिविधानपूर्वक शान्ति दिलाउनु पर्छ । नत शास्त्रले काट्न सक्छ न आगोले पोल्न, न पानीले कुवाउन सक्छ, न हावाले नै सोस्न सक्छ । आत्मा अजर छ , अमर छ । त्यही अजर अमर आत्मा अशान्त र अभिघातग्रस्त हुँदा त्यो आत्मा बसेको देहले अभिघात महसुस गर्दछ ।

यसरी मोदिआइन उपन्यासको कथावस्तुले पनि पात्रको अभिघातलाई देखाएको छ । अभिघातको कारण अभिघातको स्वरूपलाई देखाई त्यस अभिघातको परिणाम पात्रहरूमा कसरी र कस्तो रूपमा पन्यो भनी देखाइएको पाइन्छ, जसले गर्दा अभिघात र कथावस्तुको सम्बन्धलाई स्पष्ट रूपमा देखाउन यस माध्यमबाट सकिन्छ । पात्रहरूको अभिघातपूर्ण अवस्थालाई कथावस्तु बनाई आख्यानीकरण गर्न सकिन्छ भन्ने कुरालाई मोदिआइन उपन्यासमा प्रष्ट रूपमा देखाइएको छ ।

५.४ मोदिआइन उपन्यासमा दृष्टिविन्दु र अभिघातको सम्बन्ध

‘मोदिआइन’ उपन्यासमा केन्द्रीय आन्तरिक दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । ‘म’ पात्र र मोदिआइनले घटना र पात्रको वर्णन गर्दा आफूलाई कथावस्तुभित्रै सम्मिलित गरेको छन् ।

अभ्र 'म' पात्र र मोदिआइन पात्रले आफ्नो मनका कुरालाई मुख्य रूपमा प्रस्तुत गरेकाले यसमा केन्द्रीय आन्तरिक दृष्टिविन्दुको प्रयोग भेट्न सकिन्छ ।

सर्वप्रथम 'म' पात्रमा दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको छ । उसले करिब ४० वर्ष पहिलेको अतीत सम्भन्छ । त्यो अतीत अभिघातग्रस्त भएर रहेकाले उसले विर्सन सकेको छैन, जसलाई म पात्रले नै यसरी बताएको पाइन्छ:

धेरै पहिलेको कुरा : म बालक थिएँ । बालककालका कुराहरू धेरै त त्यसै विर्सिएर जाइन्छन्, तर केही एकदम स्पष्ट भएर स्मृतिमा अडेर बसेका हुन्छन् र केही धमिलिएर देखा पर्दछन् । (पृ. १)

माथिको साक्ष्य नै केन्द्रीय आन्तरिक दृष्टिविन्दु हो । जहाँ आफ्नै अभिघातको कुरा “केही एकदम स्पष्ट भएर स्मृतिमा अडेर बसेका” भन्ने वाक्यांशले नै प्रष्ट पार्दछ । त्यस्तै आफ्नो अतीतको घटनाको अभिघातलाई कोट्याएर 'म' पात्र घटना वर्णनमा लाग्दछ, त्यसले गर्दा परिधीय आन्तरिक दृष्टिविन्दुको निर्माण हुन्छ । यही दृष्टिविन्दुले मोदिआइनको चर्चा गरेको छ । मिसिरजीसँग दरभङ्गा घुम्न निस्केको प्रसङ्ग निकालेको छ । त्यसपछि मोदिआइनमा 'म' पात्रबाट दृष्टिविन्दु सारिन्छ । मोदिआइन पात्रले सुरुमा हडाहा पोखरीको प्रसङ्ग र मछुवारिनको प्रसङ्ग निकाल्दा बाह्य दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको छ भने रातमा म पात्र सुत्न नसक्दा मोदिआइनले कथा हाल्दछे । कथा हाल्दै जाँदा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुबाट आरम्भ गर्दछे ।

धेरै.. धेरै.. धे...रै पहिले भारतवर्षमा हस्तिनापुर भन्ने एउटा ठूलो राज्यको राजधानी थियो । त्यहाँका राजा धृतराष्ट्र भन्ने एउटा बुढो अन्धा थिए । अन्धा भएकाले गद्दीमा बस्न पाएनन् । राजा हुनका लागि उनका छोरा र भतिजाहरूमा कलह हुन थाल्यो । धृतराष्ट्रकी रानी गान्धारी पतिव्रता थिइन् । त्यसो हुनाले पतिले आफ्नो आँखाले विश्वको सुन्दर रचना हेर्न पाउँदैनन् भन्ने मैले पनि आँखाको भाग गर्नु हुन्न भनेर आँखामा सधैं पट्टी बाँधेर वस्थिन । (पृ. १९)

उपयुक्त साक्ष्यमा परिधीय बाह्य दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको छ । धृतराष्ट्रका राजपाठ सम्हाल्न नपाउँदाको अभिघात अनि गान्धारीको पतिव्रता प्रवृत्ति र पतिजस्तै संसार भोग गर्न नसक्ने भन्ने निर्णयले उसलाई पनि अभिघात महसुस भएको पाइन्छ । त्यसको वर्णन मोदिआइनले परिधीय बाह्य दृष्टिविन्दुको सहायताबाट गरेकी छे । यसरी कथा भन्दै जाँदा जुवाको प्रसङ्गसम्म तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

त्यसपछि दृष्टिविन्दु परिवर्तनको कुरालाई उपन्यासमा यसरी जोडिएको पाइन्छ :

...एकनासको स्वरमा कथाको वर्णन गर्दा गर्दै मोदिआइन मेरो अर्धचेतनामा इन्द्रप्रस्थकी एउटी नारीसँग मिसिन पुगें । ... कुन्नि कहिलेदेखि हो मोदिआइन आफ्नै जीवनको वृत्तान्त जस्तो गरेर भन्न थाली मेरो आमाबुवाहरूले भने- द्रौपदीको चिरहरण एउटी नारीको अपमान मात्र होइन कि ठूलो अनिष्टको अपरिहार्य सूचक हो । ... हाम्रो परिवार क्षत्रिय भएकोले मेरो बा इन्द्रप्रस्थको पाण्डव दरबारमा रक्षकदलको तल्लो कक्षाको एउटा पदाधिकारी हुनु भएको थियो । (पृ. २३)

यसरी उपन्यासमा दृष्टिविन्दुको परिवर्तनको जानकारी गरिएको छ । ‘मोदिआइन ... इन्द्रप्रस्थकी एउटी नारीसँग मिसिन पुगी’ वाक्यले नै वास्तव्य दृष्टिविन्दुबाट उपन्यासलाई आन्तरिक दृष्टिविन्दुमा लागेको पाइन्छ । अझ आन्तरिक पनि परिधीय नभई केन्द्रीय आन्तरिक दृष्टिविन्दु तर्फ लागेको छ । जसले कथानक रोचक बनेको छ, सजीव बनेको छ । दृष्टिविन्दु परिवर्तन हुँदा ‘द्रौपदीको चिरहरण एउटी नारीको अपमान मात्र होइन कि ठूलो अनिष्टको अपरिहार्य सूचक’ भन्ने वाक्यांशले भविष्यको अनिष्टलाई सङ्केत गरी अभिघातीत गरेको छ । जसले दीर्घकालीन अभिघात सिर्जना गरेको पाइन्छ ।

यसरी मोदिआइनबाट दृष्टिविन्दु नारीमा सर्दछ र नारीले आफ्नो वृत्तान्त अभिघात सहित वर्णन गर्दछे । आफूले भोग्नुपरेको पीडा, घरपरिवार, समाजले, नारीहरूले पाएको दुःख चोट अनि परिस्थितिको वर्णन र चर्चा केन्द्रीय आन्तरिक दृष्टिविन्दुको माध्यमबाट गरेकी छे । उसको इहलीला अभिघातकै कारण समाप्त भएपछि पुनः दृष्टिविन्दु नारीबाट मोदिआइनमा सरेको छ, जसको साक्ष्य यस प्रकार छ:

त्यस युगयुगदेखि मेरो प्राणनाथको शरीर खसेको भलोमा आएर बसिरहेकी छु, अनन्तसम्म म बसिरहने छु । ... हामी लाखौं नारी, महाभारतको युद्धमा विधवा भएको ठाउँ ठाउँमा युग-युगदेखि पर्खिवसेका छौं मरेका प्याराका लागि ...।

“नानी, नानी निदायौ ... कथा सिद्धियो ... नानी र नानी बबुआ...” कुन्नि कहिले म भुसुक्क निदाएछु । कुन्नि कहिले मोदिआइनको एकनासे कण्ठध्वनि मेरो कानमा पर्न बन्द भएछ । कुन्नि कहिले मस्त भएर स्वप्नहीन निद्रामा निदाउन पुगेछु ।” (पृ. ४१)

यसरी दृष्टिविन्दुको सहज परिवर्तन गरिएको छ । कथाभित्र उपकथाहरूको संयोजन गरिएको छ भने प्रत्येक कथाका प्रमुख पात्रहरूमै दृष्टिविन्दु पुऱ्याएको छ, केन्द्रीय आन्तरिक

दृष्टिविन्दुका रूपमा । यसरी क्रमशः माथिका तीनवटा अनुच्छेदमा दृष्टिविन्दु तीन जना व्यक्तित्वमा परिवर्तन भएको पाइन्छ । नारीबाट मोदिआइन अनि म पात्रमा दृष्टिविन्दु आन्तरिक रूपमै परिवर्तन भएको छ । जुन कुरा पाठकले अभिघात महसुस गर्दा थाहा पाउँदैनन् । नारीको अभिघातग्रस्त जीवनको छाप मस्तिष्कमा परेपछि दृष्टिविन्दु परिवर्तन गराइएको छ । अन्त्यमा पुनः म पात्रमा दृष्टिविन्दु राखेर उपन्यासको घटनालाई टुङ्ग्याइएको छ ।

यसरी मोदिआइन उपन्यासका पात्रहरूले अनुभूत गर्ने कुरा मनमा प्रक्रिया, विचार, क्षमताको सीमा आदि कथावस्तुका पात्रको माध्यमबाट व्यक्त गर्ने प्रक्रिया नै दृष्टिविन्दु हो । दृष्टिविन्दुको प्रयोगले यस उपन्यासका पात्र, भाव आदिमा सजीवता थपेको देखिन्छ । मोदिआइन उपन्यासमा प्रयुक्त दृष्टिविन्दु पनि अभिघात अध्ययनका निम्ति पृष्ठपोषक देखिन्छ । पात्रहरू केन्द्रीय आन्तरिक दृष्टिविन्दुको प्रयोग गर्दै आफ्नो अभिघातपूर्ण अवस्था अभिघातको कारण, अभिघातको स्वरूप सहित उत्तर अभिघातको तनावपूर्ण विकार अवस्थाको वर्णन घटना शृङ्खलाका माध्यमबाट व्यक्त गरेका छन् ।

५.५ निष्कार्ष

‘मोदिआइन’ उपन्यासमा अभिघातको प्रशस्त प्रयोग भएको पाइन्छ । औपन्यासिक तत्त्वहरूको संयोजनले नै एउटा पूर्ण उपन्यास तयार भएकोले र ती तत्त्वहरू पात्रमा अभिघात निम्त्याउन उद्यत रहेकाले पनि ‘मोदिआइन’ उपन्यासमा अभिघात रहेको देख्न सकिन्छ । यस उपन्यासका पात्रका मनका आन्तरिक तथ्यहरू तथा घटनाहरू चोटग्रस्त छन् । अर्काको कारणबाट निम्तिएको चोट सहन गर्न नसक्दा इहलीला समाप्त गर्नु परेको छ । युद्धकै कारण अभिघात निम्तिएको छ । युद्ध अभिघातको परिणाम अत्यन्त भयावह र दर्दनाक रहेको देखिन्छ । बाहिर अभिघात नदेखाइ नदेखाई पात्रहरू सकिएका छन्, मरेका छन् । न त नारीले जस्तो दुःख पर्दा पनि कसैलाई पीडा सुनाई न त नारीको पतिले नै सुनायो न त बाबु आमाले सुनाए न अरु गाउँका नारीले नै मन फुकाए आघात सहितको दुःखको । सबैको अभिघात अव्यक्त रह्यो । सबै पीडित थिए र त कसैले कसैलाई अभिघातग्रस्त जीवनको गुण्टा खोल्ने साहस गरेनन् । तै चुप मै चुप रहे ।

यसरी पात्रहरू चोटग्रस्त छन् तापनि अत्यन्त संयमित छन् । कोही पनि उत्तरअभिघातको तनावपूर्ण विकार अवस्थाबाट पूर्ण रूपमा मुक्ति पाई जागरण उन्मुख भएको

पाईदैन । सबै पात्रहरू पलायनमुखी भएका छन्, पतनतर्फ झुकेका छन् । त्यसैले उपन्यासको पात्रविधान पूर्ण रूपमा अभिघात केन्द्रित रहेको भन्न सकिन्छ ।

यस्तै उपन्यासका अन्य तत्वहरू कथावस्तु र दृष्टिविन्दु आदिको प्रयोगबाट पनि मोदिआइन उपन्यासका पात्रहरू अभिघातयुक्त बन्न पुगेका छन् । कथावस्तुमा इद र पराहम्को टकराव भएको देखिन्छ र त्यसको पीडा अरुले भोग्नु परेको देखिन्छ । साँढेको जुधार्ई, बाछाको मिचार्ई जस्तै भएको छ घटनाहरू । राजपरिवारको इद र पराहम्को टकरावको मारमा निर्दोष नारी जस्ता पात्रहरू परेका छन् । उनीहरूलाई नखाएको पनि वीष लागेको छ । रणभूमिका लुकेका पात्रको पीडालाई संयोजन गरिएकाले उपन्यास स्वभाविक रूपमा कारुणिक बनेको छ । अन्त्यमा पात्रहरूको जागरण नगरार्ई सम्पूर्ण सत र असत पात्रलाई अभिघातको दुःखद परिणाम भोग्न बाध्य पार्नुले नै उपन्यासका सम्पूर्ण तत्वहरूले पात्रमा अभिघात गराएको पुष्टि हुन्छ ।

त्यसैगरी केन्द्रीय आन्तरिक दृष्टिविन्दुले यस उपन्यासको पात्र र भावपरिमण्डल आदिमा सजीवता थपेको देखिन्छ । यस उपन्यासमा प्रयुक्त दृष्टिविन्दु अनि परिस्थिति र समयअनुसार परिवर्तित दृष्टिविन्दुले अभिघात अध्ययनका निम्ति पृष्ठपोषण गरेको देखिन्छ । विशेष गरी केन्द्रीय आन्तरिक दृष्टिविन्दुकै माध्यमबाट पात्रको अभिघात चित्रण गरिएको छ ।

अतः मोदिआइन उपन्यासको संरचना तत्व पात्रहरूमा अभिघात निम्त्याउन सफल भएकाले नै उपन्यासका पात्रहरूमा अभिघात भएको छ । यसको पात्रविधान, कथावस्तु, दृष्टिविन्दु आदि अभिघातलाई आधार मानी लेखिएको जस्तो भान हुन्छ । तसर्थ यो उपन्यास अभिघात अध्ययनका दृष्टिले उपयुक्त र अब्बल मानिन्छ । यसरी यस उपन्यासको संरचना तत्व पात्रहरूलाई चोटग्रस्त बनाउन उद्यत रहेकाले नै सिङ्गो उपन्यासलाई नै अभिघात अध्ययनका दृष्टिले उपयुक्त बनाएको महसुस गर्न सकिन्छ । यस उपन्यासका संरचक तत्वहरू पात्र, कथावस्तु र दृष्टिविन्दुको प्रत्यक्ष र सिधा सम्बन्ध अभिघातसँग रहेको पुष्टि हुन्छ ।

परिच्छेद : छ

सारांश तथा निष्कर्ष

मोदिआइन उपन्यासमा अभिघात शीर्षकको यस शोध प्रबन्धका अधिल्ला परिच्छेदमा उल्लेख गरिएका कुराहरूका साथै यसको समष्टि निष्कर्ष पनि उल्लेख्य पक्ष हुन । त्यसैले यस परिच्छेदमा यस शोध प्रबन्धका अधिल्ला परिच्छेदहरूको सार सङ्क्षेप र समष्टि निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

६.१ सारांश

यस शोध प्रबन्धको पहिलो परिच्छेदमा शोध परिचय दिइएको छ । यस खण्डमा विषय परिचय, समस्या कथन, शोधकार्यको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधकार्यको औचित्य र महत्व शोध विधि, शोधको सीमाङ्कन र शोधप्रबन्धको रूपरेखा सम्बन्धी विवरण प्रस्तुत गरिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेदमा अभिघात सम्बन्धी सैद्धान्तिक पक्षको प्रस्तुति रहेको छ । यसमा अभिघातको पृष्ठभूमि सहित अभिघातको परिचय र परिभाषा प्रस्तुत गरिएको छ । विभिन्न अभिघात सिद्धान्तसँग रुचि र चासो राख्ने राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय विज्ञहरूको परिभाषा समेटिएको छ । यसको साथै साहित्य र अभिघातको सम्बन्ध अभिघात र मनोविश्लेषणको सम्बन्ध जसमा मनोविश्लेषण सिद्धान्तको सङ्क्षिप्त चिनारी, अभिघात सिद्धान्त र नारीवादी समालोचना, अभिघात सिद्धान्त र सवाल्टर्न अध्ययन अभिघात सिद्धान्त र परिचयको अध्ययन, अभिघात सिद्धान्त र डायस्पोरिक समालोचनाको चिनारी, अभिघातका प्रकारहरू अभिघातका लक्षण (मनोवैज्ञानिक वा भावनात्मक लक्षण, शारीरिक लक्षण, व्यवहारमा देखिने लक्षण आदिका बारेमा चर्चा गरिएको छ र अभिघात अध्ययन विश्लेषणका आधारहरू समेत प्रस्तुत गरिएको छ ।

तेस्रो परिच्छेदमा अभिघात सम्बन्धी सिद्धान्तको मोदिआइन उपन्यासमा विश्लेषण र अध्ययन गरिएको छ । यस परिच्छेदमा अभिघातका आधारमा चेतन, अचेतन, अवचेतन मनका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । लिङ्गका आधारमा अभिघातको विश्लेषण, सीमान्तीयताको आधारमा अभिघात, फरक क्षमताका आधारमा अभिघातको विश्लेषण गरिएको छ । जसले साहित्यमा रहेका अभिघातका प्रस्तुतीहरूलाई समेत छर्लङ्ग पार्ने काम गरेको छ । साहित्यको नविन विधाका रूपमा रहेको अभिघातको प्रयोग मोदिआइन उपन्यासमा प्रसस्त

मात्रामा रहेको पाइयो । शारीरिक अवस्थाका आधारमा अभिघातको विश्लेषण, सामाजिक, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक आधारमा अभिघातको विश्लेषण यस परिच्छेदमा गरिएको छ । स्व-अभिघात, दीर्घकालीन वा पुरानो अभिघात, तीव्र अभिघात, समतुल्यताद्वारा हुने अभिघात जस्ताको प्रयोग मोदिआइनमा कुन र कस्तो अवस्थामा भएको छ भन्ने कुराको विश्लेषण पनि यहि परिच्छेदमा गरिएको छ साथै भावनात्मक अभिघात, झड्का अभिघात, सम्बन्धपरक जस्ता आदि अभिघातका सम्बन्धमा उपन्यासका विषयवस्तुमा त्यसको असर र परिणामका बारेमा पनि यस परिच्छेदमा अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ ।

यस शोध प्रबन्धको चौथो परिच्छेदमा ‘मोदिआइन उपन्यासमा अभिघातका कारकत्वहरू’ को विश्लेषण गरिएको छ । अभिघातका कारकहरूले पात्रहरूको जीवनमा पारेको असरको खोजी यस परिच्छेदमा गरिएको छ । मोदिआइन उपन्यासको विषयवस्तुमा अभिघातका कारकत्वहरूको प्रयोगले सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक अवस्थामा परेको असरका सम्बन्धमा पनि यस परिच्छेदमा अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ ।

यस शोध प्रश्नहरूको पाँचौ परिच्छेद ‘मोदिआइन उपन्यासमा संरचनातत्वको सम्बन्धका बारेमा अध्ययन गरिएको छ । मोदिआइन उपन्यासमा पात्र र अभिघातको सम्बन्ध । कथावस्तु र अभिघातको सम्बन्ध । संरचनातत्वका आधारमा मोदिआइन उपन्यासको विषयवस्तुमा भएको अभिघातको पहिचान गरी त्यसको विश्लेषण यस परिच्छेदमा गरिएको छ ।

यस शोध प्रबन्धको परिच्छेद छ मा शोध प्रबन्धको सारांश र निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ । यसमा एक परिच्छेददेखि नै के के कार्यहरू गरियो अर्थात के के सम्बन्धमा विश्लेषण गरियो भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । त्यसैगरी समग्रमा के निष्कर्ष रह्यो त भनी आफ्नो विचारहरू सहित निष्कर्ष दिने काम यस परिच्छेद अन्तर्गत गरिएको छ ।

६.२ निष्कर्ष

मोदिआइन उपन्यासको अभिघात सिद्धान्तका आधारमा विश्लेषणमा गर्दा उक्त उपन्यास अभिघात अध्ययनको दृष्टिले एक सशक्त उपन्यास भएको व्यहोरा माथिका साक्ष्य र त्यसलाई गरिएको विश्लेषणबाट प्रमाणित हुन्छ । अभिघात चाहेर वा नचाहेर धेरै वा थोरै जे भएपनि उपन्यासका सम्पूर्ण पात्रहरू अभिघात ग्रस्त भएका छन् । अभिघातले उपन्यासका सम्पूर्ण पात्रहरूलाई पलायनतर्फ लागेको देखिन्छ । मोदिआइन उपन्यासमा

पात्रहरूलाई विविध कारकतत्वहरूले अभिघातीत बनाएको पाइन्छ भने त्यसको परिणाम पनि नकारात्मक तवरले उसको सम्पूर्ण पक्षमा परेको पाइन्छ । साथसाथै 'मोदिआइन' उपन्यासको विषयवस्तुको संरचनात्मक दृष्टिकोणबाट सिङ्गो उपन्यास नै अभिघातले परिपूर्ण रूपमा चित्रित भएको देखिन्छ । यसरी शोध योजना बनाउँदा निर्माण गरिएका शोध समस्याका समन्दर्भमा अरु ठोस र मूर्त रूपमा विश्लेषणका निष्कर्षलाई यसरी पुष्टी गर्न सकिन्छ ।

कुनै पनि आकस्मिक हिंसा वा घटनाको प्रतिक्रिया जुन कुरा उनीहरूले सोचेका हुँदैनन् । त्यो सपनामा वा अन्य कुनै माध्यमबाट पुनःस्मरण हुन्छ, तर त्यसको प्रतिक्रिया हतियारले तड्पाई तड्पाई काटे भन्दा पीडादायी हुन्छ । अभिघात एक मनको सिकार हो । जसले मन सहित शरीरका अन्य क्षेत्रमा विकार उत्पन्न गर्दछ । अतः यो एक प्रकारको पक्षघातको, विचलनको, असन्तुलनको र विस्मृतिको स्थितिमा पुग्ने अवस्था हो । अभिघातको परिणाम वैयक्तिक पक्षदेखि सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, लैङ्गिक, यौनिक, शारीरिक, मनोवैज्ञानिक आदि पक्षमा परेको पाइन्छ । साथसाथै अभिघातको प्रस्थान पतन जलन र जागरण जस्ता पक्षहरू पनि पाइन्छ । मोदिआइन उपन्यासको कथावस्तु, पात्र, परिवेश र भाषाशैली अभिघातमुखी भएकाले नै यस उपन्यास अभिघातग्रस्त उपन्यासका रूपमा लिइन्छ । नारीमा अभिघातको परिणाम स्वरूप वैयक्तिक, शारीरिक, मनोवैज्ञानिक, लैङ्गिक, यौनिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, धार्मिक, आदि पक्षमा प्रत्यक्ष परोक्ष असर परेको पाइन्छ । मोदिआइन उपन्यासका अन्य पात्रहरू म, मोदि, मोदिआइन, अर्जुन, कृष्ण आदि सबै पात्र र उपन्यासको सिङ्गो विषयवस्तु नै अभिघातले परिपूर्ण रहेको देखिन्छ । उपन्यासका सबै पात्रहरू पलायनतर्फ उन्मुख देखिन्छ । जसले गर्दा उनीहरूको विभिन्न पक्षहरूमा प्रत्यक्ष परोक्ष असर र प्रभाव परेको पाइन्छ । मोदिआइन उपन्यासका सम्पूर्ण पात्रहरूमा विभिन्न कारकतत्वहरूले गर्दा त्यसको परिणाम नकारात्मक र दर्दनाक अवस्थामा पुगेको छ । व्यक्तिको हरेक अधिकारलाई कुण्ठित गरिएको छ । व्यक्तिको रिसवीलाई साधन सिधा, निमुखा जतालाई प्रयोग गरी अनाहकमा व्यक्ति, समाजलाई पिडीत बनाइएको छ । जसले वातावरणलाई विकृत र अमानुषिक बनाएको छ । उपन्यासको विषयवस्तुले एउटा पात्र नारी अभिघातको परिणामस्वरूप तीव्र रूपमा विचलित बन्दछे, असन्तुलित बन्दछे, पागल बन्दछे । त्यो मात्र हैन सबै समाजको रूप नै नारी हो । नारी जस्तै त्यस समाजका वरपरका मान्छेहरूको अवस्था त्यस्तै भयाभह छ । सबै अभिघातीत छन् ।

यसरी मोदिआइन उपन्यासमा अभिघातको कुशल संयोजन गरिएको उपन्यासको रूपमा चिनाउन सकिन्छ । सम्पूर्ण पात्रहरू अभिघातको सिकार बनेका छन् । पात्रको प्रमुखताको आधारमा अभिघातले पनि प्रमुखता पाएको छ । मात्रात्मक हिसाबले मात्र अभिघात भिन्न भिन्न देखिन्छ । अभिघातका कारकतत्वहरू केही समान र केही भिन्न भिन्न खालका छन् । अभिघातको परिणाम पनि पात्रको प्रमुखताको आधारमा मिलेको देखिन्छ । यसरी मोदिआइन उपन्यास अभिघात अध्ययनको दृष्टिले निकै सफल र उपलब्धीमूलक मानिन्छ ।

मोदिआइन उपन्यासको सम्पूर्ण विषयवस्तुलाई हेर्दा यो कृति अभिघातका दृष्टिकोणबाट एउटा नमूना कृतिको रूपमा चित्रित गर्न सकिन्छ । अभिघातका दृष्टिले यो जति उपयुक्त कृति अरु कुनै छैनन् भन्दा पनि हुन्छ । तसर्थ अभिघातको सम्पूर्णतामा परिपूर्ण कृतिका रूपमा मोदिआइन उपन्यासलाई लिन सकिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

- अलेक्जेण्डर, जेफ्री (२०१२). ट्रमा: ए सोसल थेउरी, क्याब्रिज सिविटु आइयुआर, युके : (पोलिटी प्रेस)।
- उप्रेती सञ्जीव (२०६८). सिद्धान्तका कुरा. काठमाडौं : अक्षर क्रिएसन्स ।
- _____ (२०६०). द्वन्द्व व्यवस्थापनका सिद्धान्त र विधिहरू : एक परिचय. काठमाडौं : इनेब्लिङ्ग स्टेट प्रोग्राम ।
- कोइराला, खेम 'बन्धु' (२०२८). मोदिआइन उपन्यासकी नायिका मोदिआइन. रत्नश्री. (वर्ष : ८, अङ्क : ६) पृ. १३-१६ ।
- क्यारुथ, क्यार्थी (सन्.१९९६) Unclaimed Experience : Trauma, Narrative and History, Baltimore : Johns Hopkins
- गौतम, कृष्ण (२०६४). उत्तरआधुनिक जिज्ञासा. काठमाडौं : भृकुटी पब्लिकेसन ।
- _____ (२०६७). उत्तरआधुनिक संवाद. काठमाडौं : भृकुटी पब्लिकेसन ।
- गौतम, लक्ष्मणप्रसाद (२०६६). नेपाली साहित्यमा उत्तरआधुनिक समालोचना. काठमाडौं : ओरिएन्टल पब्लिकेसन ।
- घर्ती, दुर्गाबहादुर (२०५३). मोदिआइन उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन. अप्रकाशित स्नातकोत्तर नेपाली शोधपत्र .नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।
- घर्ती, दुर्गाबहादुर (२०५५). मनोविश्लेषणात्मक आलोकमा मोदिआइन उपन्यासका नारी पात्रहरू. गरिमा. (वर्ष : १७, अङ्क : ३, पूर्णाङ्क : १९५) पृ. १३९-१४९ ।
- घिमिरे, लक्ष्मी (२०६१). मोदिआइन उपन्यासमा मनोविज्ञान. कुञ्जिनी. (वर्ष : , अङ्क :) नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि. वि. ।
- नामदुङ्ग, जीवन (सन् २००६). समकालीन नेपाली समालोचना. (दो.संस्क.) दिल्ली : वलविश प्रिन्टर्स ।
- नोरिस, एफ (१९९२), इपिडेमियोलोजी अफ ट्रमा: फ्रिक्विन्सी एण्ड इम्प्याक्ट अफ डिफरेन्ट पोटेन्टियल्ली ट्रामाटिक इभेण्ट अन डिफरेन्ट डेमोग्राफिक ग्रुप रिट्रिभ अन जनवरी १२, २०१७ बाट www.sagepub.com/upm_date/11559_Chapter1.pdf.

प्रधान, कृष्णचन्द्र सिंह (२०३७). **नेपाली उपन्यास र उपन्यासकार**. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

फाइन, मिसेल र एड्रियान यैस (सन् १९८८), **वुमन विद डिसएबिलिटिज् : एस्सेज इन साइकोलोजी, कल्चर एण्ड पोलिटिक्स**. फिलाडेल्फिया : टेम्पर युनिभर्सिटी प्रेस ।

फ्रायड, सिगमण्ड (सन् १९६२) द इगो एण्ड द इद, न्यूयोर्क : डब्लु नोर्टन ।

भट्टराई, गोविन्दराज (२०६४). **उत्तरआधुनिक विमर्श**. काठमाडौं : मोडर्न बुक्स ।

भट्टराई, घटराज (२०३५). *विजय मल्ल : व्यक्ति र कृति*. **मधुपर्क**, (वर्ष : ११, अङ्क : ४) पृ. १९-२८ ।

मुखर्जी, रविन्द्रनाथ (सन् २०००). **साजिक मनोविज्ञानकी रूपरेखा**. इलाहाबाद : किताब महल

लकाँ, ज्याक (सन् १९७७). 'द मिरर स्टेज एज फरमेटिभ अफ द फइसन अफ द आइ'.
इक्रिट्स : ए सेलेक्सन (अनु.) एलन सेरिडन, लण्डन : डब्ल्यु डब्ल्यु नोर्टन ।

शर्मा, मोहनराज (२०७१). *कृतिगत अभिघातको खोजी र अभिघात अध्ययन*. **जुगल सैद्धान्तिक समालोचना**. राजेन्द्र सुवेदी (सम्पा.) जुगल पब्लिकेसन प्रा. लि. ।

शर्मा, विन्दु (२०६८). *कथाको अभिघात समालोचना*. **उन्मेष**. (अङ्क : १२, आश्विन) पृ. ११३-१२२ ।

सुवेदी, राजेन्द्र (२०६१). *केही मनोविश्लेषणीय विन्दुहरू : मोदिआइन उपन्यासभित्र*. **कुञ्जिनी**. (वर्ष : , अङ्क :)नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि. वि. ।

अलेक्जेण्डर, जेफ्री (२०१२). *ट्रमा:ए सोसल थेउरी, क्याब्रिज सिविटु आइयुआर,युके* : (पोलिटी प्रेस)।